

NJi

Nederlands
Jeugdinstituut

Effect van corona op jeugd, gezin en jeugdveld

Een literatuuroverzicht

Nederlands Jeugdinstituut

Hoe gaat het met de jeugd in coronatijd?

Het Nji heeft een overzichtstudie gedaan naar de gevolgen van de pandemie voor jongeren en kinderen. Hiervoor zijn meer dan 130 Nederlandse wetenschappelijke studies, peilingen, enquêtes en analyses van bestaande registraties geanalyseerd met als resultaat:

Fysieke gezondheid

- Leefstijl lijkt negatief beïnvloed
- Minder sport en beweging
- Meer ongezonde voeding
- Mogelijk meer middelengebruik
- Meer beeldschermgebruik

Mentaal welbevinden

- Afname mentaal welbevinden
- Mentale klachten lijken toegenomen
- Mogelijke invloed schoolsluiting
- Met de meeste jongeren gaat het nog steeds goed

Functioneren in onderwijs

- Onderwijsresultaten lijden onder coronacrisis
- Minder ruimte voor praktijkleren en persoonsvorming
- Schoolmotivatie lager tijdens afstands-onderwijs
- Online onderwijs snel van de grond, maar kwaliteit niet altijd goed
- Sommige leerlingen hebben juist baat bij het thuisonderwijs

Functioneren in werk

- Veel jongeren zitten zonder werk
- Meer jongeren in de bijstand
- Zorgen over hun financiële situatie

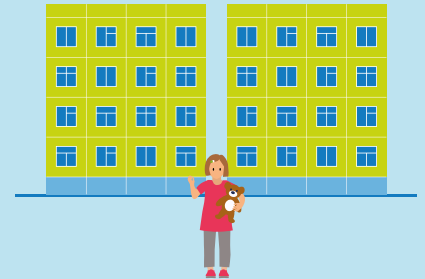
Gezin en opvoeding

- Negatieve én positieve invloed op gezinsfunctioneren
- Veel ouders ervaren stress door de maatregelen
- Contact en steun van netwerk om gezin valt weg
- Zorgen over onveilige thuissituaties en gezinnen die uit beeld raken.

Sociaal netwerk en vrije tijd

- Dagelijks sociaal contact negatief beïnvloed
- Sociaal contact met klas- en studiegenoten wordt erg gemist
- Meer eenzaamheid
- Veel vrijetijdsbesteding valt weg
- Meer verveling, minder structuur, maar soms ook meer rust

Kansen(on)gelijkheid

- Vooraf kwetsbare kinderen en jongeren ondervinden nadelen van de crisis
- De thuissituatie lijkt erg belangrijk
- Kinderen uit gezinnen met lage SES doen het slechter tijdens afstandsonderwijs
- Zorgen over groeiende armoede in gezinnen

Kinderen en jongeren over het coronabeleid

- Jongeren voelen zich nauwelijks gehoord
- Coronabeleid roept vragen bij hen op
- Veel jongeren hebben moeite om de maatregelen na te leven

Toekomstbeeld

- Een deel van de jongeren heeft zorgen
- Jongeren zien de crisis meestal als iets tijdelijks en zijn vaak positief over de toekomst
- Een deel wijst op de positieve impact op het milieu

Hoe gaat het met het jeugdveld?

- Zorg wordt anders vormgegeven, deel kon niet doorgaan
- Gezinnen, professionals en organisaties tonen veerkracht en creativiteit
- Zorgen bij professionals over toename psychische problemen bij de jeugd
- Bij sommige gezinnen gaat het juist erg goed
- Toenemende financiële zorgen in de sector
- Mogelijkheden voor *blended care* in de toekomst

- Online lesgeven vraagt veel van docenten
- Contact met leerlingen verloopt moeizaam
- Online onderwijs biedt ook mogelijkheden
- Leerkrachttekort zorgt voor problemen
- Veel inzet om leerachterstanden weg te werken, vooral bij praktijkvorming

Duidelijk negatieve gevolgen, maar hoe erg is dat?

De toegenomen angst, somberheid, eenzaamheid, verminderde schoolresultaten en sociale contacten zijn te beschouwen als normale reacties op deze uitzonderlijke periode. Tegelijkertijd is te verwachten dat jeugdigen, gezinnen, scholen en sociale netwerken in samenspel met elkaar de nodige veerkracht zullen laten zien om na de crisis de draad weer op te pakken. Er zijn wel vier aandachtspunten:

1. Beter beeld nodig van (nieuwe) kwetsbare groepen in coronatijd

2. Herstel na corona vraagt om versterking van het jeugdveld

3. Blijf monitoren hoe het met jeugd gaat

4. Maak werk van een doelgerichte en samenhangende aanpak met partners in het jeugdveld

Inhoudsopgave

Samenvatting	6
1. Aanleiding, doel en opzet van deze studie.....	9
1.1 Aanleiding.....	9
1.2 Doel en opzet	10
1.3 Leeswijzer	11
2. Fysieke gezondheid van kinderen en jongeren.....	12
2.1 Minder gezond in het algemeen.....	12
2.2 Minder sporten en bewegen	12
2.3 Meer ongezonde voeding en mogelijk gewichtstoename bij overgewicht.....	14
2.4 Mogelijk meer middelengebruik door jongeren	14
2.5 Meer beeldschermgebruik	15
3. Mentaal welbevinden kinderen en jongeren	16
3.1 Mentaal welbevinden in het algemeen gedaald	16
3.2 Beperkt beeld van mentaal welbevinden kinderen	17
3.3 Zorgen en mentale klachten bij deel van jongeren en jongvolwassenen	18
3.4 Jongeren en jongvolwassenen harder geraakt dan volwassenen	20
3.5 Bestaande mentale klachten van jeugdigen lijken verergerd	21
3.6 Hoe langer de coronacrisis duurt, hoe moeilijker voor jongeren en jongvolwassenen.....	22
3.7 Een voldoende voor het leven, maar niet bij iedereen.....	23
3.8 Invloed van sluiting scholen op mentaal welbevinden	24
4. Functioneren in onderwijs en werk.....	25
4.1 Scholen twee keer dicht, thuiswerken soms lastig	25
4.2 Minder praktijk en persoonsvorming, maar ook meer zelfstandigheid, rust en kansen....	26
4.3 Schoolmotivatie zwakker.....	28
4.4 Onderwijsresultaten lijden eronder	30
4.5 Veel zorgen bij jongeren over arbeid en inkomen	32
5. Gezin.....	35
5.1 Invloed op de opvoeding	35
5.2 Soms positieve, soms negatieve invloed op de ouder-kindrelatie	35
5.3 Maatregelen gaven stress bij ouders	37
5.4 Wisselend beeld over veiligheid in gezinnen.....	38
5.5 De rol van het netwerk tijdens de lockdown	40

6. Sociaal netwerk en vrije tijd	41
6.1 Sociaal netwerk, vrienden en relaties worden gemist	41
6.2 Eenzaamheid	41
6.3 Sociaal netwerk kinderopvang en school gemist.....	42
6.4 Beperkt beeld van verandering in relaties	43
6.5 Beperkt beeld van sociale steun	44
6.6 Vrijtijdsbesteding: positieve verandering, maar ook verveling.....	44
6.7 Vrije tijd en kwetsbare jeugd: veel negatieve en een paar positieve signalen.....	46
7. Kansen(on)gelijkheid	47
7.1 Zorgen om kinderen en jongeren uit kwetsbare groepen	47
7.2 Onzekerheid over ongelijkheid na de coronacrisis	49
8. Kinderen en jongeren over het coronabeleid en de toekomst.....	51
8.1 Jongeren weinig gehoord, maar wel vragen en ideeën	51
8.2 Naleving maatregelen met moeite en vragen	52
8.3 Toekomstbeeld: zorgen maar nog steeds overwegend positief.....	54
9. Professionals en organisaties in het jeugdveld	56
9.1 Jeugdzorgprofessionals: Zorgen over gezinnen en zichzelf, maar ook positieve ontwikkelingen	56
9.2 Organisaties jeugdzorg: opgave gerealiseerd met financiële zorgen	58
9.3 Onderwijsprofessionals: worsteling met online lesgeven, maar ook positieve kanten.....	61
9.4 Onderwijsorganisaties: op anderhalve meter, online en met beperkt personeel achterstanden inhalen	63
10. Belangrijkste bevindingen en verdere duiding	66
10.1 Belangrijkste bevindingen	66
10.2 Verdere duiding	70
10.3 Beperkingen van de overzichtsstudie.....	73
10.4 Slot.....	74
Referentielijst	75
Bijlage	99

Samenvatting

Hoe gaat het met de jeugd? Dat is de hoofdvraag waarop het Nji met deze overzichtsstudie van de ontwikkelingen in coronatijd een antwoord probeert te vinden. De aanleiding is dat het Nji heeft gemerkt dat er grote behoefte is aan een meer feitelijk, met onderzoek ondersteund overzicht van de gevolgen van de pandemie voor de jeugd. Om dat overzicht te krijgen, zijn publicaties van Nederlandse wetenschappelijke studies, peilingen, enquêtes en analyse van bestaande registraties uit de periode maart 2020 tot en met maart 2021 bekeken; een verzameling van 128 bronnen.

Een divers beeld

Overzien we de bevindingen, dan constateren we dat het beeld divers is:

- Het is duidelijk dat de jeugd negatieve gevolgen ervaart van de coronacrisis. De fysieke leefstijl, het mentaal welbevinden en de schoolresultaten zijn duidelijk negatief beïnvloed. Sociale contacten zijn minder intensief en meer online, en gevoelens van eenzaamheid nemen toe. Wat betreft werk en inkomen worden jongeren en jongvolwassenen hard geraakt. Dat lijkt ook het geval voor de kwetsbare groepen: jongeren en jongvolwassenen met psychische problemen lijken extra mentaal te lijden. Jeugdigen uit gezinnen in een achterstandssituatie lijken meer negatieve effecten op hun schoolresultaten te ondervinden.
- Wat betreft de effecten op de opvoeding en het functioneren van gezinnen zien we dat gezinsleden meer op elkaars lip zitten en ouders hun kinderen de nodige extra regels opleggen. Maar meestal gaat het goed. Jeugdigen begrijpen de noodzaak van de meeste regels, maar fijn is anders, zeker als het de omgang met vrienden betreft. Over de veiligheid van kinderen in het gezin spreken de studies elkaar tegen.
- Corona heeft ook positieve effecten. Veel mogelijkheden voor vrijetijdsbesteding vielen weg. Maar dat leidde ook tot rust, meer ruimte om zelf tijd in te delen, meer doorgebrachte tijd met ouders of het leren van nieuwe dingen. Het onderwijs signaleert dat de zelfstandigheid van

leerlingen gestimuleerd is, dat ouders een grotere betrokkenheid bij school hebben gekregen en dat de mogelijkheden van online onderwijs zijn verkend en benut.

- Een deel van de kinderen en jongeren spreekt zorgen uit over hun toekomstperspectief, maar de meesten zien voor zichzelf op langere termijn geen grote gevolgen van corona. Veel kinderen en jongeren geven hun leven nog steeds een ruime voldoende.
- Ten aanzien van jongerenparticipatie zijn er signalen dat een groot deel van de jongeren het gevoel heeft onvoldoende betrokken te worden bij het coronabeleid.
- Jeugdhulporganisaties en professionals tonen veerkracht en creativiteit om zo de ondersteuning en hulp aan kinderen, jongeren en ouders te continueren. Maar de werkdruk die dat meebrengt valt hen zwaar. De zorgen over de financiële situatie van jeugdhulpaanbieders zijn door de crisis verder toegenomen.
- Vanwege de plotselinge overstap naar online onderwijs moesten leerkrachten in korte tijd nieuwe competenties ontwikkelen. Dat lukte meestal wel, maar ook hen valt de werkdruk zwaar.

Duidelijk negatieve gevolgen, maar hoe erg is dat?

Feitelijk zijn het afgenomen fysieke en mentale welzijn, de toegenomen eenzaamheid, verminderde schoolresultaten en afgenomen sociale contacten te zien als normale reacties op een uitzonderlijke periode. Er was veel maatschappelijke ontrust vrees voor besmettingen, vergaande beperkingen en grote onzekerheden. Te verwachten is dat jeugdigen, gezinnen, scholen en sociale netwerken in samenspel met elkaar de nodige veerkracht zullen laten zien om na de crisis de draad weer op te pakken. Goed teken is verder dat de meeste jeugdigen hun leven nog steeds een voldoende geven. Ze zien geen langetermijngevolgen voor hun toekomst. Als maatschappij moeten we de reacties van jeugdigen ook niet te snel bestempelen als problematisch. Het is niet passend om gelijk groot in te zetten op hulp voor ernstige psychische problematiek. Een grote groep gaat terugveren na deze coronacrisis.

Speciale aandacht voor kwetsbare groepen noodzakelijk

Specifieke, kwetsbare groepen zijn door de crisis hard geraakt en hebben extra, gerichte steun nodig. Wij pleiten ervoor om meer kennis te vergaren over de kwetsbaarheden en verdere kenmerken waarover het hier precies gaat, om stigmatisering te voorkomen en om goed in te kunnen spelen op wat er nodig is. Ook lijkt het van belang te anticiperen op het ontstaan van kwetsbare gezinnen in de nasleep van de pandemie om ervoor te zorgen dat de steun voor die jeugdigen en gezinnen niet te laat komt.

Aandacht voor organisaties in het jeugdveld van belang voor herstel

Professionals in het onderwijs en het jeugdveld zijn belangrijke steunfiguren voor jeugdigen en opvoeders. Ondanks de maatregelen om het virus in te dammen en de zorg voor zichzelf en hun naasten, hebben professionals het bieden van zorg en het geven van onderwijs gecontinueerd. Organisaties maken zich zorgen over de aanhoudende werkdruk. Met name de jeugdzorgaanbieders voelen ook financiële problemen. Wanneer we ons in de nasleep van de pandemie willen richten op de kwetsbare groepen, dan zullen we de jeugdzorg en het onderwijs daar hard bij nodig hebben. Daarom is aandacht voor professionals en organisaties in het jeugdveld van belang. Wellicht vergroten de ervaringen met blended care, de mix van zorg met direct contact en online, en met digitaal onderwijs de mogelijkheden voor ondersteuning van jeugdigen en gezinnen.

Belang van monitoring jeugd benadrukt

De coronacrisis heeft laten zien dat het belangrijk is om goed in beeld te hebben hoe het gaat met onze jeugd. We hebben het afgelopen jaar ervaren dat deze informatie nodig is om op korte termijn landelijk beleid te kunnen maken. Binnen het Nationaal Programma Onderwijs en in veel andere landelijke herstelplannen is er dan ook veel aandacht voor het monitoren van het welbevinden van kinderen en jongeren.

Nadruk op een doelgerichte en samenhangende aanpak met partners in het jeugdveld

Het kabinet heeft steunpakketten vrijgemaakt voor het versterken van sociaal en mentaal welbevinden van kinderen en jongeren en het verminderen van onderwijsachterstanden.¹ Losse projecten hebben hierin weinig effect. Lokale regie is noodzakelijk om vanuit een gezamenlijke ambitie samenhang in aanpak en interventies te realiseren. Gemeenten en schoolbesturen hebben hier als de belangrijkste financiers van herstelmaatregelen een centrale rol in. Zorgaanbieders, welzijnswerk, organisaties voor sport, cultuur en vrije tijd zijn noodzakelijke partners. Samen met collega-kennisinstituten kan het Nederlands Jeugdinstituut ondersteunen met kennis over kinderen, jongeren, gezinnen en professionals en organisaties uit het jeugdveld.

1. www.nji.nl/nl/coronavirus/Gemeenten/Wat-kan-er-wel-in-coronatijd/Overzicht-steunpakketten-voor-jeugd

1. Aanleiding, doel en opzet van deze studie

1.1 Aanleiding

De coronapandemie heeft een grote invloed op onze samenleving. Alleen al een vluchtige blik op onderstaande tijdlijn – met een focus op jeugd - leert dat de ontwikkelingen sinds februari 2020 ingrijpend zijn geweest.

Overzicht ontwikkeling coronamaatregelen²

Februari 2020	Eerste besmettingen in Nederland vastgesteld.
Maart 2020	Eerste doden in Nederland, maatregelen in Noord-Brabant, stoppen handen schudden, evenementen afgelast, kinderopvang en scholen sluiten (wel opvang kinderen ouders met vitale beroepen en kwetsbare gezinnen), online onderwijs, horeca en sportscholen sluiten, bijeenkomsten verboden, groepsvorming op straat niet toegestaan tenzij op anderhalve meter. Kinderen worden verondersteld weinig aan verspreiding virus bij te dragen.
April 2020	Verlenging maatregelen en uitbreiding testbeleid.
Mei 2020	Economische steun en versoepeling maatregelen. Basisscholen na acht weken weer open, met halve klassen.
Juni 2020	Middelbare scholen gedeeltelijk open. Basisscholen volledig open. Horeca weer open.
Juli 2020	Kinderen hoeven onderling en tot volwassenen geen anderhalve meter afstand te houden.
Augustus 2020	Kennismakingsactiviteiten nieuwe schooljaar online.
September 2020	Middelbare scholen, mbo-instellingen, hogescholen en universiteiten bieden onderwijsactiviteiten op anderhalve meter afstand, beperking thuisbezoek, horeca 's avonds beperkt open, beperking sportmogelijkheden.
Oktober 2020	Verdere beperking thuisbezoek, horeca sluit, verbod evenementen, verdere beperking sport.
November 2020	Advies thuis te blijven, verdere beperking thuisbezoek en sport, publieke locaties dicht.
December 2020	Alle scholen weer op afstandsonderwijs, opvang dicht, behalve speciaal onderwijs en noodopvang voor kinderen, sportscholen en niet-essentiële winkels sluiten.
Januari 2021	Verdere beperking thuisbezoek, invoering avondklok.
Februari 2021	Basisscholen weer open, click & collect winkelen.
Maart 2021	Middelbare scholen met halve klassen open.

2. Zie: www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-tijdlijn en www.rivm.nl/gedragsonderzoek/tijdlijn-maatregelen-covid, geraadpleegd 23 maart 2021

Hoe gaat het met de jeugd?

Jeugdigen³ kunnen de gevolgen van de coronapandemie hebben ervaren op uiteenlopende domeinen: hun fysieke en mentale welzijn, hun mogelijkheden en hun functioneren in het onderwijs, het functioneren van het gezin, en hun sociale netwerk. Daarnaast zien we dat ook de instanties voor jeugdigen, bijvoorbeeld onderwijsinstellingen en jeugdzorg, de gevolgen hebben ervaren. Het is niet eenvoudig om te overzien welke invloed de pandemie precies heeft op jeugdigen en de instanties die er voor hen zijn. Dat komt deels door de grote hoeveelheid berichten die daarover verschijnen, maar deels ook doordat in gesprekken en in de media feiten, indrukken en opinies vaak door elkaar lopen.

Het Nederlands Jeugdinstituut (Nji) probeert via de website www.nji.nl/coronavirus het publiek, de instanties en beleidsmakers zo goed mogelijk over allerlei zaken te informeren. In de vele contacten die medewerkers van het Nji daarvoor onderhouden, merken zij dat er een grote behoefte is aan een meer feitelijk overzicht van de gevolgen van de pandemie voor de jeugd. Welk beeld komt er uit studies naar voren? Met deze vraag is het Nji aan de slag gegaan.

Dit rapport geeft een overzicht van de bevindingen. We realiseren ons dat het een momentopname is; de pandemie duurt voort en er verschijnen geregeld nieuwe berichten over hoe het met de jeugd gaat. Niettemin denken we dat we met het hier gepresenteerde overzicht een met studies onderbouwd antwoord kunnen geven op de vraag: hoe gaat het met de jeugd?

1.2 Doel en opzet

Doel van deze studie is een overzicht te bieden van onderzoeken naar de gevolgen van de coronapandemie voor kinderen, jongeren en jongvolwassenen in Nederland, waarmee een antwoord is te geven op de vraag hoe het met ze gaat.

Voor de samenstelling van dat overzicht zijn bronnen verzameld over Nederlandse jeugdigen (al dan niet samen met een rapportage over andere landen) die gepubliceerd zijn in de periode maart 2020 tot en met maart 2021. Daarvoor is geen systematische literatuursearch gedaan zoals in de wetenschap gebruikelijk is. De reden daarvoor is dat we verwachtten dat de bronnen niet zomaar vindbaar zouden zijn in de databases die voor die *searches* gebruikelijk zijn, maar vooral in de zogeheten ‘grijze literatuur’: onderzoeksverslagen in rapporten, factsheets, internetpublicaties en dergelijke. Ook verwachtten we dat wetenschappelijke studies over het algemeen pas later zullen verschijnen vanwege de reviewprocedures waaraan deze onderworpen zijn.

Om de bronnen op het spoor te komen is gebruik gemaakt van contacten en netwerken van het Nji, LinkedIn-netwerken, internetsites met verzamelde gegevens over corona (bijvoorbeeld www.nro.nl/corona), Regionale Kenniswerkplaatsen Jeugd, seminars (bijvoorbeeld van de gemeente Rotterdam over de gevolgen van corona voor de bewoners), nieuwsapps en nieuwsbrieven van organisaties (bijvoorbeeld CBS, SCP), Google (met combinaties van zoektermen als jeugd, jongeren, kinderen, corona, zorg, onderwijs, studie) en scans van berichtgeving in het nieuws.

3. We gebruiken ‘jeugdigen’ als verzamelnaam voor ‘kinderen’ (0-12 jaar), ‘jongeren’ (13-18 jaar) en jongvolwassenen (19-30 jaar).

Uiteindelijk heeft dat geleid tot een verzameling van drie soorten studies:

- wetenschappelijke onderzoeken (bijvoorbeeld Zijlmans e.a. [1]);
- uitgevoerde enquêtes en peilingen (bijvoorbeeld van Kamphuis voor Een Vandaag [23]);
- rapporten met analyses van bestaande registratiedata (bijvoorbeeld een onderzoek naar de inhoud van geregistreerde gesprekken van De Kindertelefoon [25], en van het CBS over aantal het aantal uitkeringen [84])
- en overzichtspublicaties, zoals de studie van Joosten e.a., [4] waarin een aantal studies is genoemd die niet in onze search zijn meegenomen.

We hebben van ieder onderzoek beschreven onder welke doelgroep het is uitgevoerd en in welk tijdsbestek. Ook hebben we de onderzoekskwaliteit beschreven, bijvoorbeeld of er gebruik gemaakt is van gevalideerde instrumenten. Vervolgens werden per onderzoek de bevindingen kort genoteerd.

De bevindingen zijn vervolgens door duo's van onderzoekers ingedeeld in inhoudelijke thema's. Dit ging op basis van een consensuscheck: elk lid van een duo analyseerde de helft van een aantal studies die het duo onder de hoede had en voerde daarna een controle op het werk van de ander uit. Na de analyse van de studies is eerst met een kleine groep van de betrokken onderzoekers en later met de hele groep opnieuw naar de thema-indeling van de bevindingen gekeken en is een best passende herordening gemaakt. De definitieve thema-indeling staat met een omschrijving in de bijlage.

De inhoudelijke hoofdstukken van deze publicatie zijn geschreven op basis van de bevindingen per thema. Ook hier werd gewerkt in duo's: een onderzoeker schreef het hoofdstuk, de ander controleerde het werk en bracht wijzigingen aan. Vervolgens is de hele publicatie door één van de onderzoekers gecontroleerd op consistentie en vond er een tekstredactie plaats.

1.3 Leeswijzer

In de hoofdstukken 2 tot en met 9 zijn de bevindingen per thema gerapporteerd. Studies met een sterke bewijskracht krijgen over het algemeen een wat uitgebreidere beschrijving. Bevindingen uit andere studies worden kort genoemd. In hoofdstuk 10 staan we nogmaals stil bij de belangrijkste resultaten en geven we er verdere duiding aan.

In de tekst zijn de bronnen voorzien van cijfers tussen haken: [...]. De cijfers verwijzen naar de genummerde bronnenlijst op volgorde in de tekst onder **Referentielijst**. Daar zijn deze bronnen ook in alfabetische volgorde te vinden.

2. Fysieke gezondheid van kinderen en jongeren

2.1 Minder gezond in het algemeen

Voorals oudere jeugd en jeugd uit eenoudergezinnen voelt zich minder gezond

Zijlmans e.a. [1] hebben tijdens de eerste lockdown onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van de algemene, fysieke, mentale en sociale gezondheid van 8- tot 18-jarige kinderen. Het betreft een studie van hoge kwaliteit onder 249 kinderen en jongeren met psychische problemen, 90 kinderen en jongeren met al bestaande somatische problematiek en 844 kinderen en jongeren uit de algemene populatie. De studie maakte gebruik van gevalideerde meetinstrumenten. De gegevens laten zien dat een hogere leeftijd van het kind significant samenhangt met een lagere algemene gezondheid. Jongens rapporteerden een significant betere algemene gezondheid en minder slaapproblemen dan meisjes. Kinderen uit eenoudergezinnen rapporteerden een significant lagere algemene gezondheid. Causaliteit tussen de coronapandemie en de onderzoeksresultaten zijn echter nog niet aangetoond. Mogelijk kunnen andere verklarende factoren een rol spelen. Verder is deze studie op dit moment in voorpublicatie. Dat houdt in dat er nog geen peer-review heeft plaatsgevonden.

Luijten e.a. [2] vergeleken 844 kinderen en jongeren (dezelfde groep uit de algemene populatie die gebruikt is in Zijlmans e.a.) met een steekproef uit 2018. Hieruit blijkt dat kinderen en jongeren zich in april 2020 minder gezond voelden in vergelijking met 2018. Kinderen en jongeren hebben 5 procent meer slaapproblemen ervaren dan voor de eerste lockdown. Verder hadden kinderen uit eenoudergezinnen meer slaapproblemen dan kinderen uit tweeoudergezinnen. Ook dit onderzoek betreft een pre-print; er heeft nog geen peer-review plaatsgevonden.

Caring Universities [3] rapporteerde dat ruim een vijfde van de studenten aangaf slechter te slapen en dat 13,4 procent meer nachtmerries had.

2.2 Minder sporten en bewegen

Diverse studies geven eerste aanwijzingen dat de coronamaatregelen invloed hebben gehad op de leefstijl van kinderen en jongeren: ze zijn minder gaan bewegen en sporten en ongezonder gaan eten.

Volgens jeugdigen en ouders: minder beweging

Joosten e.a. [4] concluderen op basis van enkele Nederlandse rapporten en internationale publicaties dat kinderen en jongeren tijdens de eerste lockdown minder hebben bewogen. De methode en inclusie van studies in dit literatuuronderzoek is echter onduidelijk. Ook IResearch [5]

concludeert op basis van met name 'grijze literatuur', oftewel publicaties buiten wetenschappelijke tijdschriften en boeken, dat kinderen en jongeren minder hebben bewogen tijdens het voorjaar 2020. Daarnaast blijkt uit een peiling onder 12- tot 18-jarigen op middelbare scholen in Noord- en Oost-Gelderland dat jongeren inschatten dat zij minder bewogen dan vóór coronatijd [6]. Deze conclusie is getrokken op basis van 4071 ingevulde vragenlijsten. De onderzoeksgroep is gewogen naar geslacht, opleidingsniveau en subregio. Daardoor zijn resultaten ten aanzien van deze kenmerken representatief. Een beperking van deze peiling is dat het gaat om zelfrapportage van jongeren, en niet om daadwerkelijk geobserveerde beweging. Ook ouders schatten in dat hun kind tijdens de eerste lockdown minder bewoog [7]. Dit gaat vooral om ouders van 10- en 11-jarigen. De resultaten zijn gewogen naar leeftijd en geslacht van het kind en het opleidingsniveau van de ouder.

Ook feitelijke sportdeelname en beweging daalde

Niet alleen schatten jongeren zelf en hun ouders in dat ze minder zijn gaan bewegen; ook de feitelijke sportdeelname onder kinderen lijkt te zijn gedaald. NOC*NSF [8; 9] rapporteert op basis van een jaarlijkse monitorstudie dat in april 2019 85 procent van de 5- tot 12-jarigen sportte, terwijl dat tijdens de eerste lockdown in april 2020 35 procent lag. Voor deze studie is gebruik gemaakt van leden- en lidmaatschapscijfers van sportbonden aangesloten bij NOC*NSF en de Maandelijkse Sportdeelname Index (SDI). Dat is een gewogen en geïndiceerde combinatie van verschillende metingen. Uit de maandelijkse cijfers lijkt de sportdeelname na het openen van de sportverenigingen weer redelijk hersteld. In november 2020 sportte 77 procent van de 5- tot 12-jarigen minimaal vier keer per maand. Dit was een jaar eerder 80 procent. In het najaar lijken net zoveel jongeren van 13 tot 18 jaar vier keer per maand te hebben gesport als in heel 2019 het geval was (69 procent). Ook het Maastricht UMC+ [10] onderzocht het effect van de coronamaatregelen op de leefstijl van kinderen. Tijdens de eerste maanden van de coronacrisis is 75 procent van de kinderen minder gaan bewegen; 51 minuten per dag minder dan een jaar eerder rond dezelfde periode. Opvallend is de gerapporteerde daling van het aantal kinderen dat de beweegnorm per dag haalde. In 2019 haalde 64 procent van de kinderen de beweegnorm van één uur matig intensief bewegen per dag, terwijl tijdens de coronamaatregelen nog maar 20 procent van de kinderen dit haalde. De onderzoekers hebben vragenlijsten over het leefstijlpatroon uitgezet onder 189 kinderen en hun ouders. Zij vulden deze vragenlijst op verschillende momenten in. Daarbij is bij een deel van de kinderen met een 'slimme' beweegmeter hun beweging geobserveerd.

2.3 Meer ongezonde voeding en mogelijk gewichtstoename bij overgewicht

Meer snacken, maar mogelijk ook meer fruit

Uit diverse studies komen eerste aanwijzingen dat kinderen en jongeren ongezonder zijn gaan eten tijdens de coronacrisis [10; 4; 5]. Zo geeft één op de drie kinderen aan meer ongezonde snacks te eten in coronatijd (N=189) [10]. Joosten e.a. [4] halen in hun literatuuronderzoek een quickscan van het Voedingscentrum aan, waaruit blijkt dat 11 procent van de gezinnen met kinderen meer ongezonde producten hebben gekocht in de eerste lockdown. Daarnaast geeft 20 procent van de gezinnen in die peiling aan juist meer groenten en fruit te hebben gekocht. Deze peiling is verspreid onder 1599 panelleden, en uiteindelijk ingevuld door 1030 volwassenen (respons 64 procent). De resultaten zijn niet te generaliseren naar de totale bevolking.

Ook studenten eten misschien ongezonder. Van ruim 8000 studenten van vier universiteiten geeft 45 procent aan meer te snacken en te snoepen [3]. Het responspercentage van dit onderzoek was 9,6 procent, waardoor de resultaten mogelijk niet representatief zijn voor alle studenten.

Toename gewicht, vooral bij kinderen met overgewicht

Ook zijn er eerste aanwijzingen dat de eerste lockdown invloed heeft gehad op het gewicht van kinderen en jongeren. In een studie van Maastricht UMC+ [10] gaf 20 procent van 189 kinderen aan dat ze waren aangekomen. Opvallend is dat 40 procent van de kinderen met overgewicht dit aangaf. Volgens Joosten e.a. [4] uit diverse buitenlandse studies de verwachting dat kinderen en jongeren zwaarder zijn geworden door een ongezondere leefstijl tijdens de coronamaatregelen.

2.4 Mogelijk meer middelengebruik door jongeren

Beeld vooral van studenten

We hebben twee studies betrokken die expliciet rapporteren over middelengebruik. Die signaleren gedurende coronatijd een toename in gebruik bij jongvolwassenen. Dat blijkt uit een peiling onder voornamelijk hbo- en wo-studenten (N=7.747) [11]. Vier van de tien studenten gaf daarin aan meer verdovende middelen te gebruiken uit verveling, door de wens zich even anders te voelen of door kopieergedrag. Het ging hier om een selectieve doelgroep studenten woonachtig in de grote studentensteden, benaderd via sociale media zoals Whatsapp. De gemiddelde leeftijd was 20 jaar en het merendeel woonde in een studentenhuus. Voor deze peiling is geen gebruik gemaakt van gevalideerde instrumenten. Niet duidelijk is of het hier gaat om incidenteel experimenteergedrag bij jongeren of om een structurelere toename. Ook is niet duidelijk of er ook een groep is die juist minder is gaan gebruiken door het sluiten van de kroegen en het minder voorkomen van feestjes.

In een ander onderzoek geeft ongeveer een vijfde (19 procent) van 8000 ondervraagde studenten aan meer alcohol te drinken dan voor de coronacrisis [3]. Dat zou betekenen dat het sluiten van kroegen en het verminderen van feestjes wellicht niet heeft geleid tot minder gebruik. Hoe het nu precies zit blijft onduidelijk.

2.5 Meer beeldschermgebruik

Met name door thuisonderwijs en gebrek aan activiteiten buitenshuis

Er zijn aanwijzingen dat het beeldschermgebruik van kinderen en jongeren is toegenomen tijdens de eerste lockdown [7]. Van de 750 ouders die deelnamen aan onderzoek van Slot-Heijs e.a. [7] rapporteerde 57 procent dat hun kind vaker achter een beeldscherm zat sinds corona.

Het beeldschermgebruik is toegenomen door het thuisonderwijs en het gebrek aan activiteiten buitenshuis [4; 5; 12; 13]. De meeste jongeren hebben hun tijd bijvoorbeeld besteed aan films of series, social media en school- of studiewerk. Dat gebeurde allemaal achter een beeldscherm.

Uit een peiling van Terres des Hommes in 2020 [14] blijkt dat ongeveer 45 procent van de ondervraagde ouders met thuiswonende kinderen zich zorgen maakte over het beeldschermgebruik van hun kinderen. Daarnaast blijkt uit een peiling van het Landelijk Ouderpanel van maart 2020 dat 70 procent van de ouders minder streng was als het gaat om het mediagebruik van hun kind, terwijl 30 procent zei even streng te zijn [15].

3. Mentaal welbevinden kinderen en jongeren

3.1 Mentaal welbevinden in het algemeen gedaald

Meer mentale klachten dan voor de pandemie

Luijten e.a. [2] vergeleken in hun onderzoek de mentale en sociale gezondheid van kinderen en jongeren tussen de 8 en 18 jaar tijdens de eerste lockdown met die van vóór de coronapandemie. Aan dit onderzoek deden in 2018 2.401 kinderen mee en 844 tijdens de eerste lockdown. Kinderen en jongeren ervoeren tijdens deze lockdown 15 procent meer angstklachten, 8 procent meer somberheid en 7 procent meer boosheid dan in 2018. Het percentage kinderen van 0 tot 18 jaar met ernstige angstklachten verdubbelde van 8 procent naar 16 procent. Toename van angst- en somberheidsklachten wordt voorspeld door het verlies van banen van ouders en de aanwezigheid van een coronabesmetting in de eigen familie of onder vrienden.

De gezinssamenstelling had invloed op de gevoelens van kinderen tijdens de lockdown. Een groter aantal kinderen in het gezin leidde tot meer gevoelens van boosheid en frustratie. Kinderen uit een eenoudergezin ervoeren meer angstklachten.

Beide steekproeven die voor dit onderzoek zijn gebruikt zijn representatief. Ook is er gebruik gemaakt van gevalideerde vragenlijsten. Het ging hier dus om een methodologisch sterke onderzoeksprocedure. De onderzoekers benoemen echter als beperking van de studie dat de steekproeven voor en na de pandemie kleine verschillen vertoonden. Mogelijk is er door het seizoenseffect sprake van een onderschatting van de gevolgen van de pandemie voor de mentale gezondheid van kinderen en jongeren. Ondanks deze beperking zijn er in dit onderzoek sterke aanwijzingen gevonden dat de coronamaatregelen een negatief effect hebben gehad op het mentaal welbevinden van kinderen en jongeren.

In een onderzoek van Van der Velde e.a. [16] is het mentaal welbevinden van diverse leeftijdsgroepen voor en na corona bekeken. In totaal deden ruim 4000 volwassenen mee aan dit onderzoek, onder wie ongeveer 1000 18- tot 35-jarigen. Metingen van eind 2018, 2019 en 2020 zijn met elkaar vergeleken. In vermoeidheidsklachten is geen verschil gevonden. Wel was het aantal personen met angstklachten en slaapproblemen significant hoger in 2020 dan in 2018. Ook vonden de onderzoekers een stijging van medicijngebruik voor angst en depressie in 2020 vergeleken met de meting uit 2018. Deze onderzoeksopzet is sterk, maar had vooral betrekking op jongvolwassenen. De studie is op dit moment in voorpublicatie; er heeft nog geen peer-review plaatsgevonden.

Bij studenten meer mentale klachten

Onderzoek door de Universiteit Utrecht [17] toont aan dat significant meer mbo-studenten in het voorjaar van 2020 sociale problemen en hyperactiviteit ervoeren dan in het najaar van 2019; een stijging van 11 procent in 2019 naar 21 procent in 2020. Met hyperactiviteit bedoelen de onderzoekers bijvoorbeeld rusteloos zijn of snel afgeleid zijn. Ook in het najaar van 2020 was nog te zien dat mbo-studenten verhoogde niveaus van sociale problemen en hyperactiviteit hadden. Onder wo-studenten lijken mentale klachten eveneens te zijn toegenomen sinds de coronacrisis. Volgens een andere studie ervoeren in juni 2020 ruim 10 procent méér studenten matig tot ernstige depressieve klachten dan in 2019 [3]. Dit verschil was ruim 5 procent voor matig tot ernstige angstklachten. In beide gevallen is dit een statistisch significante toename tijdens de coronacrisis ten opzichte van de meting in 2019. Ook in een peiling van I&O Research [18] gaf bijna de helft van de 18- tot 25-jarigen aan zich slechter te voelen dan voor de coronacrisis. De onderzoeksresultaten in deze peiling zijn gewogen naar geslacht, leeftijd, regio, opleidingsniveau en politieke voorkeur. De steekproef is volgens de onderzoekers representatief.

113Zelfmoordpreventie analyseerde ruim 5.000 gesprekken die gevoerd zijn voor de coronacrisis en ruim 3.400 gesprekken die gevoerd zijn tijdens de eerste lockdown (maart-juni 2020). Het grootste deel van de gesprekken (80 procent) is gevoerd met (jong)volwassenen onder de 30 jaar. Tijdens de eerste lockdown werden meer gesprekken over negatieve emoties gevoerd dan voor de coronacrisis [19].

3.2 Beperkt beeld van mentaal welbevinden kinderen

Wel signalen van negatieve invloed van de pandemie op het mentaal welbevinden van kinderen, maar representativiteit onduidelijk

Voor dit literatuuronderzoek zijn weinig onderzoeken en peilingen gevonden die specifiek gaan over het mentaal welbevinden of de mentale klachten van kinderen tot 12 jaar in de coronacrisis.

Uit onderzoek van de Universiteit Leiden [20] blijkt dat veel ouders tijdens de heropening van de kinderopvang in het voorjaar van 2020 een verschil hebben gezien in het gedrag van hun kind bij het brengen en halen bij de kinderopvang vergeleken met de periode voor de sluiting. Ouders benoemden negatieve gedragsveranderingen bij hun kind zoals huilen, terughoudendheid, eenkennigheid, gespannenheid, weerstand om naar de opvang te gaan of meer in het algemeen weer moeten wennen of moeite hebben met het afscheid.

Uit een kleinschalige enquête van het Nji [21] blijkt dat veel kinderen tot 12 jaar bepaalde dingen niet leuk vonden tijdens de eerste lockdown. Sommige kinderen gaven aan dat ze bang waren voor corona of het erg vonden dat er mensen overleden aan het virus. De representativiteit van de respondenten is door de online uitdraag en de respons van vooral hoogopgeleide moeders niet sterk.

In een peiling van Ouders & Onderwijs en Opvoedinformatie Nederland rapporteerden ouders dat hun kind in maart 2020 prikkelbaar, verveeld en drukker gedrag liet zien [15]. Aan deze peiling deden

1115 ouders met een kind van 4 tot en met 18 jaar mee. In de beschrijving van de resultaten is geen onderscheid gemaakt tussen resultaten van de kinderen tot 12 jaar en jongeren van 12 tot 18 jaar. In een ander onderzoek van de Universiteit van Amsterdam [22] liet de meerderheid van de deelnemende kinderen aan hun ouders weten dat ze zich zorgen maakten over de maatregelen tegen het coronavirus. Een derde van de kinderen maakte zich volgens hun ouders zorgen dat anderen besmet zouden raken met het coronavirus. In dit onderzoek vulden ouders op verschillende momenten een vragenlijst in. In totaal deden er 3672 ouders aan mee. Wat verder opvalt in dit onderzoek is dat ouders een significante daling van emotionele problemen en gedragsproblemen bij hun kind tussen 6 en 11 jaar rapporteerden.

3.3 Zorgen en mentale klachten bij deel van jongeren en jongvolwassenen

Studies geven een duidelijk beeld: een deel van de jongeren en jongvolwassenen hebben zorgen of mentale klachten

In de meeste onderzoeken en peilingen is gevraagd aan jongeren en jongvolwassenen hoe zij zich voelden, welke zorgen zij hadden en welke mentale klachten ze eventueel ervaarden.

GGD Noord- en Oost- Gelderland onderzocht eind mei de impact van de coronamaatregelen op jongeren (12 tot 18 jaar) [6]. Ruim 4000 jongeren vulden de vragenlijst in. Meer dan de helft (58 procent) geeft aan dat ze minder hebben om naar uit te kijken en een kleine groep (6 procent) geeft aan vaker bang te zijn. De onderzoeksgroep is gewogen naar geslacht, opleidingsniveau en subregio. Daardoor zijn de resultaten ten aanzien van deze kenmerken representatief.

In een ander onderzoek van de Universiteit Utrecht [17] geeft een groot deel van de jongeren (40 procent) op het mbo aan dat zij zich zorgen maken over studievertraging. Een kwart van de studenten rapporteerde sociale problemen of eenzaamheid. Aan dit onderzoek deden 400 mbo-studenten mee.

In een peiling van EenVandaag [23], waaraan 2300 jongeren en jongvolwassenen tussen de 16 en 34 jaar meededen, omschreef 44 procent zijn of haar mentale gezondheid in juni 2020 als goed, 41 procent als niet goed en niet slecht en 14 procent als slecht. Vaak noemden jongeren en volwassenen klachten als chagrijnigheid (37 procent), stress (33 procent), piekeren (32 procent), somberheid (30 procent), concentratieproblemen (30 procent). Overigens ervaarde 26 procent van de jongeren en jongvolwassenen in deze peiling geen klachten. De onderzoekers wogen de percentages naar leeftijd, geslacht, opleiding, stemgedrag en spreiding over het hele land. Dat leverde een representatief resultaat op.

Ook studenten op de universiteit gaven in juni 2020 aan mentale klachten te ervaren. Zo voelde ongeveer een derde van 8000 studenten zich emotioneler, ruim 44 procent voelde zich somber, bijna 40 procent voelde zich gespannen of geïrriteerd en ruim 50 procent voelde zich eenzamer. Meer dan de helft van de studenten gaf aan zich slecht te kunnen concentreren [3]. Uit ditzelfde onderzoek

komt dat bijna 70 procent van de studenten enige depressieve klachten ervaarden en ongeveer een derde van de studenten matige tot ernstige stemmingsklachten. Ook ervaarden veel studenten (47,3 procent) enige angstklachten en een kleinere groep studenten ernstige angstklachten (18,2 procent). Ruim 40 procent gaf aan verhoogde stress te ervaren.

Een andere peiling laat zien dat twee derde van de ondervraagde jongeren tussen 16 en 25 jaar zich in het voorjaar 2020 wel eens somber voelde [24]. Deze uitvraag is ingevuld door ruim 5200 jongeren, maar de steekproef is niet representatief voor alle jongeren in Nederland.

Verder zag De Kindertelefoon in april 2020 een toename van gesprekken over mentale problemen [24]. Volgens 113Zelfmoordpreventie vonden er meer gesprekken plaats met hulpvragers onder de 30 jaar die aangaven dat zij de problemen of situaties voor het eerst meemaakten [19]. Daarentegen is in een ander onderzoek gevonden dat pubers van 10 tot 13 jaar relatief weinig stress ervaarden tijdens de eerste lockdown [25].

Veel jongvolwassenen ervaren stress, maar er zijn ook uitzonderingen

In september 2020 gaven jongeren en jongvolwassenen in een peiling van EenVandaag [27] aan stress (40 procent), eenzaamheid (38 procent) en aanhoudende vermoeidheid (36 procent) te ervaren.

Deze jongeren en jongvolwassenen gaven als oorzaken van hun klachten bijvoorbeeld moedeloosheid over het einde van de crisis, onzekerheid over baan of huis, extra werkdruk en relatief weinig sociaal contact. In een andere peiling van Open up [28] in het najaar 2020 gaf ruim de helft van de 18- tot 30-jarigen aan stress te ervaren.

Niet alle jongeren en jongvolwassenen ervaarden stress; soms hadden ze er soms juist minder last van. Van De Groep e.a. [29] vonden in hun onderzoek tijdens de lockdown een stijging in gevoelens van kracht en een daling op het gebied van spanning bij jongeren van 10 tot 20 jaar. De onderzoekers stellen dat dit zou kunnen komen doordat de deelnemers in normale omstandigheden juist stress en spanning ervaren door bijvoorbeeld school.

Met de meerderheid van de jongeren en jongvolwassenen gaat het mentaal goed

Ondanks de moeilijkheden die de coronacrisis meebracht ging het met veel jongeren en jongvolwassenen relatief goed. In bovenstaande resultaten valt op dat de meerderheid van de jongeren en jongvolwassenen geen of weinig mentale klachten ervaarde.

Green e.a. [30] hebben naast negatieve gevoelens als spanning, angst en depressie ook gevoelens van kracht onder jongeren en jongvolwassenen bekeken. Uit hun onderzoek komt naar voren dat jongeren en jongvolwassenen in mei 2020 gemiddeld meer gevoelens van kracht dan van angst en depressie rapporteerden. Dat heeft volgens de onderzoekers mogelijk te maken met het vermogen van deze leeftijdsgroep om zich aan te passen aan veranderende omstandigheden.

Van De Groep e.a. [29] onderzochten in een verkennende studie de impact van de eerste weken van de lockdown op stemming, empathie en pro-sociaal gedrag van kinderen en jongeren. Aan deze studie deden 53 kinderen en jongeren mee. Het overgrote deel van deze deelnemers waren meisjes. De deelnemers vulden elke dag een dagboek in. De onderzoekers rapporteerden een stijging in gevoelens

van kracht en een daling op het gebied van spanning bij jongeren van 10 tot 20 jaar. Dit heeft volgens de onderzoekers mogelijk te maken met het feit dat jongeren anders door school en andere verplichtingen stress en spanning zouden hebben gehad.

Uit onderzoek van de Universiteit Utrecht [17] blijkt dat het op veel gebieden goed gaat met mbo-studenten. Zij rapporteerden in het najaar van 2019 en in het najaar van 2020 eenzelfde niveau van emotionele problemen en zelfvertrouwen. Verder noemden jongeren en jongvolwassenen in diverse peilingen en kleinschalige onderzoeken in het begin van de coronacrisis ook positieve punten zoals meer rust en waardering voor 'alledaagse' dingen [31], maar ook meer tijd om leuke dingen te doen [32; 21], meer aandacht van ouders [32; 21], meer tijd om te spelen [33], goed voor het milieu [21] en minder maatschappelijke druk [35].

3.4 Jongeren en jongvolwassenen harder geraakt dan volwassenen

Duidelijk meer zorgen gerapporteerd dan bij ouderen

De resultaten van verschillende studies hebben eerste aanwijzingen opgeleverd dat de coronamaatregelen misschien wel de meeste impact hebben op het mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen. Op zich is dat niet verwonderlijk aangezien jongeren en jongvolwassenen in het algemeen meer mentale klachten hebben dan andere leeftijdsgroepen. De vraag is daarom of ze meer klachten hebben dan voor het uitbreken van de pandemie.

Jaarlijkse cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek [36] laten zien dat het welzijn van jongeren harder is gedaald dan onder andere leeftijdsgroepen. Hoewel het zelf-gerapporteerde welzijn van de totale populatie volwassenen in Nederland in 2020 niet significant daalde, was dit wel het geval was onder 18 tot 25 jarigen. Het percentage jongeren dat aangaf niet gelukkig te zijn, steeg tussen van 12,5 procent naar 16,2 procent. Het onderzoek is uitgevoerd onder een representatieve steekproef van 7.836 respondenten van 18 jaar en ouder.

Van der Velden e.a. [16] rapporteren dat het aantal 18- tot 34-jarigen met angstklachten en slaapproblemen in 2020 significant hoger was dan in 2018. Dit verschil vonden ze niet onder andere leeftijdsgroepen. Opvallend is dat het aantal 50- tot 64-jarigen met angstklachten in 2020 significant lager was dan in 2018.

Uit een peiling onder ruim 25.000 opinieleiden van EenVandaag [27] in september 2020 kwam naar voren dat bijna driekwart van de jongeren en jongvolwassenen tot 35 jaar mentale klachten ervoerde. Dit was bij 65-plussers ongeveer de helft (48 procent). Deze peiling is na weging representatief voor zes variabelen: leeftijd, geslacht, opleiding, burgerlijke staat, spreiding over het land en politiek voorkeur. Een andere representatieve peiling onder 1048 volwassenen schetst eenzelfde beeld: jongvolwassenen van 18 tot 30 jaar maken zich meer zorgen over hun mentale gezondheid (36 procent) dan ouderen (25 procent) [28].

Volgens Corona Barometer [37] hadden jongeren in Noord-Nederland in vergelijking met andere leeftijdsgroepen relatief meer last van mentale klachten zoals lusteloosheid, concentratieproblemen en somberheid. Over de onderzoeksprocedure is echter weinig bekend. Ook de GGD Noord- en Oost-Gelderland [38] zag onder jongvolwassenen van 18 tot 27 jaar een sterkere toename van 'psychische ongezondheid' tussen april 2020 en februari 2020 dan in andere leeftijdsgroepen (boven de 27 jaar). De steekproef is gewogen naar geslacht, leeftijdsgroep en subregio, waardoor de uitkomsten op deze kenmerken representatief zijn voor de bevolking van Noord- en Oost-Gelderland. Ook in een andere peiling wordt geconcludeerd dat de mentale klachten onder 20- tot 35-jarigen meer zijn toegenomen dan onder andere leeftijdsgroepen [4].

3.5 Bestaande mentale klachten van jeugdigen lijken verergerd

Maar het beeld over mentale klachten is niet helemaal consistent

Meerdere onderzoeken en peilingen laten zien dat kinderen en jongeren met bestaande mentale problemen in coronatijd meer klachten ervaarden. Zo concluderen Achterberg e.a. [26] dat kinderen met bestaande mentale problemen of gedragsproblemen meer stress ervaarden tijdens de eerste lockdown dan jongeren zonder al bestaande mentale problemen of gedragsproblemen. De vragenlijst werd ingevuld door 151 kinderen tussen de 10 en 13 jaar die deelnamen aan een longitudinale studie. Hoewel gebruik is gemaakt van gevalideerde instrumenten, is de validiteit van de vragenlijst mogelijk beïnvloed doordat een aantal items er niet in zijn opgenomen. Zo heeft het vooruitzicht van het opengaan van de scholen misschien invloed gehad op de resultaten.

Zijlmans e.a. [1] onderzochten de mentale en sociale gezondheid van kinderen en adolescenten in Nederland gedurende de eerste lockdown. Ze vergeleken kinderen en adolescenten met en zonder al bestaande mentale of somatische problemen met elkaar. Dit onderzoek laat zien dat de groep met al bestaande mentale problemen meer depressieve symptomen, boosheid en slaapproblemen heeft gekregen dan de groep zonder al bestaande mentale problemen.

Bakx e.a. [39] vonden nauwelijks verschil tussen het door ouders ingeschatte welbevinden van kinderen en jongeren in basisonderwijs en voortgezet onderwijs met en zonder al bestaande gedragsproblemen. Het verschil in welbevinden van kinderen en jongeren in basisonderwijs en voortgezet onderwijs met en zonder specifieke onderwijsbehoeften of gedragsproblemen zou kleiner zijn geworden tijdens de lockdown. Dit komt niet overeen met de conclusie van Achterberg e.a. [26] zoals hierboven beschreven. Mogelijk zijn deze tegenstrijdige bevindingen te verklaren uit de verschillende wijze van bevraging. Bakx e.a. bevroegen de ouders, terwijl in de andere studies kinderen zélf bevroegd werden.

De Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ) concludeert op basis van gesprekken met bestuurders, hulpverleners en kwaliteitsfunctionarissen binnen 20 instellingen die werken met jeugd en ouders dat meer jeugdigen hulp nodig hebben en de ernst van hun psychische problemen is toegenomen. [40] Hierbij noemen zij bijvoorbeeld suïcidaliteit, verslaving, gedragsproblematiek, eetstoornissen en zelfbeschadiging. De wachttijden binnen de specialistische jeugd ggz lijkt ook toegenomen.

3.6 Hoe langer de coronacrisis duurt, hoe moeilijker voor jongeren en jongvolwassenen

Meer spanning en somberheid, minder kracht

Het lijkt erop dat het mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen meer onder druk kwam te staan naarmate de coronacrisis langer duurde. Zo wijzen de resultaten van onderzoek van Universiteit Utrecht [17] uit dat de levenstevredenheid van mbo-studenten significant is afgenomen tussen het voor- en najaar van 2020. Verder maakten meer studenten zich in het najaar zorgen om hun toekomst. Een andere peiling laat een stijging zien van jongeren en jongvolwassenen die mentale klachten rapporteren [25]. In deze peiling is niet gekeken of dit verschil significant is.

In het onderzoek van Van De Groep e.a. [29] zijn de effecten van de coronapandemie op het mentaal wel[1]bevinden van jongeren (10 tot 20 jaar) en studenten (17 tot 25 jaar) onderzocht.

De steekproef bestond uit 485 jongeren en 463 jongvolwassenen (studenten) uit de regio Rotterdam. Respondenten ontvingen een dagelijkse vragenlijst voor twee opeenvolgende weken in mei 2020 en in november 2020. Hieruit blijkt dat jongeren en jongvolwassenen tussen mei (eerste lockdown) en november 2020 (tweede lockdown) meer spanning en depressie waren gaan ervaren. Tegelijkertijd was er sprake een daling van gevoelens van kracht. Vooral jongvolwassenen rapporteerden meer negatieve gevoelens en minder positieve gevoelens.

Uit een peiling van GGD Noord- en Oost-Gelderland [38] komt naar voren dat het percentage jongeren dat aangeeft 'psychisch ongezond' te zijn tussen april 2020 en februari 2021 is gestegen van 23 procent naar 44 procent.

Beeld over kinderen is te beperkt

Het aantal studies naar het mentaal welbevinden van kinderen is te beperkt om een goed beeld te krijgen. De Kindertelefoon [25] constateerde dat er tijdens de tweede lockdown meer gesprekken (21 procent) gingen over emotionele problemen van kinderen en jongeren dan tijdens de eerste lockdown. Ook steeg in de tweede lockdown het aantal gesprekken over depressie en eenzaamheid. Het is echter niet duidelijk op hoeveel geanalyseerde gesprekken deze conclusie gebaseerd is.

3.7 Een voldoende voor het leven, maar niet bij iedereen

Een mooi cijfer

In een aantal peilingen is aan kinderen en jongeren gevraagd hoe tevreden ze waren over hun leven tijdens de coronapandemie. Tijdens de eerste lockdown leken kinderen en jongeren positief over hun leven. Kinderen tussen de 8 en 12 jaar gaven hun leven een 8,4 en jongeren tussen de 12 en 18 jaar gaven hun leven een 7,2. Dit is volgens de Kinderombudsman [32] vergelijkbaar met een meting uit 2018. Overigens blijkt sinds 2005 dat het gemiddelde cijfer dat kinderen uit groep 8 van het basisonderwijs voor hun leven geven vrij stabiel rond de 8,3 ligt [40]. Volgens een uitgebreider onderzoek van de Kinderombudsman [33] tussen mei en september 2020 gaven kinderen van 8 tot 18 jaar hun leven gemiddeld een 7,8. Kinderen die zonder grote problemen opgroeien (N=1237) gaven hun leven een 8,3, terwijl de kinderen die wonen in een gesloten jeugdhulpinstelling (N=44) hun leven een 5,6 gaven. De onderzoeksgroep was in dit onderzoek echter niet representatief.

Daling is zichtbaar, vooral bij jongeren en jongvolwassenen

Het Sociaal Cultureel Planbureau [42] heeft in het najaar van 2020 een enquête uitgezet over de levenstevredenheid en het psychisch welbevinden onder de bevolking. De levenstevredenheid onder 16- tot 24-jarigen is tussen juli en oktober significant gedaald. Het cijfer dat 16- tot 24-jarigen en 25- tot 34-jarigen hun leven gaven, lag lager dan in 2019. Het Sociaal Cultureel Planbureau heeft drie metingen gedaan in 2020; in mei, juni en oktober.

In onderzoek van Universiteit Utrecht [17] is ook een significant verschil gevonden in levenstevredenheid. Mbo-studenten gaven hun leven in het najaar van 2020 een lager cijfer dan in het najaar van 2019. Dit verschil is significant, terwijl er geen significant verschil in levenstevredenheid van mbo-studenten was tussen het najaar van 2019 en het voorjaar van 2020.

Jongeren tussen 12 en 18 jaar in Noord- en Oost-Gelderland gaven hun leven eind mei gemiddeld een 7,3. Een klein deel van deze jongeren (8 procent) gaf zijn leven een 5 of lager [6].

In een andere peiling van de GGD Noord- en Oost-Gelderland in februari 2021 gaven jongeren en jongvolwassenen tussen de 18 en 27 jaar hun leven een 6; in deze leeftijdsgroep is het cijfer het laagst [38]. In de Coronabarometer [37] is te zien dat het cijfer dat jongeren en jongvolwassenen van 18 tot 30 jaar hun leven gaven sinds de zomer van 2020 is gedaald van een 7,6 in juli 2020 naar een 6,9 in november 2020. Verder blijkt uit een peiling van de gemeente Breda [43] dat 30-minners hun leven significant minder vaak een voldoende geven dan 30-plussers. De leeftijdsgroep onder de 30 gaf zijn leven gemiddeld een 6,9.

3.8 Invloed van sluiting scholen op mentaal welbevinden

Het welbevinden nam af tijdens schoolsluiting

Diverse peilingen lijken eerste aanwijzingen te geven dat het mentaal welbevinden van leerlingen in het primair, voortgezet, praktijk en hoger onderwijs tijdens de sluiting van scholen is afgenomen. Uit onderzoek van Save the Children [44] onder 1439 jongeren komt naar voren dat mbo-leerlingen zich eenzaam voelden door het gemis van contacten met leeftijdsgenoten. Verder ervaarde 22 procent van de jongeren een gebrek aan structuur en verveling. Sommige jongeren gaven daarbij aan dat dit zorgde voor stress.

In een ander onderzoek van ResearchNed [45] wordt gerapporteerd dat studenten sociaal-emotionele problemen ervoeren door gebrek aan interactie met studiegenoten en docenten. Bovendien voelde 30 procent van de studenten zich vaak eenzaam. Verder leken de sociaal-emotionele problemen onder studenten in het hoger onderwijs toe te nemen wanneer zij meer afstandsonderwijs volgden. Op de methodologische kwaliteit van dit onderzoek is echter wel wat kritiek te leveren. Het rapport laat enkel beschrijvende statistiek zien en er is niet getoetst op significantie. Wel is gebruik gemaakt van een gewogen steekproef. Er is geen gevalideerde vragenlijst gebruikt. Van de benaderde studenten vulde 30 procent de vragenlijst in (N= 11.521). Ondanks deze beperkingen lijken de resultaten erop te wijzen dat thuisonderwijs en het bijbehorende gebrek aan contact door de coronacrisis een negatieve invloed heeft op het welbevinden van veel studenten in het hoger onderwijs.

Vergelijkbare conclusies komen naar voren uit ander een onderzoek in het basisonderwijs [46]. Leraren (N=639) en schoolleiders (N=76) in het primair onderwijs verwachtten dat het afstands-onderwijs meer negatieve dan positieve gevolgen had op het welbevinden van leerlingen. Het is echter niet duidelijk hoe representatief de steekproef was.

4. Functioneren in onderwijs en werk

4.1 Scholen twee keer dicht, thuiswerken soms lastig

Een ongewoon jaar

Op 16 maart 2020 sloten de scholen en kinderopvanglocaties om besmettingen met het coronavirus tegen te gaan. De basisscholen gingen acht weken later, waarvan twee vakantieweken, op 11 mei weer open, met halve klassen. De middelbare scholen gingen drie weken later, op 1 juni, gedeeltelijk open. Weer een week later, op 8 juni, gingen de basisscholen volledig open. Na de zomervakantie gingen ook de middelbare scholen weer open en mochten ook op mbo-instellingen, hogescholen en universiteiten weer onderwijsactiviteiten plaatsvinden, op afstand.

Op 14 december 2020 gingen alle scholen opnieuw over op afstandsonderwijs, met uitzondering van het speciaal onderwijs en de noodopvang voor kinderen in kwetsbare situaties of met ouders in een cruciaal beroep. Op 8 februari gingen de basisscholen weer open en op 1 maart de middelbare scholen met halve klassen. Op het moment van schrijven waren de overige onderwijsinstellingen nog afhankelijk van afstandsonderwijs [47]. Uit een peiling van Oberon [48] in november 2020 onder 1568 scholen bleek dat er ook toen nog veel scholen waren die kampten met lesuitval door zieke leerkrachten.

Thuiswerken voor sommige leerlingen en studenten lastig

De sluiting van de scholen zorgde bij sommige kinderen voor praktische problemen. Niet alle kinderen hadden een eigen kamer waar ze rustig konden werken, of een laptop en wifi [49]. Verschillende initiatieven vanuit het onderwijs en Stichting Leergeld probeerden het computerprobleem voor zoveel mogelijk kinderen zo snel mogelijk op te lossen.

Ook studenten hadden niet altijd een eigen computer, gaven ze aan in het onderzoek naar studeren dat ResearchNed Nijmegen [50] in mei en juni 2020 heeft uitgevoerd in opdracht van het Interstedelijk Studenten Overleg. Hierin is gerapporteerd over de antwoorden van 10.832 studenten op hbo en wo. Ook mbo-studenten hadden niet altijd een eigen computer, bleek uit een peiling van JOBmbo [51] onder 1323 mbo-studenten.

In een peiling van de Kinderombudsman [33] in april 2020 onder 293 kinderen en 263 jongeren gaf een deel van de kinderen (5 procent) en jongeren (14 procent) aan dat ze thuis hun schoolwerk niet konden maken. Daarvoor bestonden verschillende redenen. Onder jongvolwassenen (18 tot 30 jaar oud) lag het percentage zonder goede thuiswerkplek mogelijk hoger dan onder kinderen en jongeren, zo bleek uit een peiling onder volwassenen in Noord-Nederland [37]. Onder studenten was er dan ook veel behoefte aan zelfstudieplekken, bleek uit de drie vragenlijsten die door Studenten Onderzoeken Studenten (S.O.S) [11] zijn uitgezet onder studenten en die in totaal 7747 reacties hebben opgeleverd.

Het afstandsonderwijs had veel gevolgen voor kinderen en het hield ze erg bezig. Aan het begin van de lockdown kreeg De Kindertelefoon [25] dan ook veel vragen over wanneer de scholen weer open zouden gaan. In een latere fase verschoof het gespreksonderwerp naar de moeite die het thuiswerk kostte.

4.2 Minder praktijk en persoonsvorming, maar ook meer zelfstandigheid, rust en kansen

Tijdens thuisonderwijs minder aandacht voor praktijkvakken

Scholen deden en doen hun best om leerlingen ook op afstand zo goed mogelijk onderwijs te geven. Noodgedwongen werd het curriculum aangepast. Basisscholen richtten zich vooral op de basisvakken [39; 52]. Uit de monitor hybride onderwijs van KBA Nijmegen [46] onder 1809 kinderen en 2816 ouders blijkt dat de invulling verschilde per school: 15 procent van de bevraagde kinderen geeft aan niet meer dan één uur per dag aan schoolwerk te hebben besteed, 42 procent deed dat naar eigen zeggen tussen de één en twee uur per dag en 35 procent tussen de drie en vier uur. Een derde van de bevraagde ouders zei dat het werk van hun kind tijdens de eerste lockdown nooit werd nagekeken. In een onderzoek dat de Universiteit van Amsterdam [53] eind april 2020 uitvoerde onder 768 ouders en 1318 kinderen uit het representatieve LISS-panel, meldden ouders met een kind in het voortgezet onderwijs dat vwo-scholen uitgebreider online onderwijs gaven dan vmbo-scholen.

De Inspectie van het Onderwijs [52; 54; 55] constateerde in haar Covid-19 monitor, waarvoor inspecteurs in oktober en november 2020 met scholen spraken, dat er op veel scholen, zowel basisscholen als scholen voor voortgezet en speciaal onderwijs, minder aandacht was voor vakken als drama, dans, muziek, tekenen, gym en handvaardigheid.

Ook op mbo, hbo en wo waren er minder mogelijkheden voor de praktijkvakken en -vorming, zo blijkt uit verschillende onderzoeken onder instellingen en studenten [55; 51; 56; 57]. Dat kwam ook door een enorm tekort aan stages, zo bleek uit de gegevens van S-BB [58].

In een peiling die is ingevuld door 2337 jongvolwassenen (16 tot 23 jaar oud) uit het EenVandaag opiniepanel [23] gaven studenten die studievertraging dachten op te lopen aan dat dit vooral komt door gemiste stages, praktijkvakken, examens of mentale problematiek. In december 2020 gaven ze in een onderzoek van ResearchNed [45] aan dat online onderwijs voor werkcolleges een minder geschikte vervanging is dan voor hoorcolleges. Scholen verwachtten dan ook vooral achterstanden op de praktijkvakken [55]. Ze meldden dat ze er wel vaak vervangende opdrachten voor inrichten [54; 57].

Minder mogelijkheden voor persoonsvorming en burgerschap

Dat bepaalde aspecten van het onderwijs in het algemeen nu minder aan bod zijn gekomen, baart zorgen. Zo blijkt uit een inventarisatie van het Ministerie van OCW [59] dat er bezorgdheid is over interactievaardigheden en het aanleren van een kritische attitude. Ook over het wegvallen van de sociale en vormende functie van scholen bij afstandsonderwijs zijn er zorgen, blijkt zowel uit een inventarisatie door UNICEF [49] als uit een peiling die Terres de Hommes [14] eind 2020 heeft uitgevoerd onder 1106 ouders met thuiswonende kinderen jonger dan 18 jaar.

Dit beeld wordt ook geschetst in het corona-kompas dat het Sociaal Cultureel Planbureau [60] in oktober 2020 publiceerde over onderwijs en werk. Socialisatie, persoonsvorming en burgerschap zijn doelen van het onderwijs die door afstandsonderwijs moeilijker zijn te verwezenlijken. Dit belemmert mogelijk de sociale cohesie tussen leerlingen of studenten en het opbouwen van een netwerk, zo geven onderwijsprofessionals aan in een peiling die Cinop [61] in juni 2020 heeft uitgevoerd onder 144 onderwijsprofessionals.

Thuisonderwijs zorgt ook voor zelfstandigheid

De Kindertelefoon [25] signaleert dat kinderen ook, of juist, in deze tijd enorm veerkrachtig, creatief en innovatief zijn. Kinderen hebben in coronatijd ook nieuwe vaardigheden ontwikkeld of laten zien, zoals zelfstandigheid. Een deel van de basisschoolleerlingen die bevroegd zijn in de monitor hybride onderwijs [46] (43 procent) gaf aan dat ze thuis beter zelfstandig konden werken dan op school. Ook een deel van de bevroegde leerkrachten (25 procent) zei dat de leerlingen beter zelfstandig hebben leren werken. Van de ouders gaf 41 procent aan dat hun kind beter zelfstandig kon werken dan ze dachten, terwijl het 19 procent juist is tegengevallen hoe zelfstandig hun kind kon werken. Een deel van de studenten op het mbo (39 procent) gaf aan dat ze thuis geleerd hebben beter zelfstandig te werken, maar 18 procent was daar juist negatief over [62].

Docenten op mbo, hbo en wo zeiden in gesprekken dat ze studenten meer verantwoordelijkheid konden geven dan ze gedacht hadden [59].

Voor sommige leerlingen is thuiswerken prettig

Jeugdhulpaanbieders hebben de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd laten weten dat sommige kwetsbare kinderen baat hebben bij het afstandsonderwijs en bij veel thuis zijn [63].

Sommige kinderen uit kwetsbare gezinnen vonden het thuis leuker dan op school, bijvoorbeeld omdat ze op school gepest werden [13]. In verschillende peilingen gaf een deel van de leerlingen en studenten aan dat ze thuis rustiger of efficiënter konden werken dan op school en dat ze het fijn vonden om meer in hun eigen tempo of op een zelfgekozen moment te werken. Dat weten we van leerlingen in het primair onderwijs [21] en studenten in het mbo [44; 62; 57].

Studenten in het mbo gaven daarom aan dat ze na corona nog graag zo'n 30 tot 50 procent van de onderwijstijd op afstand willen volgen [57].

Wanneer kinderen een fijne thuiswerkplek hadden en dus goed thuis konden werken, werd hun schoolmotivatie hoger [64]. Aandacht van de school hielp ook: leerlingen uit het voortgezet onderwijs die veel aandacht van hun school ervaarden, bijvoorbeeld voor hoe ze leren, hadden minder moeite met leren [65]. In het mbo gaf een klein deel van de studenten aan dat ze door de online mogelijkheden meer contact hadden met docenten [57].

Digitalisering van het onderwijs biedt ook kansen

Tijdens het thuisonderwijs heeft iedereen zijn digitale vaardigheden goed kunnen oefenen en hebben leerlingen, studenten en ook leerkrachten en docenten veel digitale vaardigheden geleerd [55;66], al zijn daar ook wel zorgen over geuit [61]. Digitaal onderwijs biedt kansen voor andere, soms laagdrempeligere vormen van contact. Zo signaleren docenten in mbo, hbo en wo dat studenten online meer vragen stellen dan tijdens fysiek onderwijs [59]. En in het voortgezet onderwijs hebben leerlingen het gebrek aan fysieke contacten voor een deel opgevangen door meer digitaal contact te zoeken [67]. Digitalisering van het onderwijs kan er voor zorgen dat het voor Nederlandse studenten minder noodzakelijk wordt om te verhuizen, maar ook dat er minder internationale studenten naar Nederland komen [68].

4.3 Schoolmotivatie zwakker

Niet alle basisschoolkinderen hadden wekelijks contact met hun leerkracht

De meeste ouders waren positief over de ondersteuning die basisscholen tijdens de eerste lockdown hebben geboden, zo blijkt uit de monitor hybride onderwijs van KBA Nijmegen [46] en uit de vragenlijst van de Universiteit van Amsterdam [53]. Toch gaf in maart 2020 slechts 46 procent van de ouders aan dat hun kind in het primair onderwijs minstens één keer per week contact heeft gehad met de leerkracht [46].

Leerlingen misten sociaal contact

In verschillende vragenlijstonderzoeken gaven kinderen en jongeren uit verschillende onderwijsniveaus aan dat ze sociaal contact met hun klasgenoten misten [21; 32; 44; 57] en dat ze zich minder verbonden voelden met de docent [39; 57]. Dit is onder andere zorgelijk omdat we weten dat kinderen die zich minder verbonden voelen met klasgenoten en docenten, meer stress van school ervaren [39].

Leerlingen en studenten verloren motivatie voor school omdat leren moeilijker werd

Veel leerlingen en studenten misten de structuur van het onderwijs en vonden het moeilijk om zelf die structuur aan te brengen [44; 54; 69; 57]. Leraren en schoolleiders in het primair onderwijs die

bevraagd zijn in de monitor hybride onderwijs [46] verwachtten dan ook dat het afstandsonderwijs negatieve gevolgen had voor de schoolmotivatie van leerlingen .

Ouders van kinderen in het primair onderwijs zagen dat de motivatie van hun kinderen, vooral van meisjes, achteruitging. Dit onderzoek is uitgevoerd onder ouders die veelal hoogopgeleid waren en van wie de kinderen relatief vaak kenmerken van (hoog)begaafdheid of een autismspectrumstoornis hadden [39]. Ook in het voortgezet onderwijs was een daling in motivatie zichtbaar, nog meer voor leerlingen in de bovenbouw van havo en vwo dan in andere leerjaren. Dit blijkt uit onderzoek dat de Radboud Docenten Academie en KBA Nijmegen [65] in mei tot juli 2020 hebben uitgevoerd onder vo-leerlingen ($n = 21.955$). Uit het onderzoek blijkt dat deze leerlingen ook tijdens het thuisonderwijs voldoende participatie, zelfvertrouwen in de leervorderingen en leerijver hadden, maar dat hun motivatieproblemen vooral werden veroorzaakt door de moeite die ze hadden met leren. Leerlingen hadden daarom meer behoefte aan hulp bij het leren dan aan individueel contact met hun mentor of docenten.

Ouders gaven in een vragenlijstonderzoek van Bakx e.a. [39] aan dat het verschil in motivatie tussen leerlingen met en zonder specifieke leerbehoeften en/of gedragsproblemen, in dit onderzoek veelal kenmerken van (hoog)begaafdheid en ASS, kleiner werd. Normaal gesproken hebben leerlingen met extra leerbehoeften een lagere motivatie, maar tijdens het afstandsonderwijs was dit minder sterk aanwezig.

Studenten konden zich minder goed op hun studie concentreren

De meeste jongeren en jongvolwassenen in mbo, hbo en wo gaven in verschillende peilingen en vragenlijstonderzoeken aan dat ze tijdens afstandsonderwijs meer moeite hadden met motivatie, discipline en zelfregulering [57; 44; 5; 31; 32]. Ze meldden dat ze minder productief en creatief waren [70]. Zo vond de meerderheid van de mbo-studenten de lessen door corona slechter [62] en gaven ze aan dat ze thuis veel afleiding hadden [57]. Zo'n 35 procent van de ondervraagde mbo-studenten kon zich thuis niet concentreren en zo'n 15 procent had thuis niet de juiste benodigdheden om aan school te werken, zoals een laptop [51].

Van de ruim 10.000 studenten in het hbo en het wetenschappelijk onderwijs die bevraagd zijn in het panelonderzoek van het ISO en ResearchNed [50], gaf een kwart aan dat zij zich tijdens het studeren vaak of constant goed konden concentreren. Een veel groter deel van de studenten in het hoger onderwijs, ongeveer twee op de vijf, kon zich juist helemaal niet of slechts incidenteel concentreren.

Geen toename van schoolverzuim geregistreerd

Lage schoolmotivatie kan in het uiterste geval leiden tot verzuim en schooluitval [71]. In de eerste helft van 2020 onderzocht de Raad voor de Kinderbescherming [72] minder meldingen van schoolverzuim dan gebruikelijk in deze periode. In het mbo en het hoger onderwijs was de uitval, behalve onder internationale studenten, gedaald [59], mogelijk mede door het tijdelijk opschorten van het bindend studieadvies.

Dat er minder meldingen van verzuim waren, betekent niet automatisch dat er ook minder verzuimd is. Er waren bijvoorbeeld kinderen die, uit angst voor besmetting, niet naar school gingen [55; 48]. Net na de lockdown was de boodschap aan die leerlingen en hun ouders heel expliciet dat er geen onderzoek zou volgen en werd scholen gevraagd om met ouders en leerlingen in gesprek te gaan over het veilig volgen van onderwijs. Mogelijk heeft deze ontwikkeling, samen met de beperkte mogelijkheden tot contact, bijgedragen aan de daling van het aantal onderzoeken.

4.4 Onderwijsresultaten lijden eronder

Iedereen maakt zich zorgen over onderwijsresultaten

In een online peiling van Motivaction [73] van 15 tot 19 april 2020 onder 1151 ouders maakte een derde van de ouders zich zorgen over de ontwikkeling van hun kind. Bijna 60 procent van de ouders met een kind tot 18 jaar die bevroegd zijn door Terres des Hommes [14], maakte zich zorgen dat hun kind tijdens de lockdown een leerachterstand op zou lopen. In een peiling onder leerlingen van het voortgezet onderwijs in Limburg waren er leerlingen die die zorg deelden (ongeveer 38 procent) en iets meer leerlingen die zich geen zorgen maakten [67].

Kinderen in kwetsbare gezinnen hadden in het de eerste lockdown over het algemeen het idee dat ze minder leerden [32]. Uit een brede peiling in Noord- en Oost-Gelderland [6] blijkt dat ook leerlingen uit het voortgezet onderwijs aangaven dat ze de online lessen minder goed begrepen dan fysieke lessen. Leraren en schoolleiders in het primair onderwijs verwachtten dat afstandsonderwijs meer negatieve dan positieve gevolgen heeft gehad voor de leerprestaties van de leerlingen [46]. Ook in het voortgezet onderwijs werden leerachterstanden verwacht en geconstateerd [55].

Veel jongvolwassenen maakten zich zorgen over hun studievoortgang [21; 70; 62; 51; 56] en vonden de kwaliteit van de online lessen minder goed [45].

In het mbo waren er ook studenten die aangaven dat ze juist meer geleerd hadden. Hun docenten bevestigden dit beeld [56].

In het voortgezet onderwijs waren er eveneens leerlingen die zich geen zorgen maakten om hun onderwijsprestaties [67]. Ook ouders van basisschoolleerlingen gaven soms aan dat hun kind thuis juist meer geleerd heeft [46]. Hierbij speelden onder andere verschillen tussen scholen, de beschikbaarheid van apparaten en de betrokkenheid en capaciteiten van ouders een rol [4].

Het Sociaal Cultureel Planbureau [60] stelt dat afstandsonderwijs mogelijk dus ook de ongelijkheid tussen kinderen heeft versterkt. We komen hier in de paragraaf 'Kansen(on)gelijkheid' (Hoofdstuk 7) op terug.

Basisschoolleerlingen boekten minder leerwinst dan in voorgaande jaren

Op veel basisscholen wordt de leervoortgang op de onderdelen spelling, begrijpend lezen en rekenen twee keer per jaar gemeten met landelijk genormeerde toetsen, bijvoorbeeld uit het Cito

leerlingvolgsysteem. Een deel van de scholen stuurt de uitkomsten van deze toetsen terug naar het Cito voor onderzoek. Niet alle basisscholen hebben getoetst hoe de cognitieve ontwikkeling van kinderen verliep tijdens de periode van afstandsonderwijs [46]. Wel zijn er gegevens bekend van scholen die ook in de klas al online oefeningen hadden ingezet via het programma Snappet. Uit een analyse van de wekelijkse scores van ongeveer 50.000 leerlingen uit schooljaar 2019/2020 vergeleken met evenveel leerlingen het jaar ervoor, blijkt dat leerlingen meer leerwinst boekten in adaptieve rekenoefeningen tijdens de lockdown dan het jaar ervoor. Het effect was sterker voor zwakkere leerlingen en leerlingen in de lagere leerjaren. Het effect bleef na de lockdown bestaan, maar zakte langzaam terug richting het gemiddelde in het voorgaande jaar [74].

Na de zomer hebben veel basisscholen, ook scholen zonder digitale lesmethoden, extra moeite gedaan om de ontwikkeling van leerlingen in beeld te krijgen. Er zijn scholen die de genormeerde toetsen die normaal in juni worden afgenomen, hebben uitgesteld tot na de zomer. Het Cito [75] heeft 17.000 tot 20.000 toetsafnames van 1.000 scholen onderzocht en de universiteit van Oxford [76] heeft 350.000 toetsafnames onderzocht. Beide onderzoeken vergeleken toetsafnames van voor de zomer 2020 met afnames uit eerdere jaren. Uit beide onderzoeken blijkt dat leerlingen in de laatste helft van het schooljaar 2019/2020 minder voortgang hebben geboekt op begrijpend lezen, spelling en rekenen dan leerlingen in eerdere jaren. Er waren geen verschillen tussen leerlingen met een verschillend beginniveau, maar het effect was wel groter voor leerlingen met lager opgeleide ouders. De scholen verschilden van elkaar in de leerwinst die de leerlingen hadden geboekt [76]. Ook een onderzoek op kleinere schaal, in de stad Utrecht, vond verschil tussen scholen in de leergroei die leerlingen gemiddeld op de toetsen lieten zien [77].

Schooladviezen vielen lager uit, vooral bij lage ses en bij meisjes

Aan het eind van de basisschool krijgen leerlingen van hun leerkracht een voorlopig advies voor het onderwijsniveau dat ze op de middelbare school kunnen gaan volgen. Vervolgens maken ze een eindtoets op basis waarvan dat advies naar boven, maar niet naar beneden, kan worden bijgesteld. Deze adviezen worden landelijk geregistreerd bij de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO). Die heeft onderzocht hoe de adviezen tijdens corona afweken van eerdere jaren. Per jaar gaat het om meer dan 170.000 schooladviezen. In schooljaar 2019/2020 is de eindtoets niet doorgegaan en was er voor leerlingen dus geen mogelijkheid om het voorlopig advies naar boven toe bij te stellen. De definitieve adviezen waren dat jaar gemiddeld dan ook wat lager dan verwacht. En omdat het advies van leerlingen met een lage sociaaleconomische status (ses) en van meisjes vaker wordt bijgesteld, zijn hun adviezen door corona relatief sterker gedaald dan van leerlingen met een hogere ses en van jongens [78]. Bovendien werden vervolgens in het voortgezet onderwijs iets minder leerlingen in een hoger onderwijsniveau geplaatst dan het schooladvies aangaf en werden leerlingen met een gemengd advies, bijvoorbeeld havo/vwo, iets vaker in het lagere niveau geplaatst dan in eerdere jaren [79].

Leerlingen in het voortgezet onderwijs haalden lagere cijfers

De prestaties in het voortgezet onderwijs daalden ook. De daling in het cijfergemiddelde die de afgelopen jaren al gaande was, is tussen schooljaar 2019/2020 en 2020/2021 versterkt. De cijfers van leerlingen met de laagste cijfers daalden het sterkst. Voor leerlingen in de brugklas, van wie een deel het bijgestelde advies is misgelopen, was de daling in cijfers minder dan tussen 2018 en 2019. Dit blijkt uit onderzoek dat TIG [79] heeft uitgevoerd op ongeveer 23 miljoen cijfergemiddelden (gemiddelde per vak per leerling) van scholen die deelnemen aan het platform van TIG.

Mbo-studenten deden langer over hun studie, maar vielen minder vaak uit

In het mbo deden iets meer studenten langer over hun opleiding en is de uitval licht gedaald. Wel blijkt uit de kerncijfers van OCW [59] dat het aantal gediplomeerden tussen 2018/2019 en 2019/2020 ongeveer gelijk is gebleven. Ook zien we, mogelijk doordat studenten bang zijn dat ze geen baan kunnen vinden, een verhoogde doorstroom vanuit mbo naar hbo.

Meer leerlingen stroomden vanuit voortgezet onderwijs door naar hoger onderwijs

De doorstroom vanuit het voortgezet onderwijs naar het hoger onderwijs was in de zomer van 2020 flink hoger dan in eerdere jaren. Dat komt waarschijnlijk deels door hoge slagingspercentages en mogelijk ook doordat leerlingen afzien van een tussenjaar. De instroom is vooral hoger bij opleidingen in de sectoren gezondheidszorg, hbo-techniek en de pabo, sectoren die tijdens de corona-crisis veel aandacht kregen [59].

Studenten in het hoger onderwijs haalden minder studiepunten

In het hbo en wo wordt studievertraging zichtbaar in het aantal behaalde studiepunten. Studenten gaven aan dat ze in studiejaar 2019/2020 zo'n 13/14 punten (hbo) of 11/12 (wo) minder hebben behaald door de coronacrisis [50], maar er zijn geen landelijke beschikbare cijfers over het aantal behaalde studiepunten. Wel weten we uit de kerncijfers van OCW dat het aantal gediplomeerde ho-studenten heel licht gestegen is in 2019/2020 [59].

4.5 Veel zorgen bij jongeren over arbeid en inkomen

Vooral jongeren komen zonder werk te zitten

Al snel werd duidelijk dat de coronamaatregelen grote gevolgen zouden hebben op voornamelijk het jongere deel van de beroepsbevolking. Begin maart sloot 2020 de horeca en gingen veel evenementen niet door. Met name sectoren waar veel jongeren werkten, werden hard getroffen [81]. Het gevolg

was een toename van de jeugdwerkloosheid tussen maart en augustus, van 6,3 naar 11,3 procent. Nog nooit steeg de werkloosheid onder 15- tot 25-jarigen zo snel als in de maand april, zo blijkt uit registratiedata van het Centraal Bureau voor de Statistiek [82]. De werkloosheid herstelde zich vervolgens deels in de herfst en winter. In januari 2021 stond het werkloosheidspercentage op 9,1 procent. Ook blijkt uit cijfers van Eurostat [83] dat het aantal jongeren zonder werk en opleiding (NEET) is toegenomen. In het eerste kwartaal van 2020 was dit 5,2 procent van de 15- tot 29-jarigen en in het derde kwartaal 6 procent.

Wat opvalt is dat jongeren op de arbeidsmarkt harder worden getroffen dan oudere leeftijdsgroepen. De werkloosheid onder 15- tot 25-jarigen was in januari 2021 nog altijd 37 procent hoger dan een jaar eerder. Onder 25- tot 45-jarigen en 45- tot 75-jarigen was deze toename respectievelijk 11 en 7 procent [82]. Dat vooral jongeren op de arbeidsmarkt de dupe zijn van de crisis is niet onverwacht. Jongeren werken vaak in sectoren die door de coronamaatregelen gesloten zijn. Ook hebben ze vaker een flexibel contract. Het Sociaal Cultureel Planbureau [84] stelde vast, na een grondige verkenning van bestaande literatuur, dat na een economische, sociale of gezondheids crisis met name jongeren zonder vaste contracten getroffen worden op de arbeidsmarkt. Daarnaast spraken verschillende onderzoekers de verwachting uit dat vooral jongeren met een laag opleidingsniveau, een migratieachtergrond of een arbeidsbeperking problemen zullen ondervinden op de arbeidsmarkt [84; 85; 86].

Meer jongeren in de bijstand

De gevolgen van de werkloosheid zien we terug als we kijken naar het aantal bijstandsuitkeringen onder jongeren tot 27 jaar. Cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (87) laten zien dat deze leeftijdsgroep eind december bijna 12 procent meer bijstandsontvangers telde dan een jaar eerder. Dit zijn ruim 4 duizend personen. De toename van het aantal bijstandsuitkering in 2020 was tevens sterker dan in andere leeftijdsgroepen.

Een deel van de jongeren maakt zich zorgen over de financiële situatie

Veel onderzoek is er nog niet gedaan naar de financiële situatie van jongeren tijdens de coronacrisis. Wel zijn er eerste signalen dat een deel van de jongeren financiële problemen ervaart door de crisis. Zo concludeerde Nibud (88; 89; 90) op basis van meerdere peilingen in 2020 dat vooral jongeren een verlies in inkomsten ervaren. De eerste meting vond plaats in april ($N = 1.050$), de tweede in juni ($N = 1.023$) en de laatste in november 2020 ($N = 1.317$). Van de ondervraagde 18- tot 25-jarigen gaf 43 procent aan financieel te zijn getroffen door de coronacrisis. Daarnaast maakten jongeren zich tijdens de coronacrisis meer zorgen over het verliezen van inkomen dan oudere respondenten. De steekproefgroottes bij deze metingen waren klein, maar wel representatief op basis van geslacht, leeftijd, huishoudinkomen en werksituatie. De beschrijving van de onderzoeksopzet was echter zeer beknopt. Ook in verschillende andere peilingen onder studenten zijn financiële zorgen benoemd. Een deel van de studenten gaf aan minder werk te hebben of dreigde studievertraging op te lopen, wat invloed kan

hebben op hun (toekomstige) inkomsten [45; 11; 50]. Tevens waren er studenten die aangaven meer te zijn gaan lenen bij DUO of hun ouders [44].

Toch blijkt uit de Landelijke Monitor Studentenhuisvesting [68] dat het aantal studenten (hbo en wo) dat geld leent niet is toegenomen in 2020. Deze monitor brengt jaarlijks de woonsituatie van studenten in beeld, waarbij gebruik wordt gemaakt van twee uitgebreide vragenlijsten in combinatie met gegevens uit de CBS microdata. Het betreft een uitgebreid onderzoek met een sterke methodologische verantwoording. In 2020 is de vragenlijst over financiën uitgezet onder een grote en representatieve steekproef van 11.300 studenten. In de monitor kwam naar voren dat de inkomsten van studenten weliswaar lager waren dan in voorgaande jaren, maar dat zij ook minder uitgaven, waardoor ze juist meer geld overhielden. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat deze studie zich enkel richtte op studenten in het hoger onderwijs. Daarnaast was het zelfrapportage door studenten en ontbrak dus een beeld van de werkelijke inkomsten, uitgaven en leningen.

De combinatie van deze bevindingen is opvallend. Er is nog weinig bekend over de kenmerken van jongeren die financieel hard getroffen worden door de crisis en jongeren die financieel juist nauwelijks problemen hebben ondervonden of er juist op vooruit zijn gegaan.

Een ander interessant thema waar we nog onvoldoende over weten, is de invloed van de coronacrisis op de arbeidsomstandigheden van jongeren en de professionele ontwikkeling. Er zijn bijvoorbeeld signalen dat veel jongeren over een ongeschikte thuiswerkplek beschikken. Welke invloed heeft dit op het werk? En wat betekent het voor de professionele ontwikkeling van jongeren als een groot deel van de werkzaamheden online plaatsvindt?

5. Gezin

5.1 Invloed op de opvoeding

Meer regels dan normaal

De coronacrisis heeft invloed gehad op de opvoeding van kinderen en jongeren. Er hebben veranderingen plaatsgevonden in de opvoedstijl, de tijd en energie die in de opvoeding is gaan zitten en in de opvattingen over opvoeding. Veel ouders geven aan dat de gevolgen van het coronavirus een grote impact hebben op het gezin [15]. Ook jongeren merken de invloed. Zo ervaren jongeren (12-17 jaar) meer regels van hun ouders dan normaal [91; 92]. Nadat de lockdown werd aangekondigd kwamen er gemiddeld veertien nieuwe gezinsregels bij. Over het algemeen is hier weinig weerstand tegen. Toch geeft 14 procent van de jongeren aan dat ze het niet oké vinden dat hun ouders regels stellen over bijvoorbeeld activiteiten met vrienden. Voorbeelden van nieuwe afspraken in verband met corona zijn [93; 15; 92]:

- Op tijd opstaan
- Huiswerk maken
- Naar buiten gaan
- Meer tijd mogelijk op de telefoon/ meer mediagebruik toegestaan
- Niet met vrienden afspreken of met maar één vriend

5.2 Soms positieve, soms negatieve invloed op de ouder-kindrelatie

Relaties wat meer onder spanning

De coronacrisis heeft niet alleen invloed gehad op de opvoedstijl van ouders, maar ook op de relatie tussen ouders en kinderen in het algemeen. Ouders en kinderen brengen meer tijd met elkaar door. De effecten van de lockdown op de ouder-kindrelaties verschillen per gezin [91; 93]. Keijsers & Bulow [91] rapporteren een significante verandering in de ouder-kind relatie: tijdens de lockdown was er minder steun van de ouders voor de zelfstandigheid van jongeren. Dit betreft een klein tot middelgroot effect vergeleken met de periode voor de lockdown. Uit onderzoek van de Hogeschool Utrecht [93] onder 2092 (groot)ouders blijkt dat volgens sommige ouders de sfeer thuis meer gespannen was en dat de balans tussen wel en niet samen zijn was verstoord.

Kinderen rapporteren ook nadelen van de lockdown, bijvoorbeeld dat de leden van het gezin meer op elkaars lip zaten. In een onderzoek van Zijlmans e.a. [1] naar de ontwikkeling van de algemene, fysieke, mentale en sociale gezondheid onder kinderen rapporteerden kinderen tussen 8 en 18 jaar

oud een slechtere sfeer thuis. Daarnaast blijkt uit de gegevens van De Kindertelefoon [25] dat in de eerste maand van de schoolsluiting kinderen tussen 8 en 18 jaar over andere onderwerpen contact met De Kindertelefoon opnamen. De gesprekken gingen vaker over thuis, familie en geweld. Ook Save the Children [44] rapporteerde nadelen vanuit het perspectief van jongeren. Hiervoor werd gebruik gemaakt van een online vragenlijst onder 1439 jongeren in het mbo, aangevuld met 17 diepte-interviews. Daarin gaf 25 procent van de jongeren aan dat de coronacrisis voor spanning zorgde en had 13 procent vaker ruzie doordat de gezinsleden vaak op elkaars lip zaten. Volgens Luijten e.a. [2] was de gezinssamenstelling bepalend voor de uitkomsten. In dit onderzoek werd er via vragenlijsten gekeken naar de invloed van de lockdown op de mentale en sociale gezondheid van kinderen en adolescenten. Hiervoor werden representatieve data van een groep jongeren voor de lockdown (2401 in totaal) vergeleken met data van een groep jongeren tijdens de lockdown (844 in totaal). In gezinnen met meerdere kinderen was er vaker sprake van boosheid en frustraties. Kinderen uit eenoudergezinnen ervoeren volgens deze onderzoekers meer slaapproblemen en angstklachten. Uit gezinshuizen, instellingen en pleeggezinnen werd als gevolg van de coronacrisis ook meer stress in het contact tussen ouders en kinderen gerapporteerd (68 procent) [94]. Voor een deel van de kinderen betekende de coronacrisis een verandering in de omgang met één of beide ouders, met name voor kinderen in een instelling (50 tot 63 procent); voor kinderen thuis of in een pleeggezin lag dit lager (26 tot 42 procent) en voor kinderen in een azc was dit zelden het geval (11 procent). In vragenlijsten afgenomen onder 173 jeugdprofessionals valt op dat het veel gaat over zaken die te maken hebben met het meer thuis zijn van gezinnen en de spanningen die dat (mogelijk) oproept [95]. Naast zorgen benoemen de hulpverleners ook positieve gevolgen: bijvoorbeeld de zelfredzaamheid van gezinnen.

Meer samenzijn vergrootte ook betrokkenheid van ouders

Onderzoeken rapporteren ook positieve effecten van de coronacrisis op de ouder-kindrelaties. Uit onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut [13] blijkt bijvoorbeeld uit interviews met verschillende kwetsbare gezinnen dat kinderen (9 tot 18 jaar) en ouders meer geneigd waren om samen op zoek te gaan naar oplossingsstrategieën voor hun problemen. Daarnaast gaven de ouders aan dat zij er ook van genoten om veel samen met de kinderen te zijn.

Voor het onderzoek van Donker e.a. [96] werd gebruik gemaakt van een vragenlijst met twee verschillende meetmomenten: één in de herfst van 2019 en één tijdens de lockdown in het voorjaar van 2020. Die vragenlijst werd ingevuld door 240 kinderen in groep 8 van de basisschool samen met één ouder (236 ouders). Bij de tweede meting waren dat 190 kinderen en 195 ouders. In dit onderzoek rapporteerden ouders dat het aantal conflicten met hun kinderen laag was vergeleken met de periode voor de coronacrisis. Ook gaf 9 procent van de 2816 ouders in het onderzoek van KBA Nijmegen [46] als positieve ontwikkeling aan dat zij door het geven van thuisonderwijs meer betrokken waren bij het onderwijs van hun kind. Het merendeel van de ouders en de leerlingen werd niet vaak boos tijdens het helpen bij het thuisleren [67]. Als er al sprake was van boosheid, dan

werden de leerlingen zelf vaker boos op de ouders dan andersom. Ook een deel van de ouders in het onderzoek van de Hogeschool Utrecht [93] gaf aan dat hun gezinsleden naar elkaar zijn toegegroeid en meer samen zijn gaan ondernemen.

Wanneer wordt gekeken naar het perspectief van kinderen, blijkt dat zij ook dingen leuk vonden aan de coronatijd [21; 32; 13], onder andere omdat ze meer tijd met hun ouders hebben doorgebracht, omdat er meer tijd was om leuke dingen te doen en omdat ouders konden helpen bij schoolwerk. Ook jongeren van 16 jaar en ouder gaven aan dat ze het thuis relaxed vonden, blijkt uit het onderzoek van Save the Children [44].

5.3 Maatregelen gaven stress bij ouders

Schoolsluiting had veel effect op ouders, vooral op moeders

Uit onderzoek van de Universiteit Leiden [97], waarin is gesproken met 34 kinderen tussen de 11 en 17 jaar en 67 ouders, komt naar voren dat de impact van de crisis erg verschilt per gezin. Uit de resultaten van dit onderzoek valt vooral op dat in de eerste weken van de lockdown vooral het welzijn van de ouders negatief beïnvloed werd, meer dan bij de jongeren. Volgens de meeste ouders brachten de versoepelingen van de maatregelen verlichting, met name toen de scholen weer opengingen. De Hogeschool Utrecht [96] geeft bijvoorbeeld aan dat de impact van de sluiting van de scholen groot was, zowel voor scholen als voor kinderen en ouders. Gedurende de looptijd van deze studie gingen de ouders zich geleidelijk beter voelen. De invloed van de schoolsluiting zag de Universiteit van Amsterdam [98] ook terugkomen: veel van de 2.467 ondervraagde ouders zeiden behoefte te hebben aan meer ondersteuning bij het thuisonderwijs. Uit de balansmeter van het NCJ [99] blijkt dat één op de drie ouders zijn of haar balans in het begin van de coronatijd een onvoldoende gaf. Tijdens de tweede afname van de balansmeter was slechts een licht herstel te zien. Ook de Universiteit van Amsterdam [98] beschrijft dat een deel van de ondervraagde ouders aangeeft te worstelen met de balans tussen werk en privé.

Bakx e.a. [39] merken op dat een deel van de in totaal 795 ouders met kinderen op de basisschool en/of middelbare school meer stress hebben ervaren tijdens de schoolsluiting. Ook gaven de meeste ouders aan dat ze moeite hadden met de combinatie van thuiswerken, de kinderen thuis hebben en het ondersteunen van afstandsonderwijs.

Ook de Hogeschool Utrecht [93] beschrijft dat werk- en gezinstaken door elkaar begonnen te lopen en dat ouders zich op hun thuiswerkplek minder goed konden concentreren.

Over het algemeen zouden ouders van kinderen in de leeftijd van 6 tot 11 jaar het meest geraakt zijn (verhoogde stress, angst en/of depressie) door de sluiting van scholen, volgens het onderzoek van de Universiteit van Amsterdam [22], uitgevoerd onder 3673 ouders.

Ook stellen Vrijhof e.a. [20] dat de sluiting van kinderdagverblijven voor stress zorgde, specifiek bij gezinnen die meer en al langere tijd kinderopvang afnamen en bij oudere ouders. Ook de ouders in het

onderzoek van de Universiteit van Amsterdam [98] gaven aan dat de opvang erg werd gemist. Achterberg e.a. [30] stellen dat ouders die voor corona al relatief lager scoorden op welbevinden meer stress hebben ervaren tijdens de lockdown, wat heeft geresulteerd in een nog lagere score op welbevinden. Ouders konden ook onder druk komen te staan door zorgen over financiën. Uit een ander onderzoek van de Universiteit van Amsterdam [100] blijkt dat ondanks dat de inkomsten bij de meeste gezinnen doorliepen, sommige ouders zich zorgen maakten over de mogelijkheid dat dit in de (nabije) toekomst zou kunnen veranderen.

Het Verwey-Jonker Instituut [13] heeft onder andere gekeken naar de rolverdeling van moeders en vaders in het gezin wat betreft de opvoeding. Uit de interviews blijkt dat vooral moeders het opvoeden tijdens de coronacrisis als uitdagend en vermoeiend hebben ervaren. Onder vaders is dit beeld iets wisselender. Ook Yerkes e.a. [101] melden dit in hun onderzoek waarvoor ze online vragenlijsten hebben afgenomen onder 863 mannen en vrouwen met thuiswonende, minderjarige kinderen in gezinnen waarin tenminste één ouder werkte. Zij gaven aan dat de verdeling van de zorg voor de kinderen ongelijk is gebleven, waarbij de moeders het meeste moesten doen. Yerkes e.a. [101] geven daarnaast aan dat er in dit opzicht onderscheid gemaakt kan worden tussen ouders met en zonder een cruciaal beroep. Ouders met een cruciaal beroep hielden zich namelijk minder met de opvoeding bezig en ouders zonder cruciaal beroep juist meer.

In een onderzoek van de Universiteit Tilburg [102] gaven moeders aan dat ze moeite hadden met het combineren van thuis werken met de zorg voor de kinderen. Daardoor hebben moeders een verhoogd risico op het ontwikkelen van mentale problemen.

5.4 Wisselend beeld over veiligheid in gezinnen

De ene studie wijst op een flinke toename van kindermishandeling

Doordat tijdens de lockdown iedereen thuis was, konden spanningen en conflicten toenemen. Dit kon leiden tot onveiligheid en in het meest ernstige geval huiselijk geweld en kindermishandeling. Maar is dat ook daadwerkelijk gebeurd? Vermeulen, Van Berkel en Alink [103] hebben de mate van kindermishandeling onderzocht. Het betreft een kwalitatief sterk onderzoek, waarbij gebruik is gemaakt van dezelfde methodiek als van eerdere Nationale Prevalentiestudies naar kindermishandeling uit 2005, 2010 en 2017. Op basis van de informantenrapportages schatten zij dat bijna 40.000 kinderen, oftewel 14 per 1.000 kinderen, mishandeling meegemaakt hebben tijdens de eerste lockdown in Nederland. Die schatting ligt significant hoger dan de schatting over een periode van drie maanden zonder lockdown die dezelfde informantengroepen rapporteerden in 2017. Daarnaast hebben informanten aangegeven dat zij tijdens de eerste lockdown voor meer kinderen een vermoeden van kindermishandeling hebben gehad dan voor het aantal kinderen waarover zij moesten rapporteren in dit onderzoek. Slechts 8,6 procent van de gerapporteerde vermoedens betrof een vermoeden dat volgens de informanten is ontstaan tijdens de eerste lockdown. In de helft

van de vermoedens bleek het vermoeden ook voor de eerste lockdown al te bestaan, maar tijdens de lockdown te zijn verergerd. Het risico op kindermishandeling was vooral groter bij gezinnen in lagere sociaaleconomische omstandigheden, gezinnen waarin een of beide ouders werkloos zijn, en grote gezinnen (met vier of meer kinderen). In gezinnen van ouders met een laag opleidingsniveau is de kans op kindermishandeling ruim tien keer groter. In grote gezinnen is de kans twee keer zo groot. Deze risicofactoren waren overigens dezelfde als in voorgaande jaren. Signalen van de verschillende professionals en gezinnen waren wisselend. Enerzijds rapporteerden zij meer rust in het gezin, anderzijds waren er serieuze signalen dat kindermishandeling tijdens de eerste lockdown is toegenomen.

Uit onderzoeken van De Kindertelefoon [25; 104] blijkt het aantal gesprekken met kinderen in de periode april tot juni 2020 substantieel te zijn toegenomen, met name over thema's als huiselijk geweld, incest en verwaarlozing. Over de gevolgen van huiselijk geweld en kindermishandeling vertelden kinderen dat zij last hebben van onzekerheid, concentratieproblemen op school en slaapproblemen.

De andere studie ziet geen verandering in de veiligheid binnen gezinnen

In onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut [13] gaven ouders en kinderen uit kwetsbare gezinnen aan dat er geen verandering in de mate van veiligheid was tijdens de eerste lockdown. In interviews met een aantal jongeren voor dit onderzoek bleek dat zij de situatie thuis zelfs verbeterd vonden. Ook professionals gaven aan dat de rust in sommige gezinnen was toegenomen. Ze zagen daarnaast weinig veranderingen als het ging om meldingen bij Veilig Thuis. Een genoemde reden waarom de cijfers lager uitvielen dan verwacht, is dat er vanuit het voorliggend veld en het netwerk minder gesignaleerd werd. De professionals gaven echter wel aan dat stress en conflicten in veel gezinnen waren toegenomen. Professionals en ouders merkten op dat online contact verdieping van het gesprek moeilijk maakte. Daardoor konden professionals de veiligheid in gezinnen moeilijker inschatten.

Professionals spreken wel zorgen uit over de veiligheid in gezinnen

Uit een onderzoek van de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd [63] werd duidelijk dat sommige van de ondervraagde jeugdhulpverleners dachten dat er op dat moment jeugdigen of gezinnen buiten beeld waren als gevolg van de coronamaatregelen. Ook gaf het Verwey-Jonker Instituut [13] aan dat het moeilijker was om in deze periode hulp op te starten voor gezinnen die eerder nog geen hulp ontvingen. Professionals dachten dat het belangrijk was dat gezinnen weer ontlast werden van het opvangen en onderwijzen van hun kinderen, en dat afleiding door bijvoorbeeld sporten en vrijetijdsbesteding belangrijk was. Daarnaast werd genoemd dat de zorg stabiel moest blijven doorgaan. Professionals hadden vooral zorgen over gezinnen in kleine huizen en in gezinnen waarin geweld plaatsvond [105].

5.5 De rol van het netwerk tijdens de lockdown

Steun en gemis van het informele netwerk

Het netwerk van een gezin kan een belangrijke rol spelen in de manier waarop gezinnen met de coronacrisis zijn omgegaan. Uit onderzoek van de Hogeschool Utrecht [93] blijkt dat het gebrek aan sociale contacten alle gezinnen heeft getroffen. Ook blijkt uit het onderzoek van Donker e.a. [96] dat voor gezinnen die veel coronastress hebben ervaren het contact met vrienden en verdere familie erg belangrijk was om sociale ondersteuning te vinden. Specifiek de aanwezigheid van grootouders kon een grote invloed hebben in het beperken van de stress die moeders ervoeren [102]. Grootouders werden gemist, blijkt uit het onderzoek van de Hogeschool Utrecht [93]. Het ging daarbij vooral om het gemis aan fysiek samenzijn. Ouders en kinderen waren bang dat de grootouders ziek werden of door hen besmet raakten.

Steun van het professionele netwerk is onzeker, maar minder hulp is soms fijn

De coronacrisis heeft invloed gehad op de continuïteit van zorg die gezinnen ontvingen. Bij sommige gezinnen was er onduidelijkheid over de vraag of je nu wel of niet gebruik mocht maken van de zorg [105]. Hulp en ondersteuning aan de gezinnen is tijdens de lockdown voor een deel weggefallen of heeft digitaal plaatsgevonden [13, 106, 107]. Het Verwey-Jonker Instituut [13] beschrijft dat hulp meestal in een andere vorm werd geboden, met name in ambulante hulp, gezinshulp en lopende GGZ-trajecten. Het aantal afspraken met gezinnen was onveranderd tijdens de eerste lockdown, maar de afspraken duurden vaak korter en vonden geregeld online of via de telefoon plaats. Professionals toonden een grote handelingsbereidheid om met de doelgroep in contact te blijven. Waar sommige gezinnen last hadden van de aangepaste manier waarop zij hulp kregen, lijken andere gezinnen baat te hebben gehad bij de rust die het gevolg was van minder bemoeienis van hulpverleners in het gezin en minder druk van buitenaf [63]. De studies laten dus een wisselend beeld zien.

6. Sociaal netwerk en vrije tijd

6.1 Sociaal netwerk, vrienden en relaties worden gemist

Dagelijkse sociale contacten zijn negatief beïnvloed

De coronacrisis heeft gevolgen gehad voor het sociale leven van kinderen en jongeren [6]. Om besmettingen met het virus tegen te gaan, sloten de scholen en de kinderopvang in 2020 tweemaal. Het beroepsonderwijs, de hogescholen en het wetenschappelijk onderwijs zijn sinds maart 2020 niet meer volledig open geweest. Ook vrijetijdsvoorzieningen als bioscopen, sportaccommodaties en de horeca hebben (tijdelijk) hun deuren gesloten. Daardoor kwamen kinderen en jongeren veelal thuis te zitten. Jongvolwassenen kregen te maken met afstandsregels, reisbeperkingen en maximale groepsgroottes. Daardoor bleven er weinig mogelijkheden over om anderen te ontmoeten. Kinderen en jongeren misten contact met anderen, maar het gebrek aan mogelijkheden leidde in veel gevallen ook tot nieuwe, andere manieren van contact zoals online film- en spelletjesavonden.

Over het algemeen gaven bijna alle kinderen en jongeren tussen de 8 en 18 jaar in een studie van Zijlmans e.a. [1] aan dat de coronamaatregelen hun dagelijks leven negatief hebben beïnvloed. Het betreft een studie van hoge kwaliteit. In deze studie werden voornamelijk invloeden genoemd op het sociale leven van kinderen en jongeren. Ook uit verschillende andere onderzoeken en uit peilingen blijkt dat zij het contact met vrienden hebben gemist. Daarnaast hadden zij er vaak moeite mee dat zij niet naar school konden, niet konden sporten, geen feestjes konden vieren, geen familie konden bezoeken en een gebrek aan vrijheid hadden [1; 2; 31; 21; 34; 44; 18].

6.2 Eenzaamheid

Zowel kinderen als jongeren en jongvolwassenen voelden zich vaker eenzaam

Er zijn signalen dat meer kinderen en jongeren zich door alle beperkingen eenzamer zijn gaan voelen. Uit gespreksanalyses van chats en forumberichten van De Kindertelefoon [108] blijkt dat corona invloed heeft gehad op de eenzaamheidsgevoelens van kinderen. In deze gespreksanalyses zijn in totaal 210 casussen bekeken uit 2019 en uit de periode maart tot mei 2020. Bij 23 procent van de kinderen werd het bestaande eenzaamheidsgevoel erger door corona, bij 26 procent ontstond het gevoel door corona en 51 procent voelde zich los van corona al eenzaam. De groep kinderen die zich door corona en de maatregelen eenzaam voelde gaf aan dagbesteding en sociale contacten te missen. Volgens deze kinderen was contact via een beeldscherm niet te vergelijken met echt contact. In sommige gesprekken zeiden kinderen dat ze zich in de steek gelaten voelden door vrienden, wanneer

ze niks van ze hoorden. De onderzoeksgroep lijkt niet representatief voor alle kinderen, en dus zijn de conclusies niet te generaliseren naar alle kinderen.

Maar ook andere peilingen geven aan dat veel kinderen en jongeren zich eenzamer voelden [18; 27; 44; 45]. In november 2020 zei 69 procent van de 18- tot 25-jarigen zich eenzamer te voelen dan voor de crisis, terwijl dit in april 2020 49 procent was [18].

Uit een representatieve peiling van EenVandaag in september 2020 [27] bleek dat stress (40 procent), eenzaamheid (38 procent) en aanhoudende vermoeidheid (36 procent) de meest voorkomende klachten waren onder jongeren tussen de 18 en 35 jaar. Dat waren beduidend hogere percentages dan de uitkomsten van dezelfde peiling in april 2020. Jongeren noemden in de peiling van september 2020 het weinige sociale contact en het gebrek aan variatie in sociaal contact als een van de belangrijkste oorzaken van hun mentale klachten.

Uit een onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau [42] bleek dat de sterke en matige eenzaamheid onder 16- tot 24-jarigen in juli 2020 lager was dan een jaar eerder. Het betreft een representatief vragenlijstonderzoek onder 2433 respondenten van 16 jaar en ouder. De onderzoekers verklaren de uitkomst uit het feit dat de meting in de zomer van 2020 plaatsvond, toen er meer mogelijkheden ontstonden voor jongeren om sociaal contact te hebben door versoepelde maatregelen.

6.3 Sociaal netwerk kinderopvang en school gemist

Volgens ouders missen jonge kinderen de opvang en de school

Bij kinderen uit verschillende leeftijdscategorieën zijn er signalen dat ze sociaal contact vanuit deze instanties erg missen.

In een onderzoek van Vrijhof e.a. [20] bleek dat driekwart van de jonge kinderen, volgens hun ouders, de opvang miste tijdens de sluiting. Het betreft een kwalitatief vragenlijstonderzoek onder 886 ouders met kinderen van 0 tot 4 jaar op de kinderopvang. De steekproef in dit onderzoek is niet representatief en dus niet volledig te generaliseren naar alle ouders met kinderen op de kinderopvang. Kinderen met meerdere broertjes en zusjes bleken de kinderopvang minder te missen dan kinderen die minder of geen broertjes of zusjes hadden. Als mogelijke verklaring daarvoor noemen de onderzoekers dat kinderen met broertjes en zusjes tijdens de sluiting meer mogelijkheden hadden tot sociaal contact dan kinderen zonder.

In een vragenlijstonderzoek van Bakx e.a. [39] gaven ouders van kinderen in het basisonderwijs aan dat hun kinderen tijdens de eerste lockdown sociaal contact misten. De verbondenheid met de leraar en klasgenoten was volgens ouders in het basis- en voortgezet onderwijs een stuk minder door het thuisonderwijs. Dit betreft een kwalitatief onderzoek, maar de twee steekproeven zijn niet representatief. De resultaten zijn dus niet volledig te generaliseren.

Jongeren zoeken meer online contact

Jongeren op het voortgezet onderwijs gaven zelf aan dat ze bij terugkeer naar fysiek onderwijs bovenal hun klasgenoten en vrienden vaker wilden zien [65]. Dit betreft een kwalitatief sterk vragenlijst-onderzoek onder een steekproef van 21.955 leerlingen in het voortgezet onderwijs. Er is niet gewogen op representativiteit van de steekproef, maar gezien de grootte van de steekproef en de uitgebreide onderzoeksverantwoording geeft het onderzoek interessante inzichten.

Leerlingen in het voortgezet onderwijs waren veel meer thuis en brachten fysiek veel minder tijd door met hun vrienden [91; 92], blijkt uit twee methodologisch sterk onderbouwde onderzoeken. Wel brachten zij meer tijd door met hun ouders en hadden ze meer online contact met hun vrienden. Dat online contact bestond bij jongeren uit videobellen, chatten en online avonden [34].

Studenten missen contact via opleiding, andere relaties zijn belangrijker geworden

Uit twee peilingen onder jongeren in het hoger onderwijs blijkt dat ze ook negatieve gevolgen voor hun sociale leven hebben ondervonden [70; 3]. Beide peilingen hebben een grote steekproef, maar zijn niet gewogen representatief voor de hele studentenpopulatie. Uit de peiling van VICE [70] onder studenten in het hoger onderwijs bleek ruim 86 procent van de respondenten hun contact met medestudenten te missen. De respons op deze peiling was hoog (N=1055), maar de representativiteit van de steekproef is onbekend. Ook gaven jongeren in de leeftijd van het hoger onderwijs aan dat hun relaties met vrienden en familie belangrijker voor ze zijn geworden [70; 42].

Uit een peiling onder beroepskrachten in het hoger onderwijs (mbo, hbo en wo) bleek dat 76 procent van de respondenten zich zorgen door het online onderwijs zorgen maakte over de mogelijkheden voor het opbouwen van een sociaal netwerk. De steekproef (N=144) in dit onderzoek is niet representatief en klein en daarom niet te generaliseren [61].

6.4 Beperkt beeld van verandering in relaties

Kindertelefoon rapporteerde meer liefdesverdriet en online pesten

Uit gespreksanalyses van De Kindertelefoon [25] blijkt dat er tot april 2020 veel gesprekken werden gevoerd over verliefdheid en verkering. Vanaf de coronacrisis in maart 2020 bleek uit de gespreksanalyses een toename van gesprekken over liefdesverdriet en het uitmaken van verkering. Daarnaast voerde De Kindertelefoon gedurende de eerste maanden van de coronamaatregelen meer gesprekken over seksueel overschrijdend gedrag. Gesprekken over fysiek pesten kwamen minder voor dan voor de lockdown, maar over online pesten juist meer. Dat is waarschijnlijk het gevolg van de verhoogde online activiteit van kinderen. De gegevens zijn vermoedelijk niet representatief voor alle jeugdigen.

Daten nog steeds via vrienden en school, maar vooral online

Uit een vragenlijstonderzoek van Kenniscentrum Rutgers en Soa Aids Nederland [24] blijkt dat jongeren (16-25 jaar) hun dates voor corona nog voornamelijk offline ontmoetten via vrienden, school en feestjes (N=5218). De dataverzameling vond plaats tussen 11 december 2020 en 4 januari 2021. Tijdens de tweede lockdown kwamen dates nog steeds vaak tot stand via vrienden of school, maar stonden datingapps in de top drie. Toch is het gebruik van datingapps niet toegenomen tijdens de coronacrisis en is er niet meer geëxperimenteerd met online seks dan voor corona. Het onderzoek laat zien dat het uitwisselen van seksueel getinte beelden (sexting) is afgenomen, zowel onder single jongeren als onder jongeren met een relatie. De steekproef in dit onderzoek is niet representatief en dus niet te generaliseren naar alle jongeren. Daarnaast zijn de jongeren uit de steekproef volgens de onderzoekers relatief veel seksueel actief en bevat deze relatief meer jongeren die zich (ook) seksueel aangetrokken voelen tot seksegenoten.

6.5 Beperkt beeld van sociale steun

Volgens Van de Groep e.a. [29] laten verschillende studies bij volwassenen zien dat sociale contacten en steun belangrijke voorspellers zijn voor veerkracht en beter herstel na crisissituaties. Onderzoek op dit gebied is bij adolescenten nog niet veel gedaan. Een uniek aspect van de coronacrisis is dat ouders en kinderen compleet afhankelijk werden van elkaar. Daar waar kinderen en jongeren normaal gesproken steun zoeken op school en bij vrienden of familie hadden ze die mogelijkheden nu veel minder [109]. Maar de rol van school als steunbron is niet per definitie positief. Van De Groep e.a. [29] vonden in hun onderzoek tijdens de lockdown een stijging in gevoelens van kracht en een daling op het gebied van spanning bij adolescenten (10-20 jaar). De onderzoekers stellen dat dit zou kunnen komen doordat de deelnemers in normale omstandigheden juist stress en spanning ervaarden van bijvoorbeeld de school. Dit betreft een gedegen onderzoek met een sterke methodologische verantwoording. De vragenlijsten in het onderzoek van Van de Groep e.a. [29] werden afgenomen onder een vrij selecte steekproef (N=53) waarin meisjes oververtegenwoordigd waren. Daardoor zijn de resultaten mogelijk niet te generaliseren.

6.6 Vrijtijdsbesteding: positieve verandering, maar ook verveling

Niet alleen negatief

Het ligt voor de hand dat de manier van vrijetijdsbesteding is veranderd door de coronacrisis. Veel sportactiviteiten en vormen van dagbesteding vielen weg. Musea en theaters sloten hun deuren en georganiseerde activiteiten zoals festivals werden geannuleerd. In de vorige paragrafen zagen we dat

dit negatieve gevolgen kon hebben voor bijvoorbeeld sociale contacten. Maar er is ook een andere kant. In een peiling van het Nederlands Jeugdinstituut [21] gaf 76 procent van de kinderen onder de 12 jaar aan dat er ook leuke dingen waren aan de coronatijd. Ze gaven bijvoorbeeld aan dat er minder drukte was tijdens het werken voor school, dat ze meer vrije tijd hadden en meer tijd met hun ouders doorbrachten, bijvoorbeeld door samen te lunchen.

Uit een peiling van Save the Children onder 1439 mbo-studenten [44] blijkt dat jongeren ook de positieve gevolgen van de coronacrisis zagen. Zo noemden ze bijvoorbeeld dat ze meer vrijheid hadden voor een eigen tijdsindeling, meer tijd hadden voor het leren van nieuwe dingen en meer vrije tijd hadden door het wegvallen van reistijd naar school.

Volgens onderzoek van Achterberg e.a. [26] kan het hebben van meer vrije tijd en tijd besteden met het gezin hebben gefunctioneerd als een beschermende factor tegen stress. In dit onderzoek vulden 151 kinderen tussen de 10 en 13 jaar een vragenlijst in.

Het ervaren van voldoende vrije tijd is volgens een rapport van UNICEF [41] een significante beschermende factor tegen ervaren druk door schoolwerk.

Daarnaast blijkt uit een peiling van het Landelijk Ouderpanel van maart 2020 [15] dat 70 procent van de ouders minder streng was geworden als het gaat om het mediagebruik van hun kind. In deze peiling vulden 1115 ouders met een kind tussen de 4 en 18 een vragenlijst in. De steekproef is niet representatief. Van deze ouders zei 30 procent nog even streng te zijn. In diezelfde peiling gaven ouders aan dat ze meer met de kinderen buiten speelden, fietsten en wandelden. Ook werden er meer gezelschapsspelletjes gespeeld en werd er meer samen gekookt, gebakken en geknutseld.

Soms slaat verveling toe

Ondanks de voordelen van de ervaren vrije tijd zijn er ook signalen dat bij een deel van de kinderen en jongeren de verveling toesloeg. Kinderen onder de 12 jaar gaven bijvoorbeeld aan dat er weinig leuke dingen te doen waren [21; 13; 25]. Dat blijkt onder andere uit de gespreksregistraties van De Kindertelefoon uit de maanden maart en april 2020 [25]. Ook jongeren tussen de 12 en 24 jaar gaven aan dat ze zich verveelden, omdat er weinig te doen was [44; 18; 31]. Dat bleek onder andere uit een peiling (N=2290) onder een representatieve groep Nederlanders van I&O Research [18] uit de periode van 13 tot 16 november 2020. Uit een grootschalige peiling van studenten uit o.a. Delft en Leiden (N=7.747) blijkt dat ongeveer 40 procent van de studenten meer verdovende middelen is gaan gebruiken uit verveling, door de wens zich even anders te voelen of door kopieergedrag [11].

6.7 Vrije tijd en kwetsbare jeugd: veel negatieve en een paar positieve signalen

Het wegvallen van gewone structuur beperkt bezigheden, maar geeft ook ruimte

Uit het onderzoek van Zijlmans e.a. [1] blijkt dat de groep kinderen en jongeren met psychiatrische problematiek er op alle aspecten van de sociale gezondheid het slechtst aan toe was vergeleken met de algemene populatie.

Een studie van de Kinderombudsman [32] geeft aan dat kinderen en jongeren die zich in kwetsbare omstandigheden⁴ bevonden minder vaak dan andere kinderen zeiden dat ze meer tijd hadden om te spelen of meer aandacht van hun ouders kregen. Er was vaker ruzie thuis en ze hadden minder leuk online contact met hun vrienden.

Het wegvallen van school, bezoek en dagbesteding zorgde er bij kinderen en jongeren in kwetsbare situaties voor dat een groot deel van hun sociale bezigheden wegvielen [54, 69; 94; 35; 95; 85]. In een rapport van de Inspectie van Onderwijs gaf bijvoorbeeld een groot deel van de leerlingen in het (voortgezet) speciaal onderwijs aan sociaal contact met vrienden en klasgenoten te missen [54; 69]. Uit een peiling van het Jeugdwelzijnsberaad [35; 54] blijkt echter ook dat jongeren die jeugdhulp kregen de rust, tijd en het gebrek aan maatschappelijke druk fijn vonden. Het gaf hen meer ruimte om andere dingen te doen. Dat zou het gevolg kunnen zijn van het feit dat instanties minder aanklopten bij deze jongeren.

4. De Kinderombudsman (2020) spreekt van kwetsbare kinderen en jongeren als zij in de vragenlijst hebben aangegeven dat ze problemen ervaren in hun persoonlijke ontwikkeling en/of dat ze problemen ervaren op de plaats waar ze opgroeien. Het gaat om problemen thuis (armoede, complexe scheiding, ruzie thuis, zieke of verslaafde ouder of een ouder die overleden is). Daarnaast kan het gaan om problemen die kinderen zelf hebben (jeugdhulp of op wachtlijst voor jeugdhulp, psychische problemen, lichamelijke aandoening, gevlucht naar Nederland, speciaal onderwijs, of een keer aangehouden zijn door de politie).

7. Kansen(on)gelijkheid

7.1 Zorgen om kinderen en jongeren uit kwetsbare groepen

De commissie Halsema stelde de verwachting dat dat met name kwetsbare groepen hard geraakt worden door de coronacrisis [116]. Ook in andere onderzoeken worden zorgen uitgesproken over kwetsbare kinderen en jongeren in de samenleving [58, 63b, 77]. Uit de eerste onderzoeken komen inderdaad sterke signalen naar voren dat kinderen in kwetsbare omstandigheden tijdens de coronacrisis op verschillende vlakken minder scoren.

Kinderen en jongeren die opgroeien met problemen ondervinden meer nadelen van de crisis

In een wetenschappelijk voorpublicatie vergelijken Zijlmans e.a. [1] de psychosociale gezondheid van kinderen en jongeren met een somatische- of een psychiatrische aandoening met de algemene populatie kinderen en jongeren. Uit dit onderzoek blijkt dat tijdens de coronacrisis kinderen en jongeren met een psychiatrische aandoening tijdens de coronacrisis significant slechter scoren op algemene gezondheid, depressieve symptomen, boosheid en slaapproblemen in vergelijking met de algemene populatie. Daarnaast hebben zij minder sociale interacties tijdens de lockdown. Hierbij is overigens niet uit te sluiten dat er andere factoren een rol spelen in deze ongelijke impact dan de aanwezigheid van de lockdown. Achterberg e.a. [26] onderzochten in een longitudinale studie de mate van toegenomen stress onder jongeren tijdens de coronacrisis. Zij concluderen dat onder jongeren met bestaande gedragsproblemen de mate van stress significant meer is toegenomen dan onder jongeren zonder gedragsproblemen.

De Kinderombudsman [33] stelt op basis van een uitgebreide peiling dat er grote verschillen zijn tussen groepen kinderen en jongeren in hoe zij de coronacrisis ervaren. In de deze peiling werden 1.994 kinderen en jongeren tussen de 8-18 jaar bevroegd, waarvan een deel met een bepaald probleem ($N = 757$) en een deel zonder problemen opgroeit ($N = 1.237$). Onder 'een probleem' valt in dit onderzoek als een kind of jongere niet thuis woont; opgroeit met een zieke ouder; gescheiden ouders heeft die ruzie hebben; geweld in het gezin ervaart; of opgroeit in armoede. Jongeren zijn bevroegd tussen april en september 2020 middels een vragenlijst. Ondanks dat de methodologische verantwoording in het rapport beperkt is en er sprake is van een kleine steekproef, laat het rapport interessante verschillen zien tussen deze groepen kinderen en jongeren. Er zijn signalen dat de kinderen die met een probleem opgroeien het zwaarder hebben tijdens de coronacrisis. Vooral kinderen die niet thuis opgroeien lijken veel nadeel te ondervinden van de lockdown. Zo konden kinderen die in een instelling wonen een tijdlang hun ouders niet zien.

Gezinsfactoren spelen een belangrijke rol tijdens de crisis.

De samenstelling van een gezin blijkt ook belangrijk voor de gevolgen van de coronacrisis op kinderen en jongeren. Zo blijkt dat vooral kinderen en jongeren (8-18 jaar) uit grote gezinnen tijdens de coronacrisis meer boosheid en frustratie ervaren. Dit wordt aangetoond in de wetenschappelijke cohortstudie van Luijten e.a. [2], waarbij een vergelijking met het psychosociaal welbevinden in 2018.

Ook zijn er zorgen over kinderen bij wie thuis geweld plaatsvindt. Een deel van deze kinderen vertelde in de peiling van de Kinderombudsman dat de ruzies thuis toenamen [33]. Het onderzoek van Vermeulen, van Berkel en Alink [103] laat zien dat er met name binnen grote gezinnen of binnen gezinnen met een lage economische status tijdens de lockdown veel risico is op kindermishandeling. Zo schatten zij op basis van 444 beschikbare informant rapportages. Het betreft een kwalitatief sterk onderzoek, waarbij gebruik is gemaakt van dezelfde methodiek als van eerdere Nationale Prevalentiestudies naar kindermishandeling uit 2005, 2010 en 2017. Binnen gezinnen met ouders met een laag opleidingsniveau is de kans op kindermishandeling ruim 10 keer groter. Binnen grote gezinnen is de kans 2 keer zo groot. Deze risicofactoren zijn overigens gelijk met voorgaande jaren.

De thuissituatie beïnvloedt de onderwijsprestaties van leerlingen

Veel onderzoeken richtten zich op ongelijkheid in het onderwijs. Zo blijkt onder andere dat de thuissituatie erg belangrijk is voor hoe kinderen en jongeren het doen tijdens het afstandsonderwijs. Geijssel, Jenniskens & Van Langen [65] deden in het voorjaar van 2020 onderzoek onder 21.955 leerlingen in het voortgezet onderwijs. Het betreft weliswaar geen peer reviewed-studie, maar de respons was groot en de verantwoording van het onderzoek is in een uitgebreid rapport beschreven. Uit het onderzoek komen sterke signalen dat leerlingen die thuis een goede werkplek hadden, minder behoefte hadden aan hulp. Ook hadden zij een hogere leermotivatie. Daarnaast bleek dat vooral leerlingen uit lagere opleidingsniveaus vaak minder de beschikking hadden over een goede werkplek. Deze bevinding werd bevestigd door een peiling door Schils e.a. [67] onder Limburgse scholieren. Uit andere onderzoeken komen signalen dat dit ook geldt voor leerlingen uit gezinnen met een laag inkomen [60] en leerlingen die in een asielzoekerscentrum (azc) wonen [49]. De onderzoeken op dit thema hadden echter vooral betrekking op de beginfase van de coronacrisis en het is niet bekend hoe het leren in de thuissituatie zich heeft ontwikkeld tijdens het verdere verloop van de crisis. Bol [53] onderzocht in april 2020 de ongelijkheid in de ondersteuning van leerlingen bij het thuisonderwijs. Hiervoor werd gebruik gemaakt van een vragenlijst onder 898 huishoudens: 768 ouders en 1318 leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs. De eerste resultaten zijn gepubliceerd in een tussentijds artikel, met enige beperkingen. Zo moet worden opgemerkt dat er een beperkte validatie is van de vragen in de vragenlijst en dat in de korte conclusie niet wordt gereflecteerd op de kwaliteit en representativiteit van het onderzoek. Toch geeft het onderzoek veel inzicht in mogelijke ongelijkheid die is ontstaan door het thuisonderwijs. Zo blijkt dat leerlingen met hoogopgeleide ouders vaak betere hulp en ondersteuning ontvingen bij het afstandsonderwijs dan leerlingen met laagopgeleide

ouders. Vergeleken met laagopgeleide ouders voelden hoogopgeleide ouders zich beter in staat om hun kind te helpen bij het thuisonderwijs. In andere onderzoeken zijn vergelijkbare conclusie getrokken [67; 73; 110]. Deze ondersteuning van ouders kan veel invloed hebben op de ontwikkeling die de leerling heeft doorgemaakt tijdens het thuisonderwijs.

We zien inderdaad dat kinderen van lager opgeleide ouders en leerlingen met een groter risico op leerachterstanden meer nadeel hebben ondervonden van de schoolsluiting. Dit blijkt onder andere uit een wetenschappelijke studie van Engzell, Frey & Verhagen [76]. Zij maakten een uitgebreide analyse van 350.000 CITO-scores van basisschoolleerlingen tussen de 7 en 12 jaar. De normaalverdelingen van verschillende cohorten tussen 2017 en 2020 zijn met elkaar vergeleken. De resultaten laten zien dat kinderen met laagopgeleide ouders de grootste achterstanden hebben opgelopen tijdens de schoolsluiting. In een berekening van Henrichs e.a. [77] op tien Utrechtse scholen is ook gevonden dat de schoolsluiting vooral leerlingen met ongunstige omgevingskenmerken, zoals armoede of laagopgeleide ouders, heeft getroffen.

7.2 Onzekerheid over ongelijkheid na de coronacrisis

Invloed van verschillen in onderwijs en op arbeidsmarkt op lange termijn.

Met de heropening van de scholen en het versoepelen van de maatregelen zal een deel van deze gesignaleerde problemen zich vanzelf oplossen. Toch blijven er zorgen over toenemende ongelijkheid als gevolg van de coronacrisis. De Inspectie van het Onderwijs [52] concludeerde in november, na gesprekken met 244 bestuurders in het primair onderwijs, dat ongeveer één op de vijf zich zorgen maakte over toenemende ongelijkheid in het onderwijs. Hoewel de onderzoeksopzet beperkt is beschreven in het rapport, biedt het wel interessante inzichten in wat er speelt in het primair onderwijs. Ook in andere peilingen onder kinderen, jongeren en professionals komt mogelijk toenemende ongelijkheid aan de orde [5; 49].

Het kan in de toekomst gevolgen hebben als het ene kind beter onderwijs en ondersteuning heeft gehad dan het andere. Daarnaast zou een mogelijke economische crisis kwetsbaarheden kunnen versterken. Op de arbeidsmarkt lijken nu vooral jongeren met flexibele contracten kwetsbaar. Onder deze groep vallen relatief veel jongeren zonder startkwalificatie [111] of met een migratieachtergrond [112].

Zorgen over groeiende armoede in gezinnen

Ook zijn er zorgen over de mogelijk groeiende armoede die meer gezinnen in kwetsbare posities brengt. In juni hielden De Wildt e.a. [94] een peiling onder hulpverleners die een voucher hadden aangevraagd bij het crisisfonds van Augeo Foundation, Stichting Kinderpostzegels en Stichting Het Vergeten Kind. Ongeveer de helft van deze hulpverleners vulde de vragenlijst in ($N = 1660$). Hierbij gaat het om professionals die werken met kinderen en jongeren in kwetsbare omstandigheden. Bijna één op de

vier hulpverleners zag toenemende armoede in deze doelgroep. Deze ontwikkeling is tevens zichtbaar in het toegenomen aantal ww- en bijstandsuitkeringen en het toegenomen aantal bezoekers aan de Voedselbank sinds de coronacrisis [113; 6; 49].

De impact van de coronacrisis is niet voor ieder kind en jongere hetzelfde

De tot nu toe beschreven ontwikkelingen laten zien dat kinderen en jongeren erg verschillend worden beïnvloed door de coronacrisis. Sommige kinderen hebben zich tijdens het thuisonderwijs beter ontwikkeld dan andere. Er zijn jongeren die financieel in de problemen zijn gekomen, terwijl andere jongeren juist meer geld overhielden dan voorheen. En waar het ene kind geniet van de vele tijd die het samen met ouders heeft doorgebracht, is bij het andere kind de thuissituatie juist onveiliger geworden. Hoewel het per kind of jongere afhangt van ontwikkelingen in de situatie, lijken er patronen zichtbaar die deze verschillen in de hand werken. De coronacrisis dreigt zowel op korte als lange termijn voor grotere ongelijkheid te zorgen in de kansen van kinderen en jongeren.

8. Kinderen en jongeren over het coronabeleid en de toekomst

8.1 Jongeren weinig gehoord, maar wel vragen en ideeën

Veel jongeren lijken zich nauwelijks gehoord te voelen over het coronabeleid

Uit verschillende peilingen komen signalen naar voren dat kinderen en jongeren zich nauwelijks gehoord voelen bij de inrichting van het coronabeleid. In een peiling van EenVandaag [23], die tussen 27 mei en 4 juni 2020 werd gehouden, benoemde ruim de helft van de 798 ondervraagde 16- tot 24-jarigen dat beleidsmakers te weinig naar hen luisteren. Het betreft een representatieve steekproef op leeftijd, geslacht, opleiding, stemgedrag en spreiding over het land. Van de ondervraagden vond 71 procent het belangrijk dat ook minderjarigen konden meedenken over de corona-aanpak. Vanwege de beperkte methodologische onderbouwing en de kleine steekproefgrootte kunnen er echter geen harde conclusies worden getrokken uit deze peiling.

Wel is ook in andere peilingen onder jongeren en studenten het beperkte gevoel van betrokkenheid bevestigd [44; 11; 21; 35]. Of er werkelijk weinig jongerenparticipatie heeft plaatsgevonden en of dat nog steeds het geval is, hebben we niet overzichtelijk in beeld. Jongeren gaven in ieder geval aan maar al te graag mee te denken. De boodschap van jongeren is duidelijk: 'Geef ons een stem en neem die stem serieus.'

Knops [31] deed onderzoek onder 24 Bredase jongeren tussen de 17 en 24 jaar naar hun beeld van het coronabeleid en de maatregelen. Deze jongeren werden onderverdeeld in vier focusgroepen op basis van hun leeftijd en opleidingsniveau. De opbrengsten van deze focusgroepen zijn samengebracht in een uitgebreid onderzoeksrapport. Hoewel het geen peer-reviewed onderzoek betreft en de uitkomsten alleen representatief zijn voor de gemeente Breda, levert het toch een interessant beeld op van de perspectieven van jongeren. Zo gaf een deel van de jongeren aan zich niet te kunnen vinden in de toon waarop jongeren zijn aangesproken. Jongeren hebben het gevoel gekregen dat zij vaak over één kam zijn geschoren wat betreft het zich niet houden aan de coronamaatregelen. En ze vonden dat vaak de vergelijking is gemaakt met de Tweede Wereldoorlog, toen jongeren het nog veel moeilijker hadden. Volgens deze jongeren heeft de kritiek op jongeren tot een kloof tussen jong en oud geleid.

Kinderen en jongeren hebben zelf suggesties

Aan suggesties die kinderen en jongeren zelf hebben met betrekking tot het coronabeleid is op verschillende manieren aandacht besteed. In een uitgebreide peiling van de Kinderombudsman [33] is 1.994 kinderen en jongeren tussen de 8 en 18 jaar gevraagd naar hun mening over het corona-

beleid. Kinderen en jongeren vroegen vaak aandacht voor een betere kwaliteit van het online onderwijs tijdens de schoolsluiting. Een ander aandachtspunt was vrijetijdsbesteding. In de peiling vroegen veel kinderen om meer aanbod van georganiseerde (sport)activiteiten.

Ook studenten lijken investeren in de kwaliteit van het online onderwijs belangrijk te vinden. Zo liet een groot deel van de studerende lezers van VICE Nederland, weliswaar in een niet-representatieve uitvraag ($N = 1055$), weten positief te staan tegenover extra training van docenten in het geven van online onderwijs [70].

Overigens vroegen veel studenten financiële compensatie voor studenten die door de coronamaatregelen studievertraging hebben opgelopen. In de peiling van EenVandaag [23] vond 71 procent van de 16- tot 34-jarigen dat deze studenten gecompenseerd moesten worden. Ook in andere peilingen stonden veel studenten achter financiële compensatie voor mogelijke studievertraging en de mindere kwaliteit van het onderwijs [44, 70]

Ten slotte is jongeren gevraagd input te geven met betrekking tot de coronamaatregelen. Opvallend is dat in de peiling van EenVandaag [23] in juni 2020 een groot deel van de jongeren opriep tot differentiatie in de maatregelen. Bijna de helft van de jongeren vond dat specifiek voor jonge mensen de maatregelen versoepeld moesten worden.

Uit het onderzoek van Knops [31] kwam juist naar voren dat een deel van de jongeren verwachtte dat een strengere aanpak nodig was met hardere straffen, zodat jongeren zich beter aan de maatregelen zouden houden.

8.2 Naleving maatregelen met moeite en vragen

Veel jongeren accepteren de maatregelen, maar hebben moeite met het naleven

Verschillende peilingen aan het begin van de coronacrisis lieten zien dat het grootste deel van de jongeren zich achter de maatregelen schaarde en deze, naar eigen zeggen, grotendeels opvolgde [37; 11; 12; 44; 43]. Dat blijkt onder andere uit de peiling die de Universiteit van Amsterdam [34] begin juni 2020 hield door 35 jongeren tussen de 16-24 jaar te interviewen. Wel bleek met name het afstand houden lastig voor een groot deel van deze jongeren, wat ook uit andere peilingen naar voren kwam [12; 44]. Echter, er zijn ook signalen dat het opvolgen van de maatregelen door jongeren minder werd naarmate de crisis voortduurde [31].

In een enquête van ISO [11] stelde 27 procent van de ondervraagde studenten dat zij zich op het moment van bevraging niet konden vinden in de coronamaatregelen en vond 19 procent dat jongeren door de maatregelen te veel beperkt werden. Deze steekproef is echter niet representatief voor de gehele studentenpopulatie. De enquête is tussen september en december ingevuld door 7.747 studenten in het hoger onderwijs, die via Whatsapp zijn geworven.

In het onderzoek van Knops [31] noemden jongeren uit Breda verschillende redenen om zich wel of niet aan de maatregelen te houden. Als belangrijke reden om dat wel te doen werd genoemd het risico om het virus over te dragen aan kwetsbaren in hun omgeving. Sociale druk leek een belangrijke reden voor jongeren om zich juist niet aan de maatregelen te houden. Zo werd genoemd dat anderen dit ook niet deden. Ook zeiden ze dat jongeren moeite hadden met de normverandering omdat ze voorheen niet thuis zouden blijven vanwege een verkoudheid, wat toen als ‘aanstellen’ werd gezien. Daarnaast waren er jongeren die aangaven zich gezond te voelen en daarom geen risico dachten te lopen. Jongeren leken zelf vaak niet bang om ziek te worden door het virus [44, 31].

Over de daadwerkelijke naleving van de coronamaatregelen door jongeren is nog weinig bekend. Wat wel opvalt is dat verschillende peilingen signalen laten zien dat jongeren zich minder aan de maatregelen leken te houden dan oudere generaties, ook al gingen deze peilingen uit van wat jongeren zelf aangaven. De Universiteit van Amsterdam [114] kwam in april 2020 met de eerste resultaten van een onderzoek naar de houding van ongeveer 400 Nederlanders tegenover de coronamaatregelen. Hieruit bleek een samenhang te bestaan tussen leeftijd en de steun en naleving van de maatregelen. Hoe jonger de leeftijd, hoe minder iemand de maatregelen steunde en naleefde. De steekproef is echter klein en niet willekeurig. Ook is het onderzoek niet uitgewerkt in een rapport of artikel. In lokale peilingen gaven jongeren minder vaak dan andere leeftijdsgroepen aan dat zij afstand hielden, weinig bezoek ontvingen, drukke plekken vermeden en alleen noodzakelijke reizen maakten [37; 43]. Ook de steun voor de coronamaatregelen en de vaccinatiebereidheid leek lager te liggen onder jongeren, met name onder jongeren met een laag opleidingsniveau [31]. Verder wordt gesteld dat een deel van de jongeren weinig wist over het coronavirus. Ze hadden geen goed beeld van nut en werking van coronavaccins en negeerden het coronanieuws [43].

Het coronabeleid zorgt voor onzekerheid en vragen bij kinderen en jongeren

Bij een deel van de kinderen en jongeren heerste onzekerheid over de coronamaatregelen en riep het beleid vragen op. De Kindertelefoon registreerde in de eerste weken van de crisis veel vragen over de coronacrisis. Zo blijkt uit een analyse van de telefoon- en chatgesprekken die in april 2020 werd uitgevoerd. De regels die zijn gesteld door het RIVM waren niet altijd duidelijk in de situaties waarin kinderen en jongeren terechtkwamen, zeker als ouders en vrienden deze regels niet opvolgden [25]. Ook kwamen er signalen uit de jeugdhulp waar een eenduidig beleid ontbrak en regels per instelling of groep vaak verschilden. Dat bleek uit een kleine peiling in juni 2020 van het Jeugdwelzijnsberaad onder ongeveer 100 jongeren in de jeugdhulp [35]. Daarnaast gaven jongeren in het onderzoek van Knops [11] aan dat er verwarring ontstond door het contrast tussen de gestelde maatregelen en de uitvoering en handhaving ervan. Ook waren er signalen dat jongeren een duidelijk toekomstperspectief misten. De uitzichtloosheid van de crisis kon bij hen voor frustratie zorgen.

8.3 Toekomstbeeld: zorgen maar nog steeds overwegend positief

Kinderen en jongeren spreken hun zorgen uit

Wat betekent de coronacrisis voor het beeld dat kinderen en jongeren hebben van hun toekomst? Uit verschillende peilingen, met name aan het begin van de coronacrisis, kwamen eerste signalen dat een deel van de kinderen en jongeren zich veel zorgen maakte over de toekomst. Die zorgen gingen over financiën, studievoortgang, sociaal en mentaal welbevinden, maar ook over mogelijke besmetting van henzelf of anderen in hun omgeving [23; 86; 25; 114; 28; 35; 21]. Stevens e.a. [17] voerden een kleinschalige peiling uit onder 400 Utrechtse mbo-studenten om een beeld te krijgen van de toekomstperspectieven van deze jongeren tijdens de coronacrisis. Op drie momenten werd gemeten: najaar 2019, voorjaar 2020 en najaar 2020. Wat opvalt is dat het percentage studenten met zorgen over de toekomst significant steeg tussen het tweede en derde meetmoment, van 16 naar 29 procent. Zoals eerder vermeld kunnen echter op basis van dit onderzoek geen harde conclusies worden getrokken, omdat het enkel gericht is op jongeren op het mbo in Utrecht. Ook mist er een sterke onderbouwing van het onderzoek, middels een onderzoeksrapport of artikel.

Veel jongeren hebben voor de langere termijn nog steeds een positief toekomstbeeld

Uit recent onderzoek blijkt dat het overgrote deel van de jongeren positief is over hun toekomst op de langere termijn. Veel jongeren denken dat de situatie met beperkende maatregelen slechts tijdelijk is, blijkt uit een wetenschappelijk studie van Henkens e.a. [116]. De onderzoekers spraken met 71 jongeren van 16 tot 26 jaar met verschillende achtergronden, waarvan 37 voor en 34 tijdens de eerste maanden van de coronacrisis. De jongeren zijn bevestigd over hun toekomstbeeld en de impact die de coronacrisis hier op heeft. In het gepubliceerde artikel zijn de methode en de resultaten uitgebreid beschreven. Volgens de jongeren heeft de crisis geen grote gevolgen voor het toekomstbeeld dat zij voor zichzelf hebben. Ze hebben nog steeds dezelfde doelen, die enkel worden uitgesteld. Wel gaven veel jongeren aan te verwachten dat de crisis impact gaat hebben op de samenleving als geheel en op specifieke groepen in de samenleving. De interviews met deze jongeren vonden aan het begin van de coronacrisis plaats en daarom kan hun beeld ondertussen zijn veranderd.

Ook in andere studies laten veel jongeren weten dat zij nog positief naar de toekomst kijken en verwachten dat de situatie op lange termijn weer de oude wordt [23; 31]. Zo laat het onderzoek van Stevens e.a. [17] zien dat het levensvredeheidscijfer dat jongeren over vijf jaar verwachten niet lager ligt dan in 2019.

Milieu wordt als positief punt genoemd

In enkele onderzoeken wordt de impact van de coronacrisis op het milieu als positief punt genoemd, zoals in de peiling van Save the Children [44] onder 1.500 mbo-studenten en van het Nederlands Jeugdinstituut [21] onder 226 kinderen en jongeren. De maatregelen lijken te zorgen voor minder milieuvervuiling, een effect waar sommige kinderen en jongeren erg positief tegenover staan en dat zij graag in de toekomst willen handhaven.

Weinig zicht op welke kinderen en jongeren de meeste zorgen hebben

We zien dat ieder kind of iedere jongere anders is getroffen door de coronacrisis. Het is positief dat veel jongeren zich geen zorgen maken over de toekomst, maar dat zegt natuurlijk niet alles. Onder een klein deel van de jongeren heersen toch onzekerheid en negatieve verwachtingen [116, 23].

Met name de gedachte van een mogelijke economische crisis kan veel onzekerheid teweegbrengen [23, 70]. Specifieke geluiden uit de peilingen komen van jongeren die zorgen uitspreken over verder toegenomen wachtlijsten in de zorg [35]. Het is nog niet mogelijk om te onderscheiden voor welke kinderen en jongeren het toekomstbeeld vooral negatief wordt beïnvloed. Meer onderzoek is nodig om te bepalen of we bepaalde kenmerken of factoren kunnen herkennen die dit toekomstbeeld en daarmee hun mentaal welbevinden beïnvloeden.

9. Professionals en organisaties in het jeugdveld

In dit hoofdstuk gaan we in op de resultaten van de verzamelde onderzoeken naar de impact van de coronacrisis op professionals en organisaties in het jeugdveld. Deze onderzoeken gingen vooral over jeugdzorg en onderwijs. Eén onderzoek ging over de impact van de coronacrisis op geboortezorg en jeugdgezondheidszorg bij gezinnen in kwetsbare situaties. De coronacrisis heeft ook gevolgen gehad voor andere professionals en organisaties in het jeugdveld zoals jongerenwerkers. Ten tijde van het schrijven van deze overzichtsstudie was er nog geen zicht op studies over andere professionals in het jeugdveld.

De onderzoeken over jeugdzorg en onderwijs betreffen veelal peilingen waarbij zelf ontwikkelde vragenlijsten digitaal werden verstuurd. Ten tijde van het schrijven van deze overzichtsstudie waren er (nog) geen studies met een sterke wetenschappelijke bewijskracht gepubliceerd. Desondanks geven deze onderzoeken een beeld van de impact van de coronacrisis op professionals en organisaties. Achtereenvolgens worden de onderzoeken behandeld over de gevolgen van de coronacrisis voor professionals in de jeugdzorg, organisaties in de jeugdzorg, professionals in het onderwijs en organisaties in het onderwijs.

9.1 Jeugdzorgprofessionals: Zorgen over gezinnen en zichzelf, maar ook positieve ontwikkelingen

Professionals in de jeugdzorg zetten in op contact met gezinnen

De coronacrisis en de maatregelen die in maart 2020 volgden, kwamen onverwacht. Professionals in de jeugdzorg moesten plotseling omschakelen en toonden daarbij flexibiliteit en veerkracht [95; 63; 117; 105]. De Inspectie voor Gezondheidszorg en Jeugdzorg [63] voerde tijdens het eerste half jaar van de coronacrisis een belronde uit onder jeugdhulpaanbieders verspreid over het hele land. Daarnaast zijn ook branche- en beroepsverenigingen gebeld. In totaal hebben zij contact gehad met 84 organisaties, waarvan 63 jeugdhulpaanbieders, dertien jeugdhulpregio's en acht branche- en beroepsverenigingen. Bij de jeugdhulpaanbieders ging het zowel om grote als kleine aanbieders, residentiële en ambulante aanbieders, specialistische jeugdhulp, jeugdgezondheidszorg, en lokale teams. Daarmee hebben zij jeugdzorgorganisaties bereikt die een groot deel van de jeugdzorg in Nederland uitvoeren in verschillende type organisaties en disciplines.

Jeugdzorgorganisaties probeerden zo goed en zo kwaad als het gaat contact met gezinnen te onderhouden, blijkt uit het onderzoek van de Inspectie alsmede uit andere peilingen uitgevoerd in

de jeugdzorg [95; 63; 117; 13; 107; 105]. Ze hebben daarbij ingezet op het continueren van ondersteuning en hulp. Dit deed een beroep op de digitale vaardigheden van professionals en op hun creativiteit. Zo zijn er verschillende initiatieven ontstaan voor kwetsbare gezinnen met jonge kinderen, zoals online communities en een corona-adviesteam voor zwangere vrouwen, wandelbezoeken op anderhalve meter en het regelen van noodopvang [105].

Ondanks de veerkracht die professionals in de jeugdzorg hebben laten zien, maakten werkgevers zich zorgen over werkdruk, mentale en fysieke gezondheid van professionals [117; 97]. Naast de veranderingen in het werk en zorgen over de gezondheid van henzelf en hun naasten maakten professionals zich zorgen over de kinderen, jongeren en ouders met wie zij werkten.

Positief over online mogelijkheden, maar voorkeur voor face-to-face contact

Professionals misten fysiek contact maar waren ook positief over de mogelijkheden van online werken [118]. Professionals van Veilig Thuis vonden het online contact oppervlakkig. Ook ouders gaven aan dat hulp via beeldbellen de benodigde diepgang in het contact lastig maakte. Er was letterlijk en figuurlijk meer afstand en emoties werden minder goed opgemerkt [18]. Met name de professionals in de veiligheidssector rapporteerden dat zij om die reden niet alleen online contact hadden met gezinnen, maar ze ook zagen via raam, deur of wandelbezoeken [105]. Wat professionals misten is het observeren van gezinnen en het waarnemen van non-verbale communicatie, ook om een goede risicotaxatie te kunnen doen. Met name het opstarten van hulp bij veiligheidsvragen was lastig [13; 105]. Ook professionals in de geboortezorg vonden het lastig om kwetsbare situaties op afstand te signaleren [105]. In plaats van via huisbezoeken werd ook de geboortezorg online vormgeven. Vanwege het coronavirus kwam de focus van de geboortezorg meer op het medische aspect te liggen dan op het psychosociale aspect. Veel professionals gaven aan dat ze een voorkeur hielden voor face-to-face contact, ook al vonden zij online contact ook goed werken [13; 107; 53]. Jeugdhulpaanbieders denken dat blended care na de coronacrisis zal blijven bestaan [119].

Vooraf zorgen over kinderen, jongeren en gezinnen in kwetsbare situaties

Professionals maakten zich zorgen over kinderen, jongeren en gezinnen met wie zij moeilijk contact kregen [95; 117]. Met gezinnen waarmee het contact tijdens de eerste lockdown beperkt bleef, was het voor de coronacrisis ook al moeilijk geweest om goed contact op te bouwen [105], bijvoorbeeld omdat zij regelmatig verhuizen. Ook was er een groep gezinnen minder goed geïnformeerd over de maatregelen en het virus vanwege laaggeletterdheid of omdat ze de Nederlandse taal niet beheersten. Tenslotte zijn er ook gezinnen met veel angst voor het virus. Dit alles maakte het voor professionals lastig om goed contact te houden.

Professionals die werk- en taakstraffen uitvoerden hadden moeite met het gebrek aan contact met jongeren. Werk- en taakstraffen zijn omgezet in beeldbellen en huiswerkopdrachten. Dit verliep moeizaam, zeker voor jongeren met een lichte verstandelijke beperking [72]. Desondanks gaf 91 procent

van de ondervraagde jeugdhulpaanbieders aan dat ze zicht hadden op de veiligheid van kinderen en jongeren en hun gezinnen [63]. In hetzelfde onderzoek hield 25 procent van de ondervraagde jeugdhulpaanbieders er rekening mee dat jeugdigen of gezinnen buiten beeld waren als gevolg van de coronamaatregelen.

Professionals maakten zich ook zorgen over het welzijn en de veiligheid van kinderen, jongeren en gezinnen [95; 118; 105; 94; 120]. De kinderen waren meer thuis vanwege de sluiting van de scholen. Ouders waren meer thuis aan het werk. Professionals hadden vooral zorgen over situaties waarin gezinnen klein behuisd waren, er al zorgen of spanningen waren of er zelfs al sprake was van huiselijk geweld [105].

Ook positieve gevolgen

Naast zorgen benoemden professionals ook positieve gevolgen van de maatregelen. Zij waren verrast door het aanpassingsvermogen, de veerkracht en de zelfredzaamheid van gezinnen [95; 107]. In sommige gezinnen ging het beter omdat er meer aandacht voor elkaar was. Gezinnen met pasgeboren baby's leken er juist van te genieten dat zij minder sociale verplichtingen hadden [105].

9.2 Organisaties jeugdzorg: opgave gerealiseerd met financiële zorgen

Anderhalve meter in de jeugdzorg was lastig

Organisaties in de jeugdzorg stonden plotseling voor de opgave om in korte tijd veel te organiseren [95; 117; 106; 120]. Zij hadden daarbij ook behoefte aan landelijke kaders en richtlijnen [53]. In de ambulante hulp moesten professionals omschakelen naar online thuiswerken, terwijl dat moest voldoen aan de privacywetgeving. Veel organisaties hebben tijdens de eerste lockdown gebruik gemaakt van blended care: deels beeldbellen, deels face-to-face contact [119].

De maatregelen die jeugdhulpaanbieders in de residentiële jeugdhulp, gezinshuizen en pleegzorg namen om de verspreiding van het virus in te dammen hadden gevolgen voor kinderen, jongeren, ouders en professionals, met name voor bezoek en omgang tussen jongeren en hun ouders. Bij 32 procent van de ondervraagde jeugdhulpaanbieders met residentieel aanbod kon het bezoek van ouders geen doorgang vinden. Begeleide omgang werd door sommige instellingen voor jeugdbescherming (zogenoemde Gecertificeerde Instellingen) stopgezet.

Anderhalve meter afstand houden in de residentiële jeugdhulp was lastig omdat jongeren daar met de begeleiders in één groep samenleven. Uit een kleine peiling onder jongeren in de residentiële jeugdhulp bleek dat zij vinden dat het contact met de groepsleiding in coronatijd veranderd is [35]: er was minder contact en er waren meer regels.

Zorgen om een tekort aan medewerkers

Ondanks dat er vanaf de start van de coronacrisis zorgen waren over ziekteverzuim en personeels-tekort leek tot augustus 2020 de impact van het virus op de jeugdzorgsector relatief laag. Er was sprake van een lage besmettingsgraad onder kinderen, jongeren en professionals. Het ziekteverzuim viel mee [63; 117]. In het najaar van 2020 liep het personeelstekort toch op [121; 120; 122]. Medewerkers moesten thuisblijven vanwege (milde) klachten, quarantaine en wachten op testuitslagen. De arbeidsmarkt in de jeugdzorg was al krap. Kosten van het inhuren van personeel stegen. Sommige grote zorgaanbieders organiseerden voor hun medewerkers een teststraat zodat uitslagen sneller beschikbaar waren en medewerkers weer aan de slag konden [123].

Zorgcontinuïteit, instroom en doorstroom onder druk

Organisaties hebben vol ingezet op zorgcontinuïteit. Daarbij werd veel van de zorg anders vormgegeven, bijvoorbeeld via beeldbellen [107; 13; 117]. Residentiële jeugdhulp en crisiszorg vonden doorgang [63]. In het begin van de coronacrisis waren er ook signalen dat de zorg niet kon worden gecontinueerd. Zo kwam de instroom en doorstroom in de residentiële hulp tot stilstand [63]. In gezinshuizen, residentiële jeugdhulp, pleeggezinnen, maatschappelijke opvang, vrouwenopvang en azc's viel de dagbesteding van kinderen en jongeren voor een deel weg [94]. Dat zorgde ook voor groepsproblemen bij organisaties waar veel kinderen, jongeren of gezinnen samenleven zoals azc's, vrouwenopvang en vooral in de residentiële jeugdhulp. Ook waren er signalen dat veel preventieve en ambulante hulp aan kinderen of jongeren zou zijn af- of uitgesteld [13; 94].

Onderzoeken door de Raad voor de Kinderbescherming [72] werden tijdens de eerste lockdown in het voorjaar van 2020 via beeldbellen uitgevoerd, met uitzondering van spoedzaken. In de eerste helft van 2020 was er een daling van het aantal onderzoeken van de Raad voor de Kinderbescherming op het gebied van gezag en omgang, schoolverzuim en strafzaken.

Als verklaring voor de daling van het aantal strafzaken is genoemd dat jongeren minder uitgingen en samenkwamen waardoor ze minder gelegenheid hadden om in de problemen te komen. Er was met name een afname van het aantal werk- en leerstraffen. Dit kwam vooral doordat deze straffen moeilijk te organiseren zijn onder de coronamaatregelen. Het aantal onderzoeken van de Raad voor de Kinderbescherming die gericht waren op bescherming van kinderen en jongeren, steeg licht in de eerste helft van 2020. Het aantal spoedzaken bleef in die periode gelijk.

Zorgen waren er over kwetsbare gezinnen die de geboortezorg misten vanwege het virus [105]. Jeugdhulpaanbieders rapporteerden eind 2020 dat er (tijdelijk) minder vraag was naar hulp en er beperkingen waren in de uitvoering van de hulp door de coronamaatregelen [121]. Aanmeldingen liepen terug vanwege angst op besmetting bij ouders of jeugdigen [63]. Dit beeld werd bevestigd door de cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek over het jeugdzorggebruik [124]. In de eerste helft van 2020 laten de cijfers een daling van 6 procent zien vergeleken met dezelfde periode een jaar eerder. Dit betreft zowel de instroom als uitstroom en zowel de ambulante als residentiële jeugdhulp. Deze daling was het sterkst in de maanden april en mei, toen veel gesprekken tussen

kinderen en jeugdzorgorganisaties vanwege de coronamaatregelen niet konden doorgaan. Toch bleef een aanzienlijk aantal gezinnen een beroep doen op jeugdzorg. In de eerste helft van 2020 ontvingen 356 duizend kinderen en jongeren tot 23 jaar jeugdzorg.

Aanbieders rapporteerden voorts een toename in het aantal crisisaanmeldingen, met name in de ggz. Veel kinderen en jongeren reageerden veerkrachtig op de coronacrisis, maar bij een groeiende groep kinderen en jongeren waren de mentale problemen zo toegenomen dat zij dringend hulp nodig hadden [119; 40]. Zij kampten bijvoorbeeld met verslaving, eetstoornissen en suïcidaliteit. Het overgrote deel van de jeugdhulpaanbieders verwachtte na de crisis een toename van de instroom als gevolg van uitgestelde hulp, door een van de respondenten in een onderzoek pakkend verwoord als een 'boeggolf' [95; 6; 119; 105]. Volgens de aanbieders bestaat bovendien de kans dat problematiek verergerd is en er in een later stadium dus zwaardere vormen van hulp noodzakelijk zijn.

Ook doorstroom naar vervolghulp heeft problemen gegeven [121]. Dit lijkt niet te zijn veroorzaakt door de coronacrisis. In deze tijd overstappen naar andere zorg is voor veel kinderen, jongeren en ouders niet prettig. Toch lijkt het erop dat vooral wachtlijsten en budgetplafonds hier een rol spelen, zo stellen jeugdhulpaanbieders. Door een toename van crisisaanmeldingen zijn de beperkte doorstroommogelijkheden des te nijpender geworden.

Onder druk loopt de samenwerking soepel

Wat betreft samenwerking hebben organisaties in het jeugdveld elkaar nog meer nodig dan anders [95]. De communicatie verliep zowel binnen de organisatie als met andere organisaties beter dan voor de coronacrisis [13]. In de geboortezorg blijkt dat gezinnen beter kunnen worden bereikt wanneer er lokaal al integraal werd samengewerkt en snel kon worden geschakeld tussen de verschillende betrokken organisaties, zoals de jeugdgezondheidszorg, de geboortezorg en organisaties in het sociaal domein [105]. De coronacrisis heeft ook gevolgen voor de samenwerking bij informele steun. Sommige buurtinitiatieven vielen stil, terwijl andere juist opkwamen [107].

De financiële situatie in de jeugdzorg is zorgelijk

Tijdens de coronacrisis verschenen er berichten in diverse (sociale) media over (oplopende) financiële tekorten bij gemeenten en de wijze waarop en mate waarin meerkosten als gevolg van de crisis vergoed moesten worden [117]. Jeugdhulpaanbieders worstelden met hun relatie tot opdrachtgevers en gemeenten. Zij maakten zich zorgen over financiën en verantwoording [95; 117; 121; 108]. Er zouden gemeenten zijn die jeugdhulpaanbieders financieel kortten omdat zorg niet kon worden geleverd door de coronamaatregelen [117]. Ook waren er signalen dat diverse gemeenten aanbieders vertrouwen en ruimte gaven [63]. De VNG en het Rijk hebben kort na het uitbreken van de coronacrisis afspraken gemaakt over het bieden van financiële zekerheid voor jeugdzorgaanbieders [125; 120]. Die afspraken waren gericht op het organiseren van continuïteit van zorg en het borgen van het stelsel voor de langere termijn.

Een belangrijke bron voor het in kaart brengen van de (financiële) uitdagingen waarmee jeugdzorg-aanbieders te maken kregen, waren de onderzoeken van de Jeugdautoriteit [121; 120; 122; 126]. Deze quickscans met behulp van vragenlijsten aan het merendeel van de grootste aanbieders werden uitgevoerd in maart, april, augustus en december 2020. De respons op de vragenlijsten was redelijk (tussen de 63 procent en 71 procent). Deze quickscans gaven de eigen inschattingen van de aanbieders weer van de effecten van corona op hun organisaties. De bedoeling was om acute knelpunten in kaart te brengen en te bepalen of er wellicht op plaatsen discontinuïteit dreigde in het aanbod. Het Rijk, gemeenten en aanbieders konden hier dan tijdig op acteren. Eind 2020 bleek uit de vierde quickscan dat meerdere aanbieders liquiditeitsproblemen vreesden naarmate de coronacrisis langer duurde [121]. Onzekerheid over de ontwikkelingen rond het virus en over compensatiemaatregelen speelden hierin een belangrijke rol.

Uit de corona impactanalyse van de Barometer Nederlandse Gezondheidszorg [127] bleek dat dit reële zorgen waren. In het minimale scenario in 2020 had ongeveer 19 procent van de jeugdhulpaanbieders geen liquide middelen meer, wat in 2021 kon oplopen naar 46 procent. De Jeugdautoriteit stelde dat dit een serieuze bedreiging is van de continuïteit van zorg voor veel kinderen, jongeren en hun gezinnen. De VNG heeft met het Rijk afspraken gemaakt over de vergoeding van de meerkosten die aanbieders ook in 2021 nog maken. De afspraken gelden in principe voor heel 2021. De uitwerking is op basis van de ervaringen in 2020 geactualiseerd, maar blijft inhoudelijk grotendeels onveranderd [125].

Ook de Jeugdautoriteit [128] analyseerde de financiële positie van jeugdzorgaanbieders. Deze analyse was gebaseerd op jaarverslagen uit 2019, dus van voor de coronacrisis. De Jeugdautoriteit constateerde over die periode al veel financiële problemen bij aanbieders; ze voorspelde dat die in 2020 zouden worden voortgezet én dat door de coronacrisis de kosten hoger zouden worden en de omzet zou dalen. Het is niet duidelijk of de compensatie die de organisaties daarvoor krijgen afdoende is.

9.3 Onderwijsprofessionals: worsteling met online lesgeven, maar ook positieve kanten

Tijdens de coronacrisis heeft de Inspectie van het Onderwijs een omvangrijke monitor uitgevoerd om zicht te krijgen op de manier waarop het onderwijs zich aanpaste aan de omstandigheden. De monitor bestond uit drie metingen, in april, juni en oktober 2020. In deze overzichtsstudie benutten we de resultaten van de meting van oktober [52; 54; 69; 55; 129; 130].

Hoewel het geen wetenschappelijk opgezet onderzoek betreft en er geen onderzoeksverantwoording is, zijn de resultaten van deze monitor relevant voor deze overzichtsstudie gezien het hoge bereik binnen de onderwijssector en de hoeveelheid informatie die dit heeft opgeleverd. Inspecteurs spraken telefonisch of via videobellen met bestuurders, directeuren en schoolleiders. Zij bereikten daarmee een representatieve steekproef van scholen, instellingen en samenwerkingsverbanden in het primair onderwijs, voortgezet onderwijs, speciaal onderwijs, middelbaar onderwijs en hoger

onderwijs. De publicaties van de Inspectie hebben niet als doel om conclusies te trekken over de gevolgen van de coronacrisis voor de onderwijsresultaten en de kwaliteit van het onderwijs tijdens de crisis. Daarover rapporteren zij in 2021 met Staat van het Onderwijs 2021. Desondanks geeft de monitor veel inzicht in wat er allemaal op de onderwijssector afkwam tijdens de coronacrisis. Daarom is het een belangrijke bron voor deze paragraaf over professionals in het onderwijs en de volgende paragraaf over organisaties in het onderwijs. Daarnaast zijn de resultaten uit diverse andere peilingen in het onderwijsveld in deze paragrafen verwerkt.

Uitdagende werkomstandigheden voor leerkrachten

Vanwege de plotselinge overstap naar online onderwijs moesten leerkrachten in korte tijd nieuwe competenties ontwikkelen [129]. Leraren hadden hier tijd voor nodig. Zorgen waren er ook over de digitale vaardigheden van leerkrachten [61].

Mbo-leerkrachten hebben noodgedwongen in hoog tempo digitale vaardigheden verworven [66]. Ook hebben ze ervaring opgedaan met nieuwe werkvormen, meer zicht gekregen op verschillen tussen studenten en duidelijkere beelden gekregen van hoe ze dit met ict-middelen kunnen oplossen. De helft van de mbo-leerkrachten zou graag bijscholing ontvangen in online lesgeven [57; 66]. Hbo-instellingen investeerden in begeleiding van leerkrachten op het gebied van online lesgeven.

Het goed inrichten van online onderwijs kostte meer tijd [57]. Van de mbo-leerkrachten gaf 80 procent aan meer tijd kwijt te zijn aan voorbereiding van de lessen [57] en vond 40 procent het online onderwijs zwaar. Op mbo-scholen maakte men zich zorgen over de belasting van de leerkrachten en teamleiders [129]. De focus lag vooral op het beperken van de schade, en minder op lange termijn doelstellingen. Ook maakten leerkrachten zich zorgen over de manier waarop de examinering zou plaatsvinden [61; 57].

Moeizaam online contact met leerlingen

Op mbo-scholen misten de leerkrachten de interactie tijdens de online lessen [129]. Tijdens deze lessen werden minder vragen gesteld en werd minder feedback gegeven. Het was lastig om goed contact te maken met de studenten. De leerkrachten worstelden met het vasthouden van de concentratie van studenten en het begeleiden van opdrachten. Het motiveren van studenten was volgens de mbo-leerkrachten, hbo-leerkrachten en wo-leerkrachten een knelpunt in coronatijd [129; 130]. Het aanwezigheidspercentage van mbo-studenten was hoog, maar of ze daadwerkelijk actief waren tijdens de online-lessen konden leerkrachten moeilijk inschatten. Mbo-studenten waren voor het overgrote deel tevreden over hun contact met de mentor.

Ook positieve gevolgen van de maatregelen

In het speciaal basisonderwijs bleek dat er meer rust was in de school doordat kinderen alleen naar school kwamen en rechtstreeks naar hun lokaal gingen [69]. In het voortgezet speciaal onderwijs

merkten leerkrachten op dat het contact met sommige leerlingen online beter verliep dan in de hectiek op school [54]. Leraren in het speciaal onderwijs merkten dat ouders betrokken waren bij hoe hun kinderen leerden en hoe zij daarbij konden helpen [54; 69]. Basisscholen voor speciaal onderwijs hadden online intensiever contact met ouders [69]. Het respect van ouders voor leerkrachten leek gegroeid [73]. Sommige studenten op het mbo ervoeren minder prikkels tijdens het leren, konden beter in hun eigen tempo werken en profiteren van minder reistijd [129]. Sommige hbo-studenten kozen bewust voor online onderwijs, bijvoorbeeld wanneer de reistijd naar school lang was. In het mbo zagen de leerkrachten ook positieve gevolgen. Omdat de lessen op school in kleinere groepen plaatsvonden was er meer aandacht voor individuele studenten. Mbo-leerkrachten zagen veel potentie in online onderwijs ter ondersteuning van regulier onderwijs [57], bijvoorbeeld voor het leveren van maatwerk of bijles. Een groot deel van de scholen in het beroepsonderwijs verwacht dat online onderwijs leidend blijft na de corona-crisis [61]. Een derde van de scholen denkt dat ze dan ook de onderwijsstrategie daarop moeten aanpassen.

9.4 Onderwijsorganisaties: op anderhalve meter, online en met beperkt personeel achterstanden inhalen

Anderhalve meter op school moeilijk realiseerbaar

Na de zomervakantie van 2020 is het ongeveer de helft van de middelbare scholen gelukt om op anderhalve meter in te richten [55]. Veel scholen vonden het lastig om de anderhalve meter te waarborgen [54; 55; 129], zeker in het geval van praktijksituaties in het voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs [54; 129]. In het speciaal onderwijs waren er situaties waarin het handhaven van de anderhalve meter niet mogelijk was, bijvoorbeeld bij het begeleiden van blinde en slechtziende kinderen, bij fysieke verzorging of wanneer kinderen soms in bedwang moesten worden gehouden voor hun eigen veiligheid of die van anderen [69].

Een deel van de schoolleiders in het beroepsonderwijs maakte zich zorgen over de ventilatie en luchtkwaliteit in hun school [61]. In dit type onderwijs had 60 procent de ventilatie (conform bouwbesluit) op orde, was 32 procent bezig met een inventarisatie en kreeg 11 procent de luchtkwaliteit niet op orde. In het najaar van 2020 moesten middelbare scholen regelmatig (groepen) leerlingen naar huis sturen vanwege een corona-uitbraak [69; 55].

Middelbaar onderwijs en beroepsonderwijs combineerden online lessen met lessen op school. In de mbo-scholen is in het begin van de coronacrisis het online vormgeven van het onderwijs in betrekkelijk korte tijd gelukt [101]. Na de zomervakantie gingen de deuren van de basis- en middelbare scholen weer open [52; 54; 69; 55]. De mbo-scholen mochten ook weer open, maar konden als gevolg van de coronamaatregelen maar een beperkt deel van de studenten op school ontvangen. Een groot deel van het onderwijs verliep online [129].

Hbo-scholen en universiteiten konden maar 20 tot 30 procent van het onderwijs fysiek aanbieden [130]. Om toch fysiek onderwijs aan te bieden werden verschillende maatregelen genomen, zoals het aanpassen van roosters en het huren van extra lesruimtes.

Volgens de mbo-scholen sloot online onderwijs vaak onvoldoende aan bij de studenten. Ook de studenten waren negatief over online onderwijs. Scholen probeerden onderwijs op afstand en op locatie te combineren. Dit vroeg een extra capaciteit aan leerkrachten, maar die was er niet [131]. De mbo-scholen schatten dat na de zomervakantie van 2020 de helft van het onderwijs online plaatsvond. In het hbo volgden drie op de vier studenten meer dan 70 procent van het onderwijs op afstand [45]. In het wo ging het om 85 procent van de studenten. Eerstejaars studenten of studenten in een kwetsbare positie kregen op het hbo, het mbo en de universiteit vaker les op school dan andere leerlingen [129; 130].

Het leerkrachttekort kwam extra onder druk te staan

Uit de monitor van de Inspectie voor Onderwijs blijkt dat alle scholen te maken hadden met afwezigheid van personeel vanwege (milde) klachten, corona of quarantaine [52; 54; 69; 55; 129]. Bij een kwart van de reguliere basisscholen moesten groepen naar huis worden gestuurd [52]. Voor het speciaal basisonderwijs was dit zelfs bij bijna de helft het geval. Dat gold ook voor de middelbare scholen (regulier en speciaal); bijna de helft van deze scholen was genoodzaakt klassen naar huis te sturen vanwege een lerarentekort [54; 55]. Wanneer groepen naar huis werden gestuurd werd dit meestal opgevangen door online onderwijs.

Tijdens een peiling onder 600 basisschoolleiders vonden die dat leerkrachten voorrang zouden moeten krijgen bij testen [131]. Schoolleiders benadrukten dat de formatie rondkrijgen al voor de coronacrisis een uitdaging was en dat dit probleem nu extra opspelde vanwege toenemend verzuim door corona. Het merendeel van de schoolleiders maakte zich zorgen over het lerarentekort in de toekomst [52].

Inzet op inhalen achterstanden

Na de zomervakantie van 2020 startte het merendeel van de basis- en middelbare scholen weer met het reguliere onderwijsprogramma [52; 54; 69; 55]. Veel scholen besteedden extra aandacht aan de theoretische vakken zoals taal en rekenen. Dit ging bij ongeveer één op de tien scholen ten koste van andere vakken zoals muziek, tekenen en Engels. Middelbare scholen verwachtten dat leerlingen meer tijd aan onderwijs gingen besteden dan voor de zomervakantie toen de scholen gesloten waren en later gedeeltelijk opengingen [55]. Driekwart van de basisscholen probeerde zicht te krijgen op de ontwikkeling van hun leerlingen [52].

De achterstanden van leerlingen in het middelbaar onderwijs bleken na monitoring door middelbare scholen groter dan ingeschat [55]. De helft van de basisscholen investeerde in het wegwerken van achterstanden. Daarbij werd in het merendeel van de gevallen gefocust op de leerlingen die de meeste achterstand hadden opgelopen [52; 55]. Een groot deel van de middelbare scholen bood extra lessen aan buiten de reguliere lestijden om zodat leerlingen achterstanden konden inhalen [55].

In het voortgezet speciaal onderwijs en speciaal basisonderwijs gaf een kwart van de scholen aan dat de helft of meer van de leerlingen zich niet had kunnen ontwikkelen volgens verwachting [55; 69]. Een op de drie schoolleiders in het basisonderwijs maakte zich zorgen over de blijvende gevolgen van achterstanden voor leerlingen [52]. Op de middelbare scholen waar sprake was van achterstanden, gaf ongeveer de helft aan te verwachten dat deze achterstanden kleiner zouden worden vanaf de start van het nieuwe schooljaar [55]. Voor de zomervakantie van 2020 meldden 60 tot 70 procent van de middelbare scholen dat zij achterstanden verwachtten. Na de zomervakantie was dit percentage gestegen naar 75 tot 85 procent. Dit betroffen vooralsnog schattingen van schoolleiders, vlak voor de tweede lockdown van half december. Ook op de mbo-scholen was sprake van achterstanden [129; 106]. Om eventuele achterstanden in te halen werd maatwerkondersteuning georganiseerd. Mbo-scholen zagen in coronatijd een belangrijkere rol weggelegd voor mentoren en studieloopbaanbegeleiders [57]. De helft van de instellingen wilde die extra coaching behouden. Op de hbo-scholen en universiteiten is wisselend gerapporteerd over achterstanden [130]. Dit varieert per instelling van geen achterstand tot een achterstand van twee tot drie maanden. Sommige hbo-scholen en universiteiten waren nog meer gespits op hun signaleringssystemen voor studievertraging. Op de hbo-scholen en universiteiten is ook meer coaching en individuele begeleiding aangeboden voor studenten.

Achterstanden vooral op praktijkvorming

Bij één op de vijf scholen voor voortgezet speciaal onderwijs gingen stages niet door [54]. Daardoor waren er meer leerlingen op school, wat weer ten koste ging van de individuele aandacht voor leerlingen op school. Voor praktijkonderwijs werden vervangende opdrachten ingezet. Ondanks deze inzet liepen leerlingen praktijkvorming mis. Middelbare scholen gaven aan dat de onderwijsachterstanden zich vooral voordeden op praktijkvakken [55]. Ook op mbo-scholen was het gebrek aan werk- en stageplaatsen het grootste probleem voor beroepspraktijkvorming [127; 61; 66]. Ook hbo-scholen en universiteiten gaven aan dat achterstanden vooral zijn veroorzaakt door ontbrekende stages en praktijklessen [130].

Instroom van nieuwe leerlingen is lastig vorm te geven

In het speciaal basisonderwijs en middelbaar onderwijs ervoeren scholen knelpunten bij de instroom van nieuwe leerlingen [54;69]. Rondleidingen en intakegesprekken werden online vormgegeven [54; 69; 127]. Sommige leerlingen maakten door de coronamaatregelen verlaat de overstap van regulier naar speciaal onderwijs. Op mbo-scholen was de instroom na de zomervakantie hoger dan verwacht [127]. De instroom viel wel lager uit voor de praktijkgerichte opleidingen waarvoor werkplekken of stages nodig waren. Mbo-scholen gaven aan dat er geen knelpunten waren met betrekking tot de doorstroom naar het hbo. Bij de helft van de mbo-scholen werden en minder negatieve studieadviezen toegekend dan andere jaren. De uitval was ongeveer gelijk aan andere jaren.

10. Belangrijkste bevindingen en verdere duiding

Hoe gaat het met de jeugd en het jeugdveld? Dat is de hoofdvraag waarop het NJi met deze overzichtsstudie van de ontwikkelingen in de coronatijd antwoord probeert te vinden. De aanleiding is dat het instituut in de vele contacten merkt dat er grote behoefte is aan een meer feitelijk, met onderzoek ondersteund overzicht van de gevolgen van de pandemie voor de jeugd. Om dat overzicht te krijgen, zijn publicaties van Nederlandse wetenschappelijke studies, peilingen, enquêtes en analyses van bestaande registraties uit de periode maart 2020 tot en met maart 2021 geanalyseerd. Dat leverde een verzameling op van bijna 130 bronnen. Het materiaal is thematisch geordend om de bevindingen in de verschillende hoofdstukken te beschrijven.

10.1 Belangrijkste bevindingen

De leefstijl lijkt negatief beïnvloed.

We zien bij kinderen en jongeren minder beweging, mogelijk ongezondere voeding en een toegenomen beeldschermgebruik. Er zijn signalen dat vooral kinderen die al overgewicht hadden in coronatijd zijn aangekomen. Ook zijn er tekenen dat jongeren en jongvolwassenen meer met middelen zijn gaan experimenteren.

Het minder bewegen hangt samen met het sluiten van sportverenigingen, maar ook met minder mogelijkheden voor andere activiteiten in de vrije tijd. Het beeldschermgebruik is vooral toegenomen door het thuisonderwijs en het gebrek aan activiteiten buitenshuis.

Hoewel ook het mentaal welbevinden negatief lijkt beïnvloed, geven veel kinderen en jongeren hun leven toch een ruime voldoende.

Er zijn weinig studies gedaan naar kinderen tot 12 jaar. Jongeren en jongvolwassenen hebben verschillende mentale klachten ervaren in coronatijd, en meer dan andere leeftijdsgroepen, maar tegelijkertijd gaat het met velen van hen goed. Mentale klachten lijken in coronatijd te zijn verergerd bij jongeren met al bestaande mentale problemen. En het lijkt erop dat hoe langer de coronacrisis duurde, hoe meer het mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen (met en zonder al bestaande mentale klachten) onder druk is komen te staan. De sluiting van scholen lijkt een belangrijke factor te zijn die van invloed is (geweest) op het mentaal welbevinden van leerlingen in primair, voortgezet, praktijk- en hoger onderwijs.

De gevolgen voor schoolresultaten zijn overwegend ongunstig, maar er zijn ook positieve effecten.

Het online onderwijs is rap van de grond gekomen, maar niet altijd van goede kwaliteit. Het vraagt veel concentratie en discipline om het onderwijs te volgen, wat niet iedereen lukt. Ook heeft niet iedereen daarvoor de faciliteiten. Het gebrek aan contact komt de school-motivatie niet ten goede. Jeugdigen kunnen minder werken aan persoonsvormende activiteiten als interactie, kritische attitudevorming, burgerschapsvorming en drama; ook praktijkvakken en -vorming kwamen (veel) minder aan bod. De schoolresultaten hebben er duidelijk onder geleden, vooral bij leerlingen, studenten en gezinnen die al kwetsbaar waren.

Positief is dat het thuisonderwijs de digitalisering van het onderwijs, de zelfstandigheid van leerlingen en de betrokkenheid van ouders heeft gestimuleerd. Sommige leerlingen varen wel bij de rust en bij het feit dat ze bijvoorbeeld niet gepest worden of minder sociale druk ervaren. Studenten profiteren ervan dat ze nu meer tijd hebben om te studeren. Een aantal van hen pleit daarom voor gedeeltelijke handhaving van het online onderwijs na de coronacrisis. Leerlingen en studenten die thuis een minder goede werkplek hebben of weinig ondersteuning ontvangen van hun ouders profiteren minder van de digitalisering.

Jongeren en jongvolwassenen zijn hard geraakt op arbeid en inkomen.

Vooralsij zijn zonder werk komen te zitten en in de bijstand beland. Een deel van de jongeren en jongvolwassenen maakt zich zorgen over de financiële situatie, maar het effect lijkt mee te vallen doordat er ook minder gelegenheid is om geld uit te geven. Het is nog onduidelijk welke jongeren en jongvolwassenen hard worden getroffen en welke minder hard.

De coronacrisis heeft negatieve en positieve invloed gehad op de opvoeding en het functioneren van gezinnen.

Jongeren hebben door corona meer regels (gemiddeld 14) van hun ouders opgelegd gekregen dan normaal. Over het algemeen was hier weinig weerstand tegen.

Ouders en kinderen hebben meer tijd met elkaar doorgebracht. Het effect daarvan loopt uiteen: soms heeft het geleid tot een meer gespannen sfeer omdat gezinsleden meer op elkaars lip zaten en vaker ruzie hadden. Maar onderzoek laat ook zien dat kinderen en ouders meer geneigd waren om samen op zoek te gaan naar oplossingen voor problemen. Ongeveer een op de tien ouders merkte meer betrokkenheid bij het schoolwerk van het kind.

Het samen thuis zijn leverde ook plezier op; er was meer tijd is om leuke dingen samen te doen en ouders hielpen bij schoolwerk. Jongeren geven over het algemeen aan het thuis relaxed te vinden. Wel melden de meeste ouders dat zij moeite hebben met de combinatie van thuiswerken, de kinderen

thuis opvangen en het geven van ondersteuning bij afstandsonderwijs. Vooral moeders ervaren het opvoeden tijdens de coronacrisis als uitdagend en vermoeiend en hebben daarmee een verhoogd risico op mentale problemen. Daarnaast missen gezinnen het contact en de steun van het sociale netwerk, met name van grootouders.

Over de veiligheid van kinderen in het gezin spreken de studies elkaar tegen.

De ene studie wijst op een flinke toename van signalen over onveilige situaties, de andere ziet in eerste instantie geen verschil met de periode voor de coronacrisis. Bij nadere beschouwing blijken de meeste vermoedens die tijdens de eerste lockdown zijn geuit, al voor die periode te hebben bestaan. Het risico op kindermishandeling leek wel groter geworden bij gezinnen in lagere sociaaleconomische omstandigheden, gezinnen waarin één of beide ouders werkloos zijn en grote gezinnen (vier of meer kinderen). De vrees is verder dat door de coronamaatregelen jeugdigen of gezinnen buiten beeld zijn gebleven.

De dagelijkse sociale contacten zijn duidelijk negatief beïnvloed.

Bijna alle kinderen en jongeren tussen de 8 en 18 jaar geven aan dat de coronamaatregelen hun dagelijks leven negatief hebben beïnvloed, vooral als het gaat om hun sociale leven. Ze missen vrienden en school, net als het sporten, feestjes en familiebezoeken. Er zijn signalen dat meer kinderen en jongeren zich door alle beperkingen eenzamer zijn gaan voelen. Cijfers variëren van 23 tot 69 procent. Met name het dichtgaan van de kinderopvang en de scholen lijkt een belangrijke impact te hebben gehad op het sociaal welbevinden van de jeugdigen. Welke impact de coronacrisis heeft op liefdesrelaties is onduidelijk. Daten gaat nog steeds via vrienden en school, maar vooral online. Toch is het gebruik van datingapps niet toegenomen tijdens de crisis en wordt er niet meer geëxperimenteerd met online seks dan voor corona.

Het wegvallen van veel mogelijkheden voor vrijetijdsbesteding bracht enerzijds rust en vrijheid, maar ook verveling.

Bij een groot deel van de kinderen en jongeren sloeg de verveling toe. Bij studenten leidde dat naar eigen zeggen tot meer middelengebruik. Kinderen en jongeren in kwetsbare omstandigheden blijken minder positieve gevolgen te hebben ondervonden van de vrijgekomen tijd. Door het wegvallen van bezoek en gebruikelijke dagbesteding vielen ook voor hen veel sociale contacten weg.

De coronacrisis dreigt voor grotere ongelijkheid te zorgen in de kansen van kinderen en jongeren

Met name kinderen die met problemen opgroeien lijken nadelen te ondervinden van de crisis. Kinderen en jongeren met psychische problemen scoren op mentaal vlak over het algemeen lager

tijdens de coronacrisis, net als kinderen die in een instelling wonen. Ook blijkt de thuissituatie erg belangrijk in hoe kinderen en jongeren de coronacrisis doorkomen. Zo ervaren kinderen en jongeren uit grote gezinnen relatief meer mentale klachten. Verwacht wordt dat ook na de coronacrisis de ongelijkheid zal toenemen tussen kinderen en jongeren. De verschillen die tijdens de crisis zijn ontstaan in het onderwijs en de mogelijk toenemende armoede binnen gezinnen lijken voor ongelijkheid te zorgen op de lange termijn.

Een groot deel van de jongeren heeft het gevoel dat zij onvoldoende zijn betrokken bij het coronabeleid.

Jongeren hebben in peilingen op verschillende manieren laten blijken dat zij graag meedenken en zijn gekomen met concrete suggesties voor beleid. In welke mate dit invloed heeft gehad op het draagvlak voor en naleven van coronamaatregelen is onduidelijk. De onderzoeken die zich hierop hebben gericht, kennen veel beperkingen en zijn niet representatief. Wel zijn er sterke signalen dat jongeren zich minder aan de coronamaatregelen houden dan ouderen en er ook minder vertrouwen in hebben.

Een deel van de jeugd heeft zorgen over de toekomst, maar de meesten zien voor zichzelf op langere termijn geen grote gevolgen.

Het percentage jeugd dat zorgen heeft verdubbelde in een jaar van 16 naar 29 procent. Het gaat dan bijvoorbeeld over financiën, studievoortgang, sociaal- en mentaal welbevinden. De studies maken niet helder voor welke kinderen en jongeren dit vooral geldt. Daarnaast vinden sommige kinderen en jongeren het erg positief dat de crisis tot minder milieuvervuiling leidt.

Professionals en organisaties in de jeugdzorg tonen veerkracht en creativiteit met als doel ondersteuning en hulp aan kinderen, jongeren en ouders te continueren.

Vaak is deze ondersteuning of hulp anders vormgegeven, vooral via beeldbellen; verwacht wordt dat deze vormen ook na de crisis vaker zullen worden ingezet. Bij een aantal gezinnen kon de zorg vooral tijdens de eerste lockdown niet worden gecontinueerd, maar gegevens daarover zijn onduidelijk. Met name professionals en gezinnen die te maken hadden met zorgen over veiligheid van kinderen en jongeren misten het face-to-face contact. Het aantal crisismeldingen met ernstige problemen zoals eetstoornissen en suïcidaliteit is toegenomen.

Door oplopend ziekteverzuim onder professionals is er een hoge werkdruk ontstaan. Voor de coronacrisis maakten jeugdhulpaanbieders zich al zorgen over financiële problemen. Deze zorgen zijn door de crisis verder toegenomen.

De plotselinge overstap naar online onderwijs vroeg van leerkrachten in korte tijd nieuwe competenties, die zij meestal wisten te verwerven.

Leerkrachten van mbo-scholen, hbo-scholen en universiteiten vonden het wel moeilijk om online contact te krijgen met leerlingen en om leerlingen te motiveren. Voor de coronacrisis kampten scholen al met een lerarentekort. Dit probleem is verergerd door het coronavirus. In het najaar van 2020 hebben alle scholen vol ingezet op het inhalen van achterstanden. Scholen brachten deze achterstanden in kaart en hebben vooral aandacht besteed aan leerlingen in kwetsbare omstandigheden. De achterstanden zijn vooral ontstaan op het gebied van praktijkvorming.

10.2 Verdere duiding

Duidelijk negatieve gevolgen, maar hoe erg is dat?

Overzien we de bevindingen uit deze overzichtsstudie, dan rijst het beeld dat de jeugd duidelijk negatieve gevolgen heeft ervaren van de coronacrisis. Het fysieke en mentale welzijn is bij een aanzienlijk deel van de jeugd minder goed. De schoolresultaten zijn beduidend minder. Gezinsleden zaten meer op elkaars lip en ouders legden de jeugdigen de nodige extra regels op.

Jeugdigen begrepen de noodzaak van de meeste regels, maar fijn was anders, zeker waar het de omgang met vrienden betrof. Sociale contacten zijn minder intensief geworden en meer online onderhouden. Gevoelens van eenzaamheid zijn toegenomen.

De vraag is hoe erg dit is als we kijken naar de wat langere termijn. Het zou gek zijn als jeugdigen op de korte termijn geen negatieve gevolgen hadden ervaren. Feitelijk zijn het afgenomen fysieke en mentale welzijn, de toegenomen eenzaamheid, verminderde schoolresultaten en afgenomen sociale contacten te zien als normale reacties op een uitzonderlijke periode. Er was veel maatschappelijke onrust vrees voor besmettingen, vergaande beperkingen en grote onzekerheden. Bij veel jeugdigen heeft geregeld ook de verveling toegeslagen. Ook dat is normaal en hoort bij het gewone leven. Zolang het bijvoorbeeld niet heeft geleid tot extra middelengebruik, zoals een van de studies beschrijft, is er geen reden tot zorg. Jeugdigen beseften bovendien dat deze situatie tijdelijk was, zo laat het onderzoek zien.

Te verwachten is dat jeugdigen, gezinnen, scholen en sociale netwerken in samenspel met elkaar de nodige veerkracht zullen laten zien om na de crisis de draad weer op te pakken. Dat zal met name het geval zijn als iedereen zich extra inspant om het gewone leven weer goed op de rails te krijgen. Daar komt bij dat er ook positieve aspecten aan de situatie tijdens corona zaten, zoals meer rust en tijd om aan school of studie te werken en om met het gezin leuke dingen te doen.

De meeste jeugdigen geven hun leven nog steeds een voldoende. Ze zien geen negatieve lange termijn gevolgen voor hun toekomst. In dat licht zou het verkeerd zijn om de reacties die we zien als pathologisch te bestempelen en grootscheepse zorg voor de jeugdigen en gezinnen te organiseren. Maar er zijn wel vier aspecten die extra aandacht vragen.

Extra aandacht voor en kennis over specifieke kwetsbare groepen noodzakelijk

Uit de studies blijkt dat specifieke groepen door de coronacrisis extra hard zijn geraakt. Zo zien we dat jeugdigen die voor corona al mentale problemen hadden, meer problemen hebben gekregen. Een specifieke groep denkt meer aan suïcide. Met name kwetsbare groepen met een laag inkomen en beperkte ict-middelen, en eenoudergezinnen hebben meer problemen gehad met online onderwijs. Kinderen in kwetsbare omstandigheden konden ook minder door hun ouders geholpen worden. Dit samen heeft geleid tot meer kansenongelijkheid. Gezinnen waarin zorgen waren over de veiligheid van de kinderen konden gemakkelijker van de radar verdwijnen.

De studies zijn vaak weinig specifiek over de aspecten van al deze groepen, met name over welke aspecten de meeste risico's opleveren en welke een beschermende werking lijken te hebben. Van belang is hier meer over te weten te komen. Daar zijn twee redenen voor. In de eerste plaats zou het goed zijn om deze jeugdigen en gezinnen op de juiste manier extra te ondersteunen, zodat de kans op een gunstige ontwikkeling groter is. Daarvoor helpt het te weten wat vooral de problemen en risico's zijn en wat de sterke kenmerken zijn. De tweede reden is dat die kennis helpt om stigmatisering te voorkomen. Bijvoorbeeld, niet iedere jeugdige die in de jeugdzorg zit heeft erg onder de pandemie geleden. Sommigen vonden het eigenlijk best fijn om even geen druk van de hulp te hebben, zo signaleren enkele studies. En niet met alle eenoudergezinnen met een bijstandsuitkering ging het slecht. Wie weet maken de jeugdigen in de meeste van deze gezinnen het goed omdat de relaties in het gezin prima zijn. Kortom, meer kennis over wat bepaalt of het bij specifieke groepen wel of niet goed gaat, helpt de juiste dingen te doen.

Anticiperen op de nasleep van de pandemie

Het tweede aspect dat specifieke aandacht nodig heeft, ligt in het verlengde van het eerste. We weten dat specifieke groepen kwetsbaar zijn voor de gevolgen van de coronapandemie. Daarom is de vraag relevant welke groepen door de pandemie en de nasleep ervan nog kwetsbaar kunnen worden. Eerstejaars studenten hebben bijvoorbeeld nauwelijks de gelegenheid gehad hun sociale netwerk uit te bouwen. Ook zien we in de studies dat jongeren en jongvolwassenen door het type werk dat zij doen, bijvoorbeeld met veel tijdelijke contracten en veel in de horeca, hard zijn geraakt. Zij hebben als eersten hun (bij)baan verloren en kunnen daardoor in de problemen zijn gekomen.

De grote vraag is in hoeveel sectoren er nog banenverlies zal gaan optreden, bij jeugdigen maar ook bij hun ouders, zodra de massale overheidssteun aan bedrijven wordt afgebouwd. Hoe dan ook kan een flinke inkomensachteruitgang in gezinnen het voor de jeugdigen moeilijker maken om naar het gewone leven en welzijnsniveau terug te veren. Immers, er is dan al gauw meer stress in het gezin en minder financiële ruimte om leuke dingen te doen, bijvoorbeeld om lid te blijven van de sportvereniging.

Een ander thema waar we nog onvoldoende over weten, is de invloed van de coronacrisis op de arbeidsomstandigheden van jongeren en de professionele ontwikkeling. Ook is er nog weinig bekend over de kenmerken van jongeren die financieel hard getroffen worden door de crisis en jongeren die financieel juist nauwelijks problemen ondervinden of er juist op vooruitgaan.

Hoe dan ook vraagt dit alles om een grote alertheid op jongeren en gezinnen die extra steun, financieel of in natura, kunnen gebruiken om de negatieve gevolgen van de crisis te ondervangen. Het lijkt zinvol om hier met nadere studies verkenningen te doen naar de risico's en wat in dat geval de jeugdigen en gezinnen kan helpen. Dan komt de steun tenminste niet te laat.

Aandacht voor de organisaties in het jeugdveld die belangrijk zijn voor herstel na de pandemie

Zoals eerder opgemerkt zijn professionals in het onderwijs en het jeugdveld belangrijke steunfiguren voor jeugdigen en opvoeders. Ondanks de maatregelen om het virus in te dammen en de zorg voor zichzelf en hun naasten hebben professionals het bieden van zorg en het geven van onderwijs gecontinueerd. Dit vroeg lange tijd veerkracht, flexibiliteit en creativiteit. De coronacrisis bleek geen sprint, maar een marathon. Organisaties maken zich zorgen over de aanhoudende werkdruk. Zowel in de jeugdzorg als in het onderwijs was er voor de coronacrisis al sprake van een tekort aan personeel. Door het virus is dit extra onder druk komen te staan.

Al voor de coronacrisis kampten jeugdzorgaanbieders met financiële problemen. Deze lijken door de coronacrisis te zijn toegenomen. Hiermee komt de zorg aan kinderen, jongeren en hun ouders onder druk te staan. Wanneer we ons in de nasleep van de pandemie willen richten op de kwetsbare groepen, dan zullen we de jeugdzorg en het onderwijs daar hard bij nodig hebben. Daarom is aandacht voor professionals en organisaties in het jeugdveld van belang.

Interessant is in dat verband dat er ook positieve gevolgen zijn van de coronacrisis die voor blijvende veranderingen kunnen zorgen, zoals de mogelijkheden van blended care, de mix van zorg met direct contact en via digitale media, en van digitaal onderwijs. Misschien geeft dat meer mogelijkheden om op een flexibele manier te voorzien in de behoeften van jeugdigen en gezinnen die extra ondersteuning nodig hebben. Zo is het denkbaar dat jeugdigen en gezinnen die gemakkelijk gebruikmaken van zorg en onderwijs op afstand daar meer gebruik van gaan maken, zodat er meer tijd en capaciteit beschikbaar is om andere jeugdigen en gezinnen goed te ondersteunen met directe contacten.

Belang van monitoring op onze jeugd wordt benadrukt

De coronacrisis heeft laten zien dat het belangrijk is om goed in beeld hebben hoe het gaat met onze jeugd. Sinds de start van de crisis is er op verschillende plekken gehandeld om de effecten op het welbevinden van onze jeugd zo goed mogelijk in kaart te brengen. Zoals deze studie beschrijft, heeft dat geleid tot meerdere interessante inzichten en signalen. Toch blijft het lastig om op basis van de verzamelde data en informatie harde conclusies te trekken over het welbevinden van jongeren. We zijn de afgelopen periode te veel afhankelijk geweest van incidentele peilingen en studies met een kleine en selecte onderzoeksgroep, die vaak niet longitudinaal zijn ingestoken. In de komende periode verwachten we dat ook meer onderzoeken gepubliceerd zullen worden over langer lopende onderzoeken die de vergelijking met de situatie voor corona mogelijk maken.

Nadruk op een doelgerichte en samenhangende aanpak met partners in het jeugdveld

Het kabinet heeft steunpakketten vrijgemaakt voor het stimuleren van lokale aanpakken voor het versterken van sociaal en mentaal welbevinden van kinderen en jongeren en onderwijsachterstanden⁵. Met de financiële middelen uit deze steunpakketten kunnen gemeenten, schoolbesturen, samenwerkingsverbanden passend onderwijs en andere partijen in het jeugdveld kinderen en jongeren tijdens en na coronatijd ondersteunen. Door de verschillende geldstromen ligt versnippering op de loer. Losse projecten hebben weinig effect. Er is een gevaar dat organisaties in het jeugdveld overspoeld worden door verschillende interventies, handreikingen of werkpakketten. Om meerwaarde en duurzame effecten voor de jeugd te creëren is een doelgerichte en samenhangende aanpak nodig. Dit is de kans om deze impuls te benutten voor duurzame oplossingen. Dit vraagt om lokale regie op de samenhang tussen alle inspanningen gericht op herstel, nauwe samenwerking tussen partijen in het jeugdveld, afspraken over ambities en maatschappelijke resultaten en een gezamenlijk zicht op de voortgang. Gemeenten en schoolbesturen hebben hier als de belangrijkste financiers van herstelmaatregelen een centrale rol in. Zorgaanbieders, welzijnswerk, organisaties voor sport, cultuur en vrije tijd zijn noodzakelijke partners. Samen met collega-kennisinstituten kan het Nederlands Jeugdinstituut ondersteunen met kennis, waaronder de kennis en aanbevelingen uit deze overzichtsstudie naar de impact van de coronacrisis op kinderen, jongeren, gezinnen en professionals en organisaties uit het jeugdveld.

10.3 Beperkingen van de overzichtsstudie

Zoals in hoofdstuk 1 is vermeld, hebben we geen systematische literatuursearch gedaan zoals in de wetenschap gebruikelijk is. Wij verwachtten dat de bronnen niet zomaar vindbaar zouden zijn in de voor databases die voor die searches gebruikelijk zijn. Ook verwachtten we dat wetenschappelijke studies over het algemeen pas later zouden verschijnen vanwege reviewprocedures waaraan deze onderworpen zijn. Het aantal gedegen wetenschappelijke studies, met een goede representativiteit van de onderzoeksgroep en valide methoden van gegevensverzameling is in ons overzicht heel gering. Over het algemeen moeten we varen op peilingen, enquêtes en analyses van bestaande registraties. De representativiteit en gebruikte methoden zijn daarin vaak te bekritisieren. Dat maakt dat we gerapporteerde percentages vaak met een grote foutenmarge moesten lezen en geen harde conclusies konden trekken. Omdat slechts enkele studies een vergelijking maken van de situatie tijdens de pandemie met de eerdere situatie, zijn bevindingen ook moeilijk eenduidig aan de pandemie toe te schrijven. Voorts realiseren we ons dat dit overzicht een momentopname is; de pandemie duurt voort en er verschijnen geregeld nieuwe studies over hoe het met de jeugd gaat. Mogelijk dat dit later onze bevindingen in een ander daglicht stelt.

5. zie www.nji.nl/nl/coronavirus/Gemeenten/Wat-kan-er-wel-in-coronatijd/Overzicht-steunpakketten-voor-jeugd. Geraadpleegd op 22 april 2021

10.4 Slot

Ondanks de beperkingen denken we dat we met het hier gepresenteerde overzicht een vrij goed beeld hebben kunnen schetsen, vooral omdat uiteenlopende studies geregeld dezelfde kant op wijzen. Het laat zien dat de vraag 'Hoe gaat het met de jeugd?' voorlopig als volgt is te beantwoorden:

- Op veel fronten zien we dat jeugdigen negatieve gevolgen van de pandemie ondervinden: fysiek, mentaal, sociaal, in schoolresultaten en werk. Maar dat wekt bij ons geen verbazing en is eigenlijk normaal bij zo'n crisis van formaat.
- Jeugdigen beseffen dat de situatie tijdelijk is, geven hun leven vaak nog een dikke voldoende en zien de toekomst overwegend positief tegemoet. Wij verwachten dat jeugdigen, gezinnen, scholen en sociale netwerken in samenspel met elkaar de nodige veerkracht zullen laten zien om na de crisis de draad weer op te pakken.
- Specifieke, kwetsbare groepen zijn door de crisis hard geraakt en hebben extra, gerichte steun nodig. Wij pleiten ervoor om meer kennis te vergaren over de kwetsbaarheden en verdere kenmerken waarover het hier precies gaat, om stigmatisering te voorkomen en om goed in te kunnen spelen op wat er nodig is. Ook is anticipatie op het ontstaan van kwetsbare gezinnen in de nasleep van de pandemie van belang om ervoor te zorgen dat de steun voor die jeugdigen en gezinnen niet te laat komt.

In deze studie hebben wij ons ook gericht op professionals en organisaties in het jeugdveld en hoe het met hen gaat. Het is belangrijk om aandacht te hebben voor professionals die lange tijd onder druk hebben gestaan. Wij hebben de professionals in onderwijs en jeugdzorg hard nodig bij steun aan kwetsbare groepen tijdens de nasleep van de pandemie. Daarbij is het zaak om nieuw geleerde vaardigheden op het gebied van *blended care* en online onderwijs vast te houden.

Referentielijst

Gebruikte literatuur in volgorde van de tekst

- 1 Zijlmans, J., Teela, L., van Ewijk, H., Klip, H., van der Mheen, M., Ruisch, H., ... & Polderman, T. (2020). Mental and social health of children and adolescents with pre-existing mental or somatic problems during the COVID-19 pandemic lockdown. medRxiv.

- 2 Luijten, M. A., van Muilekom, M. M., Teela, L., van Oers, H. A., Terwee, C. B., Zijlmans, J., ... & Haverman, L. (2020). The impact of lockdown during the COVID-19 pandemic on mental and social health of children and adolescents. medRxiv.

- 3 Struijs, S. (2020). De geestelijke gezondheid van studenten tijdens de COVID-19 pandemie De eerste voorlopige data uit het Caring Universities consortium. Amsterdam: Caring Universities. Geraadpleegd van: <https://caring-universities.com/wp-content/uploads/2020/11/De-geestelijke-gezondheid-van-studenten-tijdens-de-COVID-19-pandemie-rapportage-van-Caring-Universities-19082020-versie-2-9112020.pdf>

- 4 Joosten, K., De Jong-van Kempen, B., Van Els, A. & Leeuwenburgh-Pronk, W. (2020). De gevolgen van de COVID-pandemie op de fysieke, cognitieve, emotionele en sociale ontwikkeling van kinderen. Amsterdam: Dokters voor kinderen. Geraadpleegd van: <https://www.dvk-opinie.nl/wp-content/uploads/2020/09/Analyse-gevolgen-COVID-pandemie-op-kinderen-26092020.pdf>

- 5 iResearch. (2020). Onderzoek impact coronamaatregelen op kinderen en jongeren. Geraadpleegd van: <https://wiki.jogg.nl/userfiles/Communicatie/200629%20Onderzoeksrapport%20impact%20lockdown%20op%20kinderen%20en%20jongeren-definitief.pdf>

- 6 GGD Noord- en Oost-Gelderland (2020). Resultaten Coronapeiling Jeugd. Geraadpleegd van: <https://www.ggdnog.nl/media/1660/rapportage-coronapeiling-jeugd.pdf> (geraadpleegd op 1 december 2020).

- 7 Slot- Heijs, L., de Jonge, M., Lucassen, J., & Sing, A. (2020). Beweggedrag van kinderen in tijden van corona. Mulier Instituut: Utrecht. Geraadpleegd van: <https://www.kennisbanksportenbewegen.nl/?file=9997&m=1588930561&action=file.download>

- 8 NOC*NSF (2020). Sportdeelname kinderen dramatisch gedaald. Geraadpleegd van: <https://nocnsf.nl/nieuws/2020/06/sportdeelname-kinderen-dramatisch-gedaald>

- 9 NOC*NSF (2020). NOC*NSF Sportdeelname index. Effecten coronavirus. Geraadpleegd van: <https://nocnsf.nl/media/3800/noc-nsf-sportdeelname-maandmeting-corona-virus-oktober-2020-v20.pdf>

- 10 Maastricht UMC+ (2020). Leefstijl van kinderen beïnvloed door corona-maatregelen. Geraadpleegd van: <https://www.mumc.nl/actueel/nieuws/leefstijl-van-kinderen-beinvloed-door-corona-maatregelen>

- 11 Geels, Z.E., Herbold, J.A., Van Den Heuvel, M.A., Janse, M.A., de Jongh, M.M., van Schoorl, D., & Vellenga, C.B.L.A. (2021). Lieve Mark: Onderzoek naar welzijn, behoeftes en meningen van studenten tijdens de coronapandemie. Geraadpleegd van: <https://www.iso.nl/2021/01/na-maanden-op-je-studentenkamer-is-de-rek-er-uit-studenten-willen-bijdragen-aan-coronaoplossingen/>

- 12 TeamAlert (2020). 7 op de 10 jongeren maakt zich zorgen over de coronacrisis. Geraadpleegd van: <https://teamalert.nl/zakelijk/nieuws/7-op-de-10-jongeren-maken-zich-zorgen-over-de-coronacrisis/>

- 13 Steketee, M., de Wildt, R., Compagner, M., van der Hoff, M. & Tierolf, B. (2020). Kwetsbare gezinnen in tijden van Corona: Wat is de impact van de coronacrisis op kwetsbare gezinnen en de hulp die zij nodig hebben? Utrecht: Verwey-Jonker Instituut. Geraadpleegd van: <https://www.augeomagazine.nl/coronacrisis-augeo-actueel-4/inhoud>

- 14 Terres des Hommes (2020). Nederlandse ouders maken zich grote zorgen over impact corona op kinderen. Geraadpleegd van: <https://www.terredeshommes.nl/nl/actueel/nederlandse-ouders-maken-zich-grote-zorgen-over-impact-corona>

- 15 Opvoedinformatie Nederland (2020). Opvoeden en onderwijs in coronatijd. Geraadpleegd van: <https://opvoedinformatie.nl/wp-content/uploads/2020/05/Rapportage-opvoeden-en-onderwijs-in-coronatijd.pdf>

- 16 van der Velden, P. G., Marchand, M., Das, M., Muffels, R., & Bosmans, M. (2021). The prevalence, incidence and risk factors of mental health problems and mental health services use before and 9 months after the COVID-19 outbreak among the general Dutch population. A 3-wave prospective study. medRxiv.

- 17 Stevens, G., Weinberg, D., Visser, K., Jonker, M., & Finkenauer, C. (2021). Het welzijn van mbo-studenten in tijden van corona. Utrecht: Universiteit Utrecht Geraadpleegd van: <https://www.uu.nl/sites/default/files/Factsheet-Welzijn-MBO-Studenten-corona.pdf>

- 18 I&O research (2020). Veel jongeren voelen zich nu slechter dan voor coronacrisis. Geraadpleegd van: <https://www.ioresearch.nl/actueel/veel-jongeren-voelen-zich-nu-slechter-dan-voor-coronacrisis/>

- 19 113 Zelfmoordpreventie (2020). Gespreksonderwerpen in de hulplijn van 113 Zelfmoordpreventie voor en tijdens COVID-19. Geraadpleegd van: <https://www.113.nl/sites/default/files/2021-01/Factsheet%20gespreksonderwerpen%20hulplijn%20voor%20en%20tijdens%20COVID-19.pdf>
-
- 20 Vrijhof, C., de Vet, S., Vermeer, H., van der Veek, S. & van Bakel, H. (2020). Terug naar de opvang: kinderopvang in tijden van corona. Leiden: Universiteit Leiden. Geraadpleegd van: <https://www.universiteitleiden.nl/onderzoek/onderzoeksoutput/sociale-wetenschappen/terug-naar-de-opvang-kinderopvang-in-tijden-van-corona>
-
- 21 Nederlands Jeugdinstituut (2020). #ikpraatmee. Geraadpleegd van: <https://www.nji.nl/nl/Download-Nji/Ikpraatmee.pdf>
-
- 22 Universiteit van Amsterdam (2021). Hoe gaan Nederlandse gezinnen om met COVID-19? Geraadpleegd van: <https://www.uva.nl/shared-content/faculiteiten/nl/faculteit-der-maatschappij-en-gedragswetenschappen/nieuws/2021/01/hoe-gaan-nederlandse-gezinnen-om-met-covid-19.html?cb>
-
- 23 Kamphuis, L. (2020). Onderzoek: Jongeren en de coronacrisis. Hilversum: EenVandaag. Geraadpleegd van: https://eenvandaag.assets.avrotros.nl/user_upload/PDF/2020_06_06_jongeren_aanpak_toekomst_corona.pdf
-
- 24 Joemmanbaks, F. de Graaf, H., Meijer, S., & Heijne, J. (2021). Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland tijdens de coronacrisis. Utrecht: Rutgers, Soa Aids Nederland. Geraadpleegd van: https://www.rutgers.nl/sites/rutgersnl/files/PDF-Onderzoek/Jongeren%2C%20seks%20en%20corona%202_DEF.pdf
-
- 25 De Kindertelefoon (2020). Wat kinderen bezighoudt in coronatijd (16 maart – 12 april 2020). Geraadpleegd van: <https://www.kindertelefoon.nl/nieuws-tweede-lockdown>
-
- 26 Achterberg, M., Dobbelaar, S., Boer, O. D., & Crone, E. A. (2021). Perceived stress as mediator for longitudinal effects of the COVID-19 lockdown on wellbeing of parents and children. Scientific reports, 11(1), 1-14.
-
- 27 Kester, J. (2020). Onderzoek: hoe gaat het met ons in de coronacrisis?. Hilversum: EenVandaag. Geraadpleegd van: https://eenvandaag.assets.avrotros.nl/user_upload/PDF/Missen_in_coronatcrisis.pdf
-
- 28 Open Up (2020). Mentale gezondheid in de tweede Corona golf. Geraadpleegd van: <https://www.rtlnieuws.nl/sites/default/files/content/documents/2020/10/23/onderzoek%20OpenUp.pdf>
-
- 29 Van de Groep S., Zanolie K., Green K., Sweijen S., Crone E. (2020) A daily diary study on adolescents' mood, empathy, and prosocial behavior during the COVID-19 pandemic. PLOS ONE 15(10): doi.org/10.1371/journal.pone.0240349
-

- 30 Green, K., Van de Groep, S., Sweijen, S., Becht, A., Buijzen, M., De Leeuw, R., Crone, E. e.a. (2021). Emotional Reactivity and Wellbeing of Adolescents During the COVID-19 Pandemic: Short and Long Term Effects and The Impact of Social and Socioeconomic Stressors. <https://doi.org/10.31234/osf.io/kejtg>
-
- 31 Knops, A. (2020). Psst.. corona is besmettelijk, geef het ff door!: Rapport jongeren onderzoek Breda. Breda: Monkeys & Bananas. Geraadpleegd van: <https://monkeysandbananas.nl/onderzoek-gemeente-breda/>
-
- 32 Kalverboer, M., de Jong, A. en Hopman, M. (2020) Als je het ons vraagt? Een QuickScan van de ervaringen van kinderen en jongeren ten tijde van Corona. Den Haag: De Kinderombudsman. Geraadpleegd van: <https://www.dekinderombudsman.nl/nieuws/kinderen-zien-opvallend-vaak-ook-voordelen-van-coronabeleid>
-
- 33 De Kinderombudsman (2020). Als je het ons vraagt. Thuis in 2020. Geraadpleegd van: <https://www.dekinderombudsman.nl/nieuws/de-coronacrisis-brengt-de-kloof-in-levensgeluk-tussen-nederlandse-kinderen-scherp-in-beeld>
-
- 34 Universiteit van Amsterdam (2020). De impact van corona op jongeren. Geraadpleegd van: <https://www.uva.nl/shared-content/faculteiten/nl/faculteit-der-maatschappij-en-gedragswetenschappen/nieuws/2020/06/jongeren-en-corona.html>
-
- 35 Jeugdwelzijnsberaad. (2020). Corona onderzoek. Geraadpleegd van: <https://www.jeugdwelzijnsberaad.nl/coronaonderzoek/>
-
- 36 CBS (2021). Persoonlijk welzijn vrijwel gelijk gebleven. Geraadpleegd van: https://www.cbs.nl/?sc_itemid=20e41be6-d330-486a-8096-f932d185e43b&sc_lang=nl-nl
-
- 37 www.coronabarometer.nl
-
- 38 GGD Noord- en Oost-Gelderland (2020). Kwetsbare groepen in coronatijd. Geraadpleegd van: <https://www.ggdnog.nl/media/2079/factsheet-kwetsbare-groepen-update-februari-2021.pdf>
-
- 39 Bakx, A., Samsen-Bronsveld, E., Hornstra, L., Diepstraten, I., Speetjens, P., van den Bergh, L., Denissen, J. & van der Ven, S. (2020). Het welbevinden en motivatie van kinderen in het basisonderwijs tijdens onderwijs op school en afstandsonderwijs: de visie van ouders. Geraadpleegd van: <https://www.kennisnet.nl/artikel/8259/onderzoek-naar-onderwijs-op-afstand-doe-mee-met-de-monitor-hybride-onderwijs/>
-
- 40 IGZJ (2021). Onvoldoende tijdige en juiste hulp voor jongeren met ernstige psychische problemen. Den Haag: IGZJ. Geraadpleegd van: <https://www.igj.nl/publicaties/publicaties/2021/03/15/factsheet-onvoldoende-tijdige-en-juiste-hulp-voor-jongeren-met-ernstige-psychische-problemen>
-
- 41 Kleinjan, M., Pieper, I., Stevens, G., van de Klundert, N., Rombouts, M., Boer, M. & Lammers, J. (2020). Geluk onder druk? Onderzoek naar het mentaal welbevinden van jongeren in Nederland. Trimbos, Stichting Alexander, Universiteit Utrecht, Den Haag: Unicef Nederland. Geraadpleegd van: https://www.unicef.nl/files/Rapport_Geluk%20onder%20druk_DEF_interactief.pdf
-

- 42 Plaisier, I., Wagemans, F., & De Klerk, M. (2020). Welbevinden ten tijde van corona. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau. Geraadpleegd van: <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/12/04/welbevinden-ten-tijde-van-corona>
-
- 43 Gemeente Breda (2020). Corona en jongeren (tot 30 jaar). Geraadpleegd van: <https://corona.breda.nl/file/1567/download>
-
- 44 Save the Children (2020). En wij dan. De mening van 1.500 mbo jongeren in coronatijd. Geraadpleegd van: <https://www.savethechildren.nl/sci-nl/files/d8/d8e34ef9-e60c-4f28-bd89-5d120499f9be.pdf>
-
- 45 Brink, M., van den Broek, A. & Ramakers, C. (2021). Ervaringen van studenten met onderwijs en toetsen op afstand tijdens corona. Nijmegen: ResearchNed. Geraadpleegd van: <https://www.iso.nl/2021/02/onderzoek-bevestigt-studenten-massaal-eeenzaam-en-ontevreden-door-digitaal-onderwijs/>
-
- 46 Smeets, E. (2020). Monitor hybride onderwijs: Rapportage over het primair onderwijs. Nijmegen: KBA Nijmegen. Geraadpleegd van: <https://www.kennisnet.nl/artikel/8259/onderzoek-naar-onderwijs-op-afstand-doe-mee-met-de-monitor-hybride-onderwijs/>
-
- 47 RIVM (2021). Tijdlijn van maatregelen voor bestrijding COVID-19. Geraadpleegd van <https://www.rivm.nl/gedragsonderzoek/tijdlijn-maatregelen-covid>
-
- 48 Bulder, E., Oomens, M., van der Ploeg, S. & Suijkerbuijk, A. (2020). Periodieke peiling COVID-19 in het funderend onderwijs. Geraadpleegd van: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/schooltijden-en-onderwijstijd/documenten/kamerstukken/2020/12/03/periodieke-peiling-covid19-november-20201130b>
-
- 49 Unicef Nederland (2020). Coronacrisis en kinderen en jongeren in Nederland. Een inventarisatie van de impact van de coronacrisis op kinderen en jongeren in Nederland. Geraadpleegd van: <https://files.pressmailings.com/d0/bfdbab97e54e4e941255d9ee83d686/UNC-Rapport-Coronacrisis-en-jongeren-FINAL-compleet.pdf>
-
- 50 Warps, J. & van den Broek, A. (2020). Studeren, studievoortgang en welbevinden tijdens corona. Nijmegen: ResearchNed / ISO. Geraadpleegd van: <https://www.iso.nl/2020/06/54-000-studenten-studieachterstand-door-corona/>
-
- 51 Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs (2020). Mbo-student tevreden over onderwijs op afstand, maar kampt ook met stress en onzekerheid. Geraadpleegd van: <https://www.jobmbo.nl/mbo-student-tevreden-over-onderwijs-op-afstand-maar-kampt-ook-met-stress-en-onzekerheid>
-
- 52 Inspectie van het Onderwijs (2020). COVID-19-monitor: primair onderwijs (derde meting). Geraadpleegd van: <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/afstandsonderwijs-tijdens-covid-19/documenten/publicaties/2020/11/24/covid-19-monitor-po-derde-meting>
-

- 53 Bol, T. (2020). Inequality in homeschooling during the Corona crisis in the Netherlands. First results from the LISS Panel. <https://doi.org/10.31235/osf.io/hf32q>
-
- 54 Inspectie van het Onderwijs (2020). COVID-19-monitor: voortgezet speciaal onderwijs (derde meting). Geraadpleegd van: <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/afstandsonderwijs-tijdens-covid-19/documenten/publicaties/2020/11/24/covid-19-monitor-vo-derde-meting>
-
- 55 Inspectie van het Onderwijs (2020). COVID-19-monitor: speciaal onderwijs (derde meting). Geraadpleegd van: <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/afstandsonderwijs-tijdens-covid-19/documenten/publicaties/2020/11/24/covid-19-monitor-vo-derde-meting>
-
- 56 De Jong, F. & Lans, T. (2020). Wat is de impact van COVID-19/Social distancing op de mbo-student? – een eerste verkenning. Den Bosch: ECBO. Geraadpleegd van: https://ecbo.nl/wp-content/uploads/sites/3/2020_06_02_De_Jong_Lans_eerste_inzichten_final.pdf
-
- 57 Crezee, A. & Engelbert, J. (2020). Wat leert het mbo van de coronapandemie: Duurzaam doorontwikkelen op basis van gezamenlijke ervaringen en lessen van zestien onderwijsinstellingen en 5.000 studenten, docenten en medewerkers. Leusden: Turner. Geraadpleegd van: https://www.mбораad.nl/sites/default/files/documents/final-sectoronderzoek-onderwijs-digitaal_1.pdf
-
- 58 Beroepsonderwijs & bedrijfsleven (2020). Actuele cijfers tekort stages en leerbanen. Geraadpleegd van <https://www.s-bb.nl/samenwerking/sbb-helpt-u-verder/actuele-cijfers>
-
- 59 Ministerie van OCW (2020). Studentenwelzijn en werkdruk bij docenten grootste zorgen in mbo en hoger onderwijs. Geraadpleegd van: <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/11/24/studentenwelzijn-en-werkdruk-bij-docenten-grootste-zorgen-in-mbo-en-hoger-onderwijs>
-
- 60 Turkenbug, M. (2020). SCP-coronakompas: Onderwijs. Kwaliteit van leven in tijden van corona. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd van: <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/10/30/coronakompas>
-
- 61 Hagen, A. & Grootenboer, F. (2020). Toekomstscenario's voor het onderwijs. 's Hertogenbosch: CINOP. Geraadpleegd van: https://www.cinop.nl/wp-content/uploads/2020/06/Infographic_2020_toekomstscenarios_beroepsonderwijs_CINOP.pdf
-
- 62 Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs (2020). Onderzoeksverlag JOB corona. Geraadpleegd van: <https://www.jobmbo.nl/wp-content/uploads/2020/10/Onderzoeksverslag-JOB-Corona.pdf>
-
- 63 Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (2020). De zorg en jeugdhulp tijdens de coronacrisis -deelrapport: Jeugdigen, jeugdhulp en Covid-19: Analyse eerste uitbraak en aanbevelingen voor de sector. Geraadpleegd van: <https://www.igj.nl/publicaties/rapporten/2020/09/01/de-zorg-en-de-jeugdhulp-tijdens-de-coronacrisis>
-

- 64 Geijssel, F. (2020). Kwaliteit van leermotivatie onderzocht: de eerste resultaten. Nijmegen: Radboud Docenten Academie / KBA Nijmegen. Geraadpleegd van: https://www.vo-raad.nl/system/downloads/attachments/000/001/146/original/202012-Leren_in_Coronatijd.pdf?1608212613
-
- 65 Geijssel, F., Jenniskens, T., & Van Langen, A. (2020). Leren in coronatijd: Eindrapport vragenlijstonderzoek onder leerlingen in het Voortgezet Onderwijs. Nijmegen: Radboud Docenten Academie / KBA Nijmegen. Geraadpleegd van: <https://www.vo-academie.nl/actueel/2020-12-17-21-000-leerlingen-doen-aanbevelingen-voor-onderwijs-op-afstand>
-
- 66 Hulsen, M., van Rens, C., Kral, M., & Kurver, B. (2021). Ervaringen van mbo-docenten met het afstandsonderwijs door COVID-19. Nijmegen: iXperium: Centre of Expertise. Geraadpleegd van: <https://www.ixperium.nl/onderzoeken-en-ontwikkelen/publicaties/ervaringen-van-mbo-docenten-met-het-afstandsonderwijs-door-covid-19/>
-
- 67 Schils, T, Borghans, L., Haenbeukers, R., & Zuidema, S. (2020). Limburgse middelbare scholieren in tijden van Corona. Maastricht: Universiteit Maastricht. Geraadpleegd van: <https://www.educatieveagendalimburg.nl/bijdragen/limburgse-middelbare-scholieren-tijden-van-corona>
-
- 68 Hoofd van Huijsduijnen, L., van Hulle, R., van der Lelij, M., Marchal, B., Stuart-Fox, M. & Zwaneveld, J. (2020). Landelijke monitor studentenhuisvesting. Delft: ABF Research. Geraadpleegd van: <https://www.kences.nl/wp-content/uploads/2020/11/20201105-Kences-Landelijke-monitor-studentenhuisvesting-2020.pdf>
-
- 69 Inspectie van het Onderwijs (2020). COVID-19-monitor: voortgezet onderwijs (derde meting). Geraadpleegd van: <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/afstandsonderwijs-tijdens-covid-19/documenten/publicaties/2020/11/24/covid-19-monitor-so-derde-meting>
-
- 70 VICE Nederland (2020). Dit is hoe jullie nu tegen het studentenleven aankijken. Geraadpleegd van: <https://www.vice.com/nl/article/g5pk7w/de-impact-van-corona-op-studenten>
-
- 71 De Baat, M., Messing, C. en Prins, D. (2014) Wat werkt bij schoolverzuim en voortijdig schoolverlaten? Utrecht: het Nederlands Jeugdinstituut. Geraadpleegd van: https://www.nji.nl/nl/Download-Nji/Wat-werkt-publicatie/Watwerkt_VSVenverzuim.pdf
-
- 72 Kinderbescherming (2020). Eerste helft 2020: instroom onderzoeken bij Raad voor de kindbescherming stabiel. Geraadpleegd van: <https://www.kindbescherming.nl/actueel/nieuws/2020/07/29/instream-onderzoeken-stabiel>
-
- 73 Bos, M. & en Thijssen, R. (2020). Zorgen bij ouders om ontwikkeling schoolgaand kind. Amsterdam: Motivaction. Geraadpleegd van: <https://www.motivaction.nl/kennisplatform/nieuws-en-persberichten/een-derde-van-ouders-maakt-zich-zorgen-om-ontwikkeling-schoolgaand-kind, geraadpleegd op 27 januari 2021.>
-
- 74 Meeter, M. (2021). Primary school mathematics during Covid-19: No evidence of learning gaps in adaptive practicing results. <https://doi.org/10.31234/osf.io/8un6x>
-

- 75 Lek, K., Feskens, R., & Keuning, J. (2020). Het effect van afstandsonderwijs op leerresultaten in het PO. Arnhem: CITO. Geraadpleegd van: [https://www.cito.nl/-/media/files/kennis-en-innovatie-onderzoek/201104_cito onderzoeksrapport-effect-afstandsonderwijs.pdf?la=nl-nl](https://www.cito.nl/-/media/files/kennis-en-innovatie-onderzoek/201104_cito Onderzoeksrapport-effect-afstandsonderwijs.pdf?la=nl-nl)
-
- 76 Engzell, P., Frey, A., & Verhagen, M. D. (2020; October 29). Learning Loss Due to School Closures During the COVID-19 Pandemic. <https://doi.org/10.31235/osf.io/ve4z7>
-
- 77 Henrichs, L., Hornstra, L., Polderdijk, S. & Schuurman, T. (2021). Lessen uit de lockdown. Utrecht: Werkplaats Onderwijsonderzoek Utrecht. Geraadpleegd van: <https://didactiefonline.nl/artikel/lessen-uit-de-lockdown>
-
- 78 Van Eck, D. & Meesters, I. (2020). Rapport wegvallen eindtoets – onderzoek naar de effecten van het wegvallen van de eindtoets in het basisonderwijs. Dienst Uitvoering Onderwijs. Geraadpleegd van: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/12/10/bijlage-1-rapport-wegvallen-eindtoets>
-
- 79 TIG (2021). Onderzoek naar de effecten van Covid-19 op het voortgezet onderwijs. Plaatsing van leerlingen in het VO. Geraadpleegd van: <https://tignl.eu/kennis-delen/onderzoek/onderzoek-aanvragen/>
-
- 80 TIG (2021). Onderzoek naar de effecten van Covid-19 op het voortgezet onderwijs. Onderwijsresultaten december 2020. Geraadpleegd van: <https://tignl.eu/kennis-delen/onderzoek/onderzoek-aanvragen/>
-
- 81 Centraal Bureau voor de Statistiek. (2020). Hoeveel mannen en vrouwen werken bij de getroffen branches?. Geraadpleegd van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2020/16/hoeveel-mannen-en-vrouwen-werken-bij-de-getroffen-branches->
-
- 82 Centraal Bureau voor de Statistiek. (2021). Arbeidsdeelname en werkloosheid per maand. Geraadpleegd van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/80590NED?dl=39454>
-
- 83 Eurostat (2021). European Statistical Recovery Dashboard. Geraadpleegd van: <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/recovery-dashboard/>
-
- 84 Marangos, A.M., Schellingerhout, R., Kooiker, S., Schyns, P., Cerit, H. & Vonk, F. (2020). Maatschappelijke gevolgen van corona: Verwachte gevolgen van corona voor de psychische gezondheid. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd van: <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/07/07/verwachte-gevolgen-van-corona-voor-de-psychische-gezondheid>
-
- 85 Van der Meulen, E. & van Zoggel, F. (2020). De impact van de coronacrisis op jongeren met een chronische aandoening, psychische aandoening en/of beperking. Juli 2020 t/m september 2020. Amsterdam: Stichting JongPIT. Geraadpleegd van: https://jongpit.nl/wp-content/uploads/2020/11/Corona-effecten-analyse_JongPIT.pdf
-

- 86 Olsthoorn, M. & Vlasblom, J.D. (2020). SCP-coronakompas: Werk. Kwaliteit van leven in tijden van corona. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd van: <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/10/30/coronakompas>
-
- 87 Centraal Bureau voor de Statistiek. (2021). Ruim 3 procent meer bijstandsontvangers in 2020. Geraadpleegd van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/09/ruim-3-procent-meer-bijstandsontvangers-in-2020>
-
- 88 Van Horssen, C. & Verberk - de Kruik, M. (2020a) Peiling coronacrisis: financiële gevolgen voor huishoudens. Utrecht: Nibud. Geraadpleegd van: <https://www.nibud.nl/wp-content/uploads/Nibud-rapportage-eerste-coronapeiling-2020.pdf>
-
- 89 Van Horssen, C. & Verberk - de Kruik, M. (2020b). Peiling Coronacrisis: financiële gevolgen voor huishoudens. Utrecht: Nibud. Geraadpleegd van: <https://www.nibud.nl/wp-content/uploads/Nibud-Rapportage-coronacrisis-vakantiegeld-juni-2020.pdf>
-
- 90 Bosch, J. & van Horssen, C. (2021). Financiële tegenslagen in de coronacrisis. De financiële gevolgen voor huishoudens en verschillen naar werksituatie. Utrecht: Nibud. Geraadpleegd van: <https://www.nibud.nl/wp-content/uploads/Rapport-Financiele-tegenslagen-in-de-coronacrisis-januari-2021.pdf>
-
- 91 Keijsers, L., & Bülow, A. (2021). Growing up in times of COVID-19. When a window of opportunity is temporarily closed. Geraadpleegd van: https://econpapers.repec.org/bookchap/sprsprchp/978-3-030-65355-2_5f17.htm
-
- 92 Bülow, A., Keijsers, L., Boele, S., van Roekel, E., & Denissen, J. J. A. (2020). Parenting Adolescents in Times of a Pandemic: Changes in Relationship Quality, Autonomy Support, and Parental Control?. <https://doi.org/10.31234/osf.io/g8kpf>
-
- 93 Yerkes, M., André, S. Besamuca, J., Remery, C., van der Zwam, R., Kruyen, P., Beckers, D., & Geurts, S. (2021). COVID Gender (In)equality Survey Netherlands. Derde Policy brief. Utrecht: Universiteit Utrecht, Universiteit van Amsterdam, Radboud Universiteit. Geraadpleegd van: <https://www.uu.nl/sites/default/files/COGIS%20NL%20Policy%20brief%20nr3.pdf>
-
- 94 De Wildt, R., Vander Hoff, M., Steketee & M., Compagner, M. (2020). Wat helpt kwetsbare kinderen die tijdens de coronacrisis thuis zijn? Evaluatie crisisfonds kwetsbare kinderen thuis. Utrecht; Verwey-Jonker Instituut. Geraadpleegd van: <https://www.hetvergetenkind.nl/actueel/146/crisisfonds-kwetsbare-kinderen-thuis-maakt-35.000-kinderen-blij-tijdens-coronacrisis>
-
- 95 Garage 2020/Nederlands Jeugdinstituut (2020). Jeugdhulp onder druk, naast zorgen ook veerkracht. Geraadpleegd van: https://www.enver.nl/app/assets/RapportGarage2020_NJI.pdf
-
- 96 Donker, M., Mastrotheodoros, S., & Branje, S. (2020). Development of Parent-Adolescent Relationships During the COVID-19 Pandemic: The Role of Stress and Coping. <https://doi.org/10.31234/osf.io/urmt9>
-

- 97 Janssen, L. H., Kullberg, M. L. J., Verkuil, B., van Zwieten, N., Wever, M. C., van Houtum, L. A., ... & Elzinga, B. M. (2020). Does the COVID-19 pandemic impact parents' and adolescents' well-being? An EMA-study on daily affect and parenting. *PloS one*, 15(10), e0240962.
-
- 98 Universiteit van Amsterdam (2021). Behoeftte van ouders in Nederland tijdens de eerste lockdown. Geraadpleegd van: <https://heyzine.com/flip-book/Of039829e8.html#page/6>
-
- 99 NCJ (2020). Balans ouders cruciaal voor veilig en gezond opgroeien. Geraadpleegd van: <https://www.ncj.nl/actueel/nieuws/artikel/balans-ouders-cruciaal-voor-veilig-en-gezond-opgroeien-kinderen>
-
- 100 De Vries, D. & Pols, J. (2020). Effecten van sociale afstand op kwetsbare groepen in Nederland. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam Geraadpleegd van: <https://www.uva.nl/content/nieuws/persberichten/2020/07/we-zitten-niet-meer-in-hetzelfde-schuitje.html>
-
- 101 Yerkes, M., André, S. Besamuca, J., Remery, C., van der Zwam, R., Kruyen, P., Beckers, D., Geurts, S. & de Beer, P., (2020). Werkende ouders in tijden van Corona. Meer maar ook minder genderongelijkheid. Utrecht: Universiteit Utrecht, Universiteit van Amsterdam, Radboud Universiteit. Geraadpleegd van: <https://www.uu.nl/sites/default/files/Policybrief.pdf>
-
- 102 Guo, J., De Carli, P., Lodder, P., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Riem, M. M. Maternal mental health during the COVID-19 lockdown in China, Italy, and the Netherlands: A cross-validation study. *Psychological medicine*, 1-44.
-
- 103 Vermeulen, S., van Berkel, S., & Alink, L. (2021). Kindermishandeling tijdens de eerste lockdown. Leiden: Universiteit Leiden. Geraadpleegd van: <https://www.universiteitleiden.nl/nieuws/2021/01/tijdens-lockdown-meer-slachtoffers-van-kindermishandeling>
-
- 104 De Kindertelefoon (2020). Onderzoeksresultaten kindermishandeling. Geraadpleegd van: <https://www.kindertelefoon.nl/resources/pdf-bestanden/handout-onderzoek-kindermishandeling.pdf>
-
- 105 Jansma, A. & de Zwart, O. (2020). De impact van de coronacrisis op de ondersteuning van gezinnen in een kwetsbare situatie met kinderen van 0 tot 4 jaar: Ervaringen uit de intelligente lockdown. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut. Geraadpleegd van: https://www.verwey-jonker.nl/wp-content/uploads/2020/12/220360_Impact-coronacrisis-WEB.pdf
-
- 106 Gupta Strategists (2020). In de slipstream van corona: een secundaire crisis in de zorg. Geraadpleegd van: <https://gupta-strategists.nl/storage/files/Gupta-Strategists-In-de-slipstream-van-de-coronacrisis.pdf>
-
- 107 Loon-Dijkers, L., Sondeijker, F., van der Hoff, M., Compagner, M., de Zwart, O., & Deurloo, S. (2021). Uitstel of afstel van zorgvraag door Covid-19?. Wat leren we van de eerste crisisperiode? Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, Gemeente Amsterdam. Geraadpleegd van: https://www.verwey-jonker.nl/wp-content/uploads/2021/02/220380_Uitstel_of_afstel_WEB.pdf
-
- 108 De Kindertelefoon (2020). Onderzoeksresultaten thema eenzaamheid. Geraadpleegd van: <https://www.kindertelefoon.nl/resources/pdf-bestanden/handout-eezaamheid.pdf>
-

- 109 Sweijen, S., Van de Groep, S., Green, K., Brinke, L., Buijzen, M., de Leeuw, R., & Crone, E. (2021). Daily Prosocial Actions During the COVID-19 Pandemic Contribute to Giving Behavior in Adolescence and Young Adulthood. <https://doi.org/10.31234/osf.io/7cptg>
-
- 110 Van der Schans, K. (2020). Rotterdams Basisonderwijs in Coronatijd. Een rondgang langs schoolleiders over hun aanpak en de toekomst. Rotterdam: KWP Rotterdams Talent Geraadpleegd van: <https://www.eur.nl/en/media/2020-11-kwp-basisonderwijsdefref-kopie>
-
- 111 16-27.nl (2020). Het mbo verlaten zonder startkwalificatie: 30 procent zit na 10 jaar zonder werk. Geraadpleegd van: <https://www.16-27.nl/actueel/het-mbo-verlaten-zonder-startkwalificatie-30-procent-zit-na-10-jaar-zonder-werk>
-
- 112 Centraal Bureau voor de Statistiek (2018). Personen met migratieachtergrond werken vaker flex. Geraadpleegd van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/47/personen-met-migratieachtergrond-werken-vaker-flex>
-
- 113 UWV (2020). Banenkrimp en oplopende WW door coronacrisis. Geraadpleegd van: <https://www.uwv.nl/overuwv/pers/persberichten/2020/uwv-banenkrimp-en-oplopende-ww-door-coronacrisis.aspx>
-
- 114 Universiteit van Amsterdam (2020). Burgerzin en leeftijd belangrijk voor steun voor coronamaatregelen. Geraadpleegd van: <https://www.uva.nl/content/nieuws/persberichten/2020/04/burgerzin-en-leeftijd-belangrijk-voor-steun-voor-coronamaatregelen.html>
-
- 115 NOS Jeugdjournaal (2020). Kinderen maken zich zorgen over het coronavirus. Geraadpleegd van: <https://jeugdjournaal.nl/artikel/2354785-de-meeste-kinderen-maken-zich-zorgen-over-corona.html>
-
- 116 Henkens, J., Visser, K., Finkenauer, C., Vermeulen, S. T., & Stevens, G. (2020). “I Think It’ll All Blow Over in the End”: How Young People Perceive the Impact of COVID-19 on Their Future Orientations. <https://doi.org/10.31234/osf.io/t3zsq>
-
- 117 Onderzoeksprogramma Arbeidsmarkt Zorg en Welzijn (2020). Werken tijdens coronatijd. Geraadpleegd van: <https://www.azwinfo.nl/azw-onderzoek-impact-coronavirus-op-arbeidsmarkt-zorg-en-welzijn/>
-
- 118 MEE (2020). Kwetsbare jongeren in coronatijd: Signaleringsrapport onder professionals in de jeugdzorg. Geraadpleegd van: <https://www.mee.nl/assets/uploads/downloads/Rapporten/MEE-Signaleringsrapport-Kwetsbare-Jongeren-in-Coronatijd.pdf>
-
- 119 Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (2021). Beeld IGJ na contacten met GGZ instellingen. Geraadpleegd van: <https://www.igj.nl/publicaties/publicaties/2021/01/20/beeld-igj-na-contacten-met-ggz-instellingen>
-
- 120 Jeugdautoriteit (2020). Eerste coronaquickscan jeugdzorgaanbieders. Geraadpleegd van: <https://www.jeugdautoriteit.nl/documenten/rapporten/2020/04/02/eerste-coronaquickscan-jeugdhulpaanbieders>
-

- 121 Jeugdautoriteit (2021). Vierde coronaquickscan jeugdzorgaanbieders. Geraadpleegd van: <https://www.jeugdautoriteit.nl/documenten/rapporten/2021/02/05/vierde-coronaquickscan-jeugdhulpaanbieders>
-
- 122 Jeugdautoriteit (2020). Tweede coronaquickscan jeugdzorgaanbieders. Geraadpleegd van: <https://www.jeugdautoriteit.nl/documenten/rapporten/2020/06/02/tweede-corona-quickscan-jeugdhulpaanbieders>
-
- 123 Pluryn (2020). Pluryn opent eigen coronateststraat. Geraadpleegd van: <https://www.pluryn.nl/over-pluryn/nieuws/nieuws-2020/week39/teststraat>
-
- 124 CBS (2020). Jeugdhulp eerste half jaar 2020. Den Haag: CBS. Geraadpleegd van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/44/ruim-1-op-de-12-jongeren-ontvangt-jeugdzorg-in-eerste-helft-2020>
-
- 125 VNG (2021). Continuïteit financiering, meerkosten en compensatie sociaal domein. Geraadpleegd van: <https://vng.nl/artikelen/continuïteit-financiering-meerkosten-en-compensatie-sociaal-domein>
-
- 126 Jeugdautoriteit (2020). Derde coronaquickscan jeugdzorgaanbieders. Geraadpleegd van: <https://www.jeugdautoriteit.nl/documenten/rapporten/2020/09/21/derde-coronaquickscan-jeugdhulpaanbieders>
-
- 127 Barometer Nederlandse Gezondheidszorg (2020). Is de financiële gezondheid van de zorgsector bestand tegen de impact van corona? Geraadpleegd van: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/nl_nl/topics/health/barometer-zorg/2020/ey-corona-impactanalyse-barometer-nederlandse-gezondheidszorg-2020.pdf
-
- 128 Jeugdautoriteit (2021). Rapport Onderzoek financiële positie jeugdhulpaanbieders 2019. Geraadpleegd van: <https://www.jeugdautoriteit.nl/documenten/rapporten/2021/02/05/rapport-financieel-positie-jeugdhulpaanbieders-2019>
-
- 129 Inspectie van het Onderwijs (2020). COVID-19-monitor: middelbaar beroepsonderwijs (derde meting). Geraadpleegd van: <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/afstandsonderwijs-tijdens-covid-19/documenten/publicaties/2020/11/24/covid-19-monitor-mbo-derde-meting>
-
- 130 Inspectie van het Onderwijs (2020). COVID-19-monitor: hoger onderwijs (derde meting). Geraadpleegd van: <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/afstandsonderwijs-tijdens-covid-19/documenten/publicaties/2020/11/24/covid-19-monitor-ho-derde-meting>
-
- 131 AVS (2020). Voldoende personeel grote zorg voor schoolleiders. Geraadpleegd van: <https://avs.nl/actueel/nieuws/voldoende-personeel-is-grote-zorg-voor-schoolleiders/>
-

Gebruikte literatuur in alfabetische volgorde

- 113 Zelfmoordpreventie (2020). Gespreksonderwerpen in de hulplijn van 113 Zelfmoordpreventie voor en tijdens COVID-19. Geraadpleegd van: <https://www.113.nl/sites/default/files/2021-01/Factsheet%20gespreksonderwerpen%20hulplijn%20voor%20en%20tijdens%20COVID-19.pdf>
-
- 16-27.nl (2020). Het mbo verlaten zonder startkwalificatie: 30 procent zit na 10 jaar zonder werk. Geraadpleegd van: <https://www.16-27.nl/actueel/het-mbo-verlaten-zonder-startkwalificatie-30-procent-zit-na-10-jaar-zonder-werk>
-
- Achterberg, M., Dobbelaar, S., Boer, O. D., & Crone, E. A. (2021). Perceived stress as mediator for longitudinal effects of the COVID-19 lockdown on wellbeing of parents and children. *Scientific reports*, 11(1), 1-14.
-
- AVS (2020). Voldoende personeel grote zorg voor schoolleiders. Geraadpleegd van: <https://avs.nl/actueel/nieuws/voldoende-personeel-is-grote-zorg-voor-schoolleiders/>
-
- Bakx, A., Samsen-Bronsveld, E., Hornstra, L., Diepstraten, I., Speetjens, P., van den Bergh, L., Denissen, J. & van der Ven, S. (2020). Het welbevinden en motivatie van kinderen in het basisonderwijs tijdens onderwijs op school en afstandsonderwijs: de visie van ouders. Geraadpleegd van: <https://www.kennisnet.nl/artikel/8259/onderzoek-naar-onderwijs-op-afstand-doe-mee-met-de-monitor-hybride-onderwijs/>
-
- Barometer Nederlandse Gezondheidszorg (2020). Is de financiële gezondheid van de zorgsector bestand tegen de impact van corona? Geraadpleegd van: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/nl_nl/topics/health/barometer-zorg/2020/ey-corona-impactanalyse-barometer-nederlandse-gezondheidszorg-2020.pdf
-
- Beroepsonderwijs & bedrijfsleven (2020). Actuele cijfers tekort stages en leerbanen. Geraadpleegd van <https://www.s-bb.nl/samenwerking/sbb-helpt-u-verder/actuele-cijfers>
-
- Bol, T. (2020). Inequality in homeschooling during the Corona crisis in the Netherlands. First results from the LISS Panel. <https://doi.org/10.31235/osf.io/hf32q>.
-
- Bos, M. & en Thijssen, R. (2020). Zorgen bij ouders om ontwikkeling schoolgaand kind. Amsterdam: Motivaction. Geraadpleegd van: <https://www.motivaction.nl/kennisplatform/nieuws-en-persberichten/een-derde-van-ouders-maakt-zich-zorgen-om-ontwikkeling-schoolgaand-kind>, geraadpleegd op 27 januari 2021.
-
- Bosch, J. & van Horsen, C. (2021). Financiële tegenslagen in de coronacrisis. De financiële gevolgen voor huishoudens en verschillen naar werksituatie. Utrecht: Nibud. Geraadpleegd van: <https://www.nibud.nl/wp-content/uploads/Rapport-Financiele-tegenslagen-in-de-coronacrisis-januari-2021.pdf>
-

- Brink, M., van den Broek, A. & Ramakers, C. (2021). Ervaringen van studenten met onderwijs en toetsen op afstand tijdens corona. Nijmegen: ResearchNed. Geraadpleegd van: <https://www.iso.nl/2021/02/onderzoek-bevestigt-studenten-massaal-eenzaam-en-ontevreden-door-digitaal-onderwijs/>
-
- Bulder, E., Oomens, M., van der Ploeg, S. & Suijkerbuijk, A. (2020). Periodieke peiling COVID-19 in het funderend onderwijs. Geraadpleegd van: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/schooltijden-en-onderwijstijd/documenten/kamerstukken/2020/12/03/periodieke-peiling-covid19-november-20201130b>
-
- Bülow, A., Keijsers, L., Boele, S., van Roekel, E., & Denissen, J. J. A. (2020). Parenting Adolescents in Times of a Pandemic: Changes in Relationship Quality, Autonomy Support, and Parental Control?. <https://doi.org/10.31234/osf.io/g8kpf>
-
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2020). Jeugdhulp eerste half jaar 2020. Den Haag: CBS. Geraadpleegd van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/44/ruim-1-op-de-12-jongeren-ontvangt-jeugdzorg-in-eerste-helft-2020>
-
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2018). Personen met migratieachtergrond werken vaker flex. Geraadpleegd van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/47/personen-met-migratieachtergrond-werken-vaker-flex>
-
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2020). Hoeveel mannen en vrouwen werken bij de getroffen branches?. Geraadpleegd van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2020/16/hoeveel-mannen-en-vrouwen-werken-bij-de-getroffen-branches->
-
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2021). Arbeidsdeelname en werkloosheid per maand. Geraadpleegd van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/80590NED?dl=39454>
-
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2021). Persoonlijk welzijn vrijwel gelijk gebleven. Geraadpleegd van: https://www.cbs.nl/?sc_itemid=20e41be6-d330-486a-8096-f932d185e43b&sc_lang=nl-nl
-
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2021). Ruim 3 procent meer bijstandsontvangers in 2020. Geraadpleegd van: https://www.cbs.nl/?sc_itemid=207e9726-16ea-4da5-8d9b-78330fe2b8e1&sc_lang=nl-nl
-
- Crezee, A. & Engelbert, J. (2020). Wat leert het mbo van de coronapandemie: Duurzaam doorontwikkelen op basis van gezamenlijke ervaringen en lessen van zestien onderwijsinstellingen en 5.000 studenten, docenten en medewerkers. Leusden: Turner. Geraadpleegd van: https://www.mбораad.nl/sites/default/files/documents/final-sectoronderzoek-onderwijs-digitaal_1.pdf
-
- De Baat, M., Messing, C. en Prins, D. (2014) Wat werkt bij schoolverzuim en voortijdig schoolverlaten? Utrecht: het Nederlands Jeugdinstituut. Geraadpleegd van: https://www.nji.nl/nl/Download-Nji/Wat-werkt-publicatie/Watwerkt_VSVenverzuim.pdf
-

- De Jong, F. & Lans, T. (2020). Wat is de impact van COVID-19/Social distancing op de mbo-student? – een eerste verkenning. Den Bosch: ECBO. Geraadpleegd van: https://ecbo.nl/wp-content/uploads/sites/3/2020_06_02_De_Jong_Lans_eerste_inzichten_final.pdf
-
- De Kinderombudsman (2020). Als je het ons vraagt. Thuis in 2020. Geraadpleegd van: <https://www.dekinderombudsman.nl/nieuws/de-coronacrisis-brengt-de-kloof-in-levensgeluk-tussen-nederlandse-kinderen-scherp-in-beeld>
-
- De Kindertelefoon (2020). Onderzoeksresultaten thema eenzaamheid. Geraadpleegd van: <https://www.kindertelefoon.nl/resources/pdf-bestanden/handout-eeenzaamheid.pdf>
-
- De Kindertelefoon (2020). Wat kinderen bezighoudt in coronatijd (16 maart – 12 april 2020). Geraadpleegd van: <https://www.kindertelefoon.nl/nieuws-tweede-lockdown>
-
- De Vries, D. & Pols, J. (2020). Effecten van sociale afstand op kwetsbare groepen in Nederland. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam Geraadpleegd van: <https://www.uva.nl/content/nieuws/persberichten/2020/07/we-zitten-niet-meer-in-hetzelfde-schuitje.html>
-
- De Wildt, R., Vander Hoff, M., Steketee & M., Compagner, M. (2020). Wat helpt kwetsbare kinderen die tijdens de coronacrisis thuis zijn? Evaluatie crisisfonds kwetsbare kinderen thuis. Utrecht; Verwey-Jonker Instituut. Geraadpleegd van: <https://www.hetvergetenkind.nl/actueel/146/crisisfonds-kwetsbare-kinderen-thuis-maakt-35.000-kinderen-blij-tijdens-coronacrisis>
-
- Donker, M., Mastrotheodoros, S., & Branje, S. (2020). Development of Parent-Adolescent Relationships During the COVID-19 Pandemic: The Role of Stress and Coping. <https://doi.org/10.31234/osf.io/urmt9>
-
- Engzell, P., Frey, A., & Verhagen, M. D. (2020; October 29). Learning Loss Due to School Closures During the COVID-19 Pandemic. <https://doi.org/10.31235/osf.io/ve4z7>
-
- Eurostat (2021). European Statistical Recovery Dashboard. Geraadpleegd van: <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/recovery-dashboard/>
-
- Garage 2020/Nederlands Jeugdinstituut (2020). Jeugdhulp onder druk, naast zorgen ook veerkracht. Geraadpleegd van: https://www.enver.nl/app/assets/RapportGarage2020_NJI.pdf
-
- Geels, Z.E., Herbold, J.A., Van Den Heuvel, M.A., Janse, M.A., de Jongh, M.M., van Schoorl, D., & Vellenga, C.B.L.A. (2021). Lieve Mark: Onderzoek naar welzijn, behoeftes en meningen van studenten tijdens de coronapandemie. Geraadpleegd van: <https://www.iso.nl/2021/01/na-maanden-op-je-studentenkamer-is-de-rek-er-uit-studenten-willen-bijdragen-aan-coronaoplossingen/>
-
- Geijssel, F. (2020). Kwaliteit van leermotivatie onderzocht: de eerste resultaten. Nijmegen: Radboud Docenten Academie / KBA Nijmegen. Geraadpleegd van: https://www.vo-raad.nl/system/downloads/attachments/000/001/146/original/202012-Leren_in_Coronatijd.pdf?1608212613
-
- Geijssel, F., Jenniskens, T., & Van Langen, A. (2020). Leren in coronatijd: Eindrapport vragenlijst-onderzoek onder leerlingen in het Voortgezet Onderwijs. Nijmegen: Radboud Docenten

- Academie / KBA Nijmegen. Geraadpleegd van: <https://www.vo-academie.nl/actueel/2020-12-17-21-000-leerlingen-doen-aanbevelingen-voor-onderwijs-op-afstand>
-
- Gemeente Breda (2020). Corona en jongeren (tot 30 jaar). Geraadpleegd van: <https://corona.breda.nl/file/1567/download>
-
- GGD Noord- en Oost-Gelderland (2020). Kwetsbare groepen in coronatijd. Geraadpleegd van: <https://www.ggdnog.nl/media/2079/factsheet-kwetsbare-groepen-update-februari-2021.pdf>
-
- GGD Noord- en Oost-Gelderland (2020). Resultaten Coronapeiling Jeugd. Geraadpleegd van: <https://www.ggdnog.nl/media/1660/rapportage-coronapeiling-jeugd.pdf>
-
- Green, K., Van de Groep, S., Sweijen, S., Becht, A., Buijzen, M., De Leeuw, R., Crone, E. e.a. (2021). Emotional Reactivity and Wellbeing of Adolescents During the COVID-19 Pandemic: Short and Long Term Effects and The Impact of Social and Socioeconomic Stressors. <https://doi.org/10.31234/osf.io/kejtg>
-
- Guo, J., De Carli, P., Lodder, P., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Riem, M. M. Maternal mental health during the COVID-19 lockdown in China, Italy, and the Netherlands: A cross-validation study. *Psychological medicine*, 1-44.
-
- Gupta Strategists (2020). In de slipstream van corona: een secundaire crisis in de zorg. Geraadpleegd van: <https://gupta-strategists.nl/storage/files/Gupta-Strategists-In-de-slipstream-van-de-coronacrisis.pdf>
-
- Hagen, A. & Grootenboer, F. (2020). Toekomstscenario's voor het onderwijs. 's Hertogenbosch: CINOP. Geraadpleegd van: https://www.cinop.nl/wp-content/uploads/2020/06/Infographic_2020_toekomstscenarios_beroepsonderwijs_CINOP.pdf
-
- Henkens, J., Visser, K., Finkenauer, C., Vermeulen, S. T., & Stevens, G. (2020). "I Think It'll All Blow Over in the End": How Young People Perceive the Impact of COVID-19 on Their Future Orientations. <https://doi.org/10.31234/osf.io/t3zsq>
-
- Henrichs, L., Hornstra, L., Polderdijk, S. & Schuurman, T. (2021). Lessen uit de lockdown. Utrecht: Werkplaats Onderwijsonderzoek Utrecht. Geraadpleegd van: <https://didactiefonline.nl/artikel/lessen-uit-de-lockdown>
-
- Hooft van Huijsduijnen, L., van Hulle, R., van der Lelij, M., Marchal, B., Stuart-Fox, M. & Zwaneveld, J. (2020). Landelijke monitor studentenhuisvesting. Delft: ABF Research. Geraadpleegd van: <https://www.kences.nl/wp-content/uploads/2020/11/20201105-Kences-Landelijke-monitor-studentenhuisvesting-2020.pdf>
-
- Hulsen, M., van Rens, C., Kral, M., & Kurver, B. (2021). Ervaringen van mbo-docenten met het afstands-onderwijs door COVID-19. Nijmegen: iXperium: Centre of Expertise. Geraadpleegd van: <https://www.ixperium.nl/onderzoeken-en-ontwikkelen/publicaties/ervaringen-van-mbo-docenten-met-het-afstandsonderwijs-door-covid-19/>
-

- I&O research (2020). Veel jongeren voelen zich nu slechter dan voor coronacrisis. Geraadpleegd van: <https://www.ioresearch.nl/actueel/veel-jongeren-voelen-zich-nu-slechter-dan-voor-coronacrisis/>
-
- IGZJ (2021). Onvoldoende tijdige en juiste hulp voor jongeren met ernstige psychische problemen. Den Haag: IGZJ. Geraadpleegd van: <https://www.igj.nl/publicaties/publicaties/2021/03/15/factsheet-onvoldoende-tijdige-en-juiste-hulp-voor-jongeren-met-ernstige-psychische-problemen>
-
- Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (2020). De zorg en jeugdhulp tijdens de coronacrisis -deelrapport: Jeugdigen, jeugdhulp en Covid-19: Analyse eerste uitbraak en aanbevelingen voor de sector. Geraadpleegd van: <https://www.igj.nl/publicaties/rapporten/2020/09/01/de-zorg-en-de-jeugdhulp-tijdens-de-coronacrisis>
-
- Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (2021). Beeld IGJ na contacten met GGZ instellingen. Geraadpleegd van: <https://www.igj.nl/publicaties/publicaties/2021/01/20/beeld-igj-na-contacten-met-ggz-instellingen>
-
- Inspectie van het Onderwijs (2020). COVID-19-monitor: hoger onderwijs (derde meting). Geraadpleegd van: <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/afstandsonderwijs-tijdens-covid-19/documenten/publicaties/2020/11/24/covid-19-monitor-ho-derde-meting>
-
- Inspectie van het Onderwijs (2020). COVID-19-monitor: middelbaar beroepsonderwijs (derde meting). Geraadpleegd van: <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/afstandsonderwijs-tijdens-covid-19/documenten/publicaties/2020/11/24/covid-19-monitor-mbo-derde-meting>
-
- Inspectie van het Onderwijs (2020). COVID-19-monitor: primair onderwijs (derde meting). Geraadpleegd van: <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/afstandsonderwijs-tijdens-covid-19/documenten/publicaties/2020/11/24/covid-19-monitor-po-derde-meting>
-
- Inspectie van het Onderwijs (2020). COVID-19-monitor: speciaal onderwijs (derde meting). Geraadpleegd van: <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/afstandsonderwijs-tijdens-covid-19/documenten/publicaties/2020/11/24/covid-19-monitor-vo-derde-meting>
-
- Inspectie van het Onderwijs (2020). COVID-19-monitor: voortgezet onderwijs (derde meting). Geraadpleegd van: <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/afstandsonderwijs-tijdens-covid-19/documenten/publicaties/2020/11/24/covid-19-monitor-so-derde-meting>
-
- Inspectie van het Onderwijs (2020). COVID-19-monitor: voortgezet speciaal onderwijs (derde meting). Geraadpleegd van: <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/afstandsonderwijs-tijdens-covid-19/documenten/publicaties/2020/11/24/covid-19-monitor-v-so-derde-meting>
-
- iResearch. (2020). Onderzoek impact coronamaatregelen op kinderen en jongeren. Geraadpleegd van: <https://wiki.jogg.nl/userfiles/Communicatie/200629%20Onderzoeksrapport%20impact%20lockdown%20op%20kinderen%20en%20jongeren%20definitief.pdf>
-
- Janssen, L. H., Kullberg, M. L. J., Verkuil, B., van Zwieten, N., Wever, M. C., van Houtum, L. A., ... & Elzinga, B. M. (2020). Does the COVID-19 pandemic impact parents' and adolescents' well-being? An EMA-study on daily affect and parenting. *PloS one*, 15(10), e0240962.
-

- Jansma, A. & de Zwart, O. (2020). De impact van de coronacrisis op de ondersteuning van gezinnen in een kwetsbare situatie met kinderen van 0 tot 4 jaar: Ervaringen uit de intelligente lockdown. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut. Geraadpleegd van: https://www.verwey-jonker.nl/wp-content/uploads/2020/12/220360_Impact-coronacrisis-WEB.pdf
-
- Jeugdautoriteit (2020). Derde coronaquickscan jeugdzorgaanbieders. Geraadpleegd van: <https://www.jeugdautoriteit.nl/documenten/rapporten/2020/09/21/derde-coronaquickscan-jeugdhulpaanbieders>
-
- Jeugdautoriteit (2020). Eerste coronaquickscan jeugdzorgaanbieders. Geraadpleegd van: <https://www.jeugdautoriteit.nl/documenten/rapporten/2020/04/02/eerste-coronaquickscan-jeugdhulpaanbieders>
-
- Jeugdautoriteit (2020). Tweede coronaquickscan jeugdzorgaanbieders. Geraadpleegd van: <https://www.jeugdautoriteit.nl/documenten/rapporten/2020/06/02/tweede-corona-quickscan-jeugdhulpaanbieders>
-
- Jeugdautoriteit (2021). Rapport Onderzoek financiële positie jeugdhulpaanbieders 2019. Geraadpleegd van: <https://www.jeugdautoriteit.nl/documenten/rapporten/2021/02/05/rapport-financiele-positie-jeugdhulpaanbieders-2019>
-
- Jeugdautoriteit (2021). Vierde coronaquickscan jeugdzorgaanbieders. Geraadpleegd van: <https://www.jeugdautoriteit.nl/documenten/rapporten/2021/02/05/vierde-coronaquickscan-jeugdhulpaanbieders>
-
- Jeugdwelzijnsberaad. (2020). Corona onderzoek. Geraadpleegd van: <https://www.jeugdwelzijnsberaad.nl/coronaonderzoek/>
-
- Joemmanbaks, F. de Graaf, H., Meijer, S., & Heijne, J. (2021). Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland tijdens de coronacrisis. Utrecht: Rutgers, Soa Aids Nederland. Geraadpleegd van: https://www.rutgers.nl/sites/rutgersnl/files/PDF-Onderzoek/Jongeren%2C%20seks%20en%20corona%202020_DEF.pdf
-
- Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs (2020). Mbo-student tevreden over onderwijs op afstand, maar kampt ook met stress en onzekerheid. Geraadpleegd van: <https://www.jobmbo.nl/mbo-student-tevreden-over-onderwijs-op-afstand-maar-kampt-ook-met-stress-en-onzekerheid>.
-
- Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs (2020). Onderzoeksverlag JOB corona. Geraadpleegd van: <https://www.jobmbo.nl/wp-content/uploads/2020/10/Onderzoeksverlag-JOB-Corona.pdf>
-
- Joosten, K., De Jong-van Kempen, B., Van Els, A. & Leeuwenburgh-Pronk, W. (2020). De gevolgen van de COVID-pandemie op de fysieke, cognitieve, emotionele en sociale ontwikkeling van kinderen. Amsterdam: Dokters voor kinderen. Geraadpleegd van: <https://www.dvk-opinie.nl/wp-content/uploads/2020/09/Analyse-gevolgen-COVID-pandemie-op-kinderen-26092020.pdf>
-

- Kalverboer, M., de Jong, A. en Hopman, M. (2020) Als je het ons vraagt? Een QuickScan van de ervaringen van kinderen en jongeren ten tijde van Corona. Den Haag: De Kinderombudsman. Geraadpleegd van: <https://www.dekinderombudsman.nl/nieuws/kinderen-zien-opvallend-vaak-ook-voordelen-van-coronabeleid>
-
- Kamphuis, L. (2020). Onderzoek: Jongeren en de coronacrisis. Hilversum: EenVandaag. Geraadpleegd van: https://eenvandaag.assets.avrotros.nl/user_upload/PDF/2020_06_06_jongeren_aanpak_toekomst_corona.pdf
-
- Keijsers, L., & Bülow, A. (2021). Growing up in times of COVID-19. When a window of opportunity is temporarily closed. Geraadpleegd van: https://econpapers.repec.org/bookchap/sprsprchp/978-3-030-65355-2_5f17.htm
-
- Kester, J. (2020). Onderzoek: hoe gaat het met ons in de coronacrisis?. Hilversum: EenVandaag. Geraadpleegd van: https://eenvandaag.assets.avrotros.nl/user_upload/PDF/Missen_in_coronacrisis.pdf
-
- Kinderbescherming (2020). Eerste helft 2020: instroom onderzoeken bij Raad voor de kindbescherming stabiel. Geraadpleegd van: <https://www.kinderbescherming.nl/actueel/nieuws/2020/07/29/instream-onderzoeken-stabiel>
-
- Kleinjan, M., Pieper, I., Stevens, G., van de Klundert, N., Rombouts, M., Boer, M. & Lammers, J. (2020). Geluk onder druk? Onderzoek naar het mentaal welbevinden van jongeren in Nederland. Trimbos, Stichting Alexander, Universiteit Utrecht, Den Haag: Unicef Nederland. Geraadpleegd van: https://www.unicef.nl/files/Rapport_Geluk%20onder%20druk_DEF_interactief.pdf
-
- Knops, A. (2020). Psst.. corona is besmettelijk, geef het ff door!: Rapport jongeren onderzoek Breda. Breda: Monkeys & Bananas. Geraadpleegd van: <https://monkeysandbananas.nl/onderzoek-gemeente-breda/>
-
- Lek, K., Feskens, R., & Keuning, J. (2020). Het effect van afstandsonderwijs op leerresultaten in het PO. Arnhem: CITO. Geraadpleegd van: https://www.cito.nl/-/media/files/kennis-en-innovatie-onderzoek/201104_cito_onderzoeksrapport-effect-afstandsonderwijs.pdf?la=nl-nl
-
- Loon-Dikkers, L., Sondeijker, F., van der Hoff, M., Compagner, M., de Zwart, O., & Deurloo, S. (2021). Uitstel of afstel van zorgvraag door Covid-19?. Wat leren we van de eerste crisisperiode? Utrecht Verwey-Jonker Instituut, Gemeente Amsterdam. Geraadpleegd van: https://www.verwey-jonker.nl/wp-content/uploads/2021/02/220380_Uitstel_of_afstel_WEB.pdf
-
- Luijten, M. A., van Muilekom, M. M., Teela, L., van Oers, H. A., Terwee, C. B., Zijlmans, J., ... & Haverman, L. (2020). The impact of lockdown during the COVID-19 pandemic on mental and social health of children and adolescents. medRxiv.
-
- Maastricht UMC+ (2020). Leefstijl van kinderen beïnvloed door corona-maatregelen. Geraadpleegd van: <https://www.mumc.nl/actueel/nieuws/leefstijl-van-kinderen-beinvloed-door-corona-maatregelen>
-

- Marangos, A.M., Schellingerhout, R., Kooiker, S., Schyns, P., Cerit, H. & Vonk, F. (2020). Maatschappelijke gevolgen van corona: Verwachte gevolgen van corona voor de psychische gezondheid. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd van: <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/07/07/verwachte-gevolgen-van-corona-voor-de-psychische-gezondheid>
-
- MEE (2020). Kwetsbare jongeren in coronatijd: Signaleringsrapport onder professionals in de jeugdzorg. Geraadpleegd van: <https://www.mee.nl/assets/uploads/downloads/Rapporten/MEE-Signaleringsrapport-Kwetsbare-Jongeren-in-Coronatijd.pdf>
-
- Meeter, M. (2021). Primary school mathematics during Covid-19: No evidence of learning gaps in adaptive practicing results. <https://doi.org/10.31234/osf.io/8un6x>
-
- Ministerie van OCW (2020). Studentenwelzijn en werkdruk bij docenten grootste zorgen in mbo en hoger onderwijs. Geraadpleegd van: <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/11/24/studentenwelzijn-en-werkdruk-bij-docenten-grootste-zorgen-in-mbo-en-hoger-onderwijs>
-
- NCJ (2020). Balans ouders cruciaal voor veilig en gezond opgroeien. Geraadpleegd van: <https://www.ncj.nl/actueel/nieuws/artikel/balans-ouders-cruciaal-voor-veilig-en-gezond-opgroeien-kinderen>
-
- Nederlands Jeugdinstituut (2020). #ikpraatmee. Geraadpleegd van: <https://www.nji.nl/nl/Download-Nji/Ikpraatmee.pdf>
-
- NOC*NSF (2020). NOC*NSF Sportdeelname index. Effecten coronavirus. Geraadpleegd van: <https://nocnsf.nl/media/3800/noc-nsf-sportdeelname-maandmeting-corona-virus-oktober-2020-v20.pdf>
-
- NOC*NSF (2020). Sportdeelname kinderen dramatisch gedaald. Geraadpleegd van: <https://nocnsf.nl/nieuws/2020/06/sportdeelname-kinderen-dramatisch-gedaald>
-
- NOS Jeugdjournaal (2020). Kinderen maken zich zorgen over het coronavirus. Geraadpleegd van: jeugdjournaal.nl/artikel/2354785-de-meeste-kinderen-maken-zich-zorgen-over-corona.html
-
- Olsthoorn, M. & Vlasblom, J.D. (2020). SCP-coronakompas: Werk. Kwaliteit van leven in tijden van corona. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd van: <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/10/30/coronakompas>
-
- Onderzoekscentrum Drechtsteden (2021). Coronamonitor Zuid-Holland Zuid. Geraadpleegd van: [https://www.onderzoekcentrumdrechtsteden.nl/Home/Coronamonitor/Coronamonitor Zuid Holland Zuid: -OSGHmTQVaWQ27D6UP3fO#:~:text=De%20monitor%20is%20mede%20mogelijk,de%20epidemie%20in%20de%20regio.](https://www.onderzoekcentrumdrechtsteden.nl/Home/Coronamonitor/Coronamonitor%20Zuid%20Holland%20Zuid:-OSGHmTQVaWQ27D6UP3fO#:~:text=De%20monitor%20is%20mede%20mogelijk,de%20epidemie%20in%20de%20regio.)
-
- Onderzoeksprogramma Arbeidsmarkt Zorg en Welzijn (2020). Werken tijdens coronatijd. Geraadpleegd van: <https://www.azwinfo.nl/azw-onderzoek-impact-coronavirus-op-arbeidsmarkt-zorg-en-welzijn/>
-
- Open Up (2020). Mentale gezondheid in de tweede Corona golf. Geraadpleegd van: <https://www.rtlnieuws.nl/sites/default/files/content/documents/2020/10/23/onderzoek%20OpenUp.pdf>
-

- Opvoedinformatie Nederland (2020). Opvoeden en onderwijs in coronatijd. Geraadpleegd van: <https://opvoedinformatie.nl/wp-content/uploads/2020/05/Rapportage-opvoeden-en-onderwijs-in-coronatijd.pdf>
-
- Plaisier, I., Wagemans, F., & De Klerk, M. (2020). Welbevinden ten tijde van corona. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau. Geraadpleegd van: <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/12/04/welbevinden-ten-tijde-van-corona>
-
- Pluryn (2020). Pluryn opent eigen coronateststraat. Geraadpleegd van: <https://www.pluryn.nl/over-pluryn/nieuws/nieuws-2020/week39/teststraat>
-
- RIVM (2021). Tijdlijn van maatregelen voor bestrijding COVID-19. Geraadpleegd van <https://www.rivm.nl/gedragsonderzoek/tijdlijn-maatregelen-covid>
-
- Save the Children (2020). En wij dan. De mening van 1.500 mbo jongeren in coronatijd. Geraadpleegd van: www.savethechildren.nl/sci-nl/files/d8/d8e34ef9-e60c-4f28-bd89-5d120499f9be.pdf
-
- Schils, T, Borghans, L., Haenbeukers, R., & Zuidema, S. (2020). Limburgse middelbare scholieren in tijden van Corona. Maastricht: Universiteit Maastricht. Geraadpleegd van: <https://www.educatieveagendalimburg.nl/bijdragen/limburgse-middelbare-scholieren-tijden-van-corona>
-
- Slot- Heijs, L., de Jonge, M., Lucassen, J., & Sing, A. (2020). Beweggedrag van kinderen in tijden van corona. Mulier Instituut: Utrecht. Geraadpleegd van: <https://www.kennisbanksportenbewegen.nl/?file=9997&m=1588930561&action=file.download>
-
- Smeets, E. (2020). Monitor hybride onderwijs: Rapportage over het primair onderwijs. Nijmegen: KBA Nijmegen. Geraadpleegd van: <https://www.kennisnet.nl/artikel/8259/onderzoek-naar-onderwijs-op-afstand-doe-mee-met-de-monitor-hybride-onderwijs/>
-
- Stekete, M., de Wildt, R., Compagner, M., van der Hoff, M. & Tierolf, B. (2020). Kwetsbare gezinnen in tijden van Corona: Wat is de impact van de coronacrisis op kwetsbare gezinnen en de hulp die zij nodig hebben? Utrecht: Verwey-Jonker Instituut. Geraadpleegd van: <https://www.augeomagazine.nl/coronacrisis-augeo-actueel-4/inhoud>
-
- Stevens, G., Weinberg, D., Visser, K., Jonker, M., & Finkenauer, C. (2021). Het welzijn van mbo-studenten in tijden van corona. Utrecht: Universiteit Utrecht Geraadpleegd van: <https://www.uu.nl/sites/default/files/Factsheet-Welzijn-MBO-Studenten-corona.pdf>
-
- Struijs, S. (2020). De geestelijke gezondheid van studenten tijdens de COVID-19 pandemie De eerste voorlopige data uit het Caring Universities consortium. Amsterdam: Caring Universities. Geraadpleegd van: <https://caring-universities.com/wp-content/uploads/2020/11/De-geestelijke-gezondheid-van-studenten-tijdens-de-COVID-19-pandemie-rapportage-van-Caring-Universities-19082020-versie-2-9112020.pdf>
-
- TeamAlert (2020). 7 op de 10 jongeren maakt zich zorgen over de coronacrisis. Geraadpleegd van: <https://teamalert.nl/zakelijk/nieuws/7-op-de-10-jongeren-maken-zich-zorgen-over-de-coronacrisis/>
-

- Terres des Hommes (2020). Nederlandse ouders maken zich grote zorgen over impact corona op kinderen. Geraadpleegd van: <https://www.terredeshommes.nl/nl/actueel/nederlandse-ouders-maken-zich-grote-zorgen-over-impact-corona>.
-
- TIG (2021). Onderzoek naar de effecten van Covid-19 op het voortgezet onderwijs. Onderwijsresultaten december 2020. Geraadpleegd van: <https://tignl.eu/kennis-delen/onderzoek/onderzoek-aanvragen/>
-
- TIG (2021). Onderzoek naar de effecten van Covid-19 op het voortgezet onderwijs. Plaatsing van leerlingen in het VO. Geraadpleegd van: tignl.eu/kennis-delen/onderzoek/onderzoek-aanvragen/
-
- Turkenbug, M. (2020). SCP-coronakompas: Onderwijs. Kwaliteit van leven in tijden van corona. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd van: <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/10/30/coronakompas>
-
- Unicef Nederland (2020). Coronacrisis en kinderen en jongeren in Nederland. Een inventarisatie van de impact van de coronacrisis op kinderen en jongeren in Nederland. Geraadpleegd van: <https://files.pressmailings.com/d0/bfdbab97e54e4e941255d9ee83d686/UNC-Rapport-Coronacrisis-en-jongeren-FINAL-compleet.pdf>
-
- Universiteit van Amsterdam (2020). Burgerzin en leeftijd belangrijk voor steun voor coronamaatregelen. Geraadpleegd van: <https://www.uva.nl/content/nieuws/persberichten/2020/04/burgerzin-en-leeftijd-belangrijk-voor-steun-voor-coronamaatregelen.html>
-
- Universiteit van Amsterdam (2020). De impact van corona op jongeren. Geraadpleegd van: <https://www.uva.nl/shared-content/faculteiten/nl/faculteit-der-maatschappij-en-gedragswetenschappen/nieuws/2020/06/jongeren-en-corona.html>
-
- Universiteit van Amsterdam (2021). Behoeftte van ouders in Nederland tijdens de eerste lockdown. Geraadpleegd van: <https://heyzine.com/flip-book/Of039829e8.html#page/6>
-
- Universiteit van Amsterdam (2021). Hoe gaan Nederlandse gezinnen om met COVID-19?. Geraadpleegd van: <https://www.uva.nl/shared-content/faculteiten/nl/faculteit-der-maatschappij-en-gedragswetenschappen/nieuws/2021/01/hoe-gaan-nederlandse-gezinnen-om-met-covid-19.html?cb>
-
- UWV (2020). Banenkrimp en oplopende WW door coronacrisis. Geraadpleegd van: www.uwv.nl/overuwv/pers/persberichten/2020/uwv-banenkrimp-en-oplopende-ww-door-coronacrisis.aspx
-
- Van de Groep S., Zanolie K., Green K., Sweijen S., Crone E. (2020) A daily diary study on adolescents' mood, empathy, and prosocial behavior during the COVID-19 pandemic. PLOS ONE 15(10): doi.org/10.1371/journal.pone.0240349
-
- Van der Meulen, E. & van Zoggel, F. (2020). De impact van de coronacrisis op jongeren met een chronische aandoening, psychische aandoening en/of beperking. Juli 2020 t/m september 2020. Amsterdam: Stichting JongPIT. Geraadpleegd van: https://jongpit.nl/wp-content/uploads/2020/11/Corona-effecten-analyse_JongPIT.pdf
-

- Van der Schans, K. (2020). Rotterdams Basisonderwijs in Coronatijd. Een rondgang langs schoolleiders over hun aanpak en de toekomst. Rotterdam: KWP Rotterdams Talent Geraadpleegd van: <https://www.eur.nl/en/media/2020-11-kwp-basisonderwijsdefref-kopie>
-
- Van der Velden, P. G., Marchand, M., Das, M., Muffels, R., & Bosmans, M. (2021). The prevalence, incidence and risk factors of mental health problems and mental health services use before and 9 months after the COVID-19 outbreak among the general Dutch population. A 3-wave prospective study. medRxiv.
-
- Van Eck, D. & Meesters, I. (2020). Rapport wegvallen eindtoets – onderzoek naar de effecten van het wegvallen van de eindtoets in het basisonderwijs. Dienst Uitvoering Onderwijs. Geraadpleegd van: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/12/10/bijlage-1-rapport-wegvallen-eindtoets>
-
- Van Horssen, C. & Verberk - de Kruik, M. (2020a) Peiling coronacrisis: financiële gevolgen voor huishoudens. Utrecht: Nibud. Geraadpleegd van: <https://www.nibud.nl/wp-content/uploads/Nibud-rapportage-eerste-coronapeiling-2020.pdf>
-
- Van Horssen, C. & Verberk - de Kruik, M. (2020b). Peiling Coronacrisis: financiële gevolgen voor huishoudens. Utrecht: Nibud. Geraadpleegd van: <https://www.nibud.nl/wp-content/uploads/Nibud-Rapportage-coronacrisis-vakantiegeld-juni-2020.pdf>
-
- Vermeulen, S., van Berkel, S., & Alink, L. (2021). Kindermishandeling tijdens de eerste lockdown. Leiden: Universiteit Leiden. Geraadpleegd van: <https://www.universiteitleiden.nl/nieuws/2021/01/tijdens-lockdown-meer-slachtoffers-van-kindermishandeling>
-
- VICE Nederland (2020). Dit is hoe jullie nu tegen het studentenleven aankijken. Geraadpleegd van: <https://www.vice.com/nl/article/g5pk7w/de-impact-van-corona-op-studenten>
-
- VNG (2020). Verslag Werkgroep Sociale Impact van de Coronacrisis. Geraadpleegd van: <https://vng.nl/sites/default/files/2020-05/eindverslag-werkgroep-sociale-impact-coronacrisis.pdf>
-
- VNG (2021). Continuïteit financiering, meerkosten en compensatie sociaal domein. Geraadpleegd van: <https://vng.nl/artikelen/continuïteit-financiering-meerkosten-en-compensatie-sociaal-domein>
-
- Vrijhof, C., de Vet, S., Vermeer, H., van der Veek, S. & van Bakel, H. (2020). Terug naar de opvang: kinderopvang in tijden van corona. Leiden: Universiteit Leiden. Geraadpleegd van: <https://www.universiteitleiden.nl/onderzoek/onderzoeksoutput/sociale-wetenschappen/terug-naar-de-opvang-kinderopvang-in-tijden-van-corona>
-
- Warps, J. & van den Broek, A. (2020). Studeren, studievoortgang en welbevinden tijdens corona. Nijmegen: ResearchNed / ISO. Geraadpleegd van: <https://www.iso.nl/2020/06/54-000-studenten-studieachterstand-door-corona/>
-
- Weijen, S., Van de Groep, S., Green, K., Brinke, L., Buijzen, M., de Leeuw, R., & Crone, E. (2021). Daily Prosocial Actions During the COVID-19 Pandemic Contribute to Giving Behavior in Adolescence and Young Adulthood. <https://doi.org/10.31234/osf.io/7cptg> www.coronabarometer.nl
-

Yerkes, M., André, S. Besamuca, J., Remery, C., van der Zwam, R., Kruyen, P., Beckers, D., & Geurts, S. (2021). COVID Gender (In)equality Survey Netherlands. Derde Policy brief. Utrecht: Universiteit Utrecht, Universiteit van Amsterdam, Radboud Universiteit. Geraadpleegd van: <https://www.uu.nl/sites/default/files/COGIS%20NL%20Policy%20brief%20nr3.pdf>

Yerkes, M., André, S. Besamuca, J., Remery, C., van der Zwam, R., Kruyen, P., Beckers, D., Geurts, S. & de Beer, P., (2020). Werkende ouders in tijden van Corona. Meer maar ook minder genderongelijkheid. Utrecht: Universiteit Utrecht, Universiteit van Amsterdam, Radboud Universiteit. Geraadpleegd van: <https://www.uu.nl/sites/default/files/Policybrief.pdf>

Zijlmans, J., Teela, L., van Ewijk, H., Klip, H., van der Mheen, M., Ruisch, H., ... & Polderman, T. (2020). Mental and social health of children and adolescents with pre-existing mental or somatic problems during the COVID-19 pandemic lockdown. medRxiv.

Bijlage

Definities van de thema's literatuuronderzoek

Het kind

Mentale gezondheid

Bevindingen hebben betrekking op psychische klachten. Denk bijvoorbeeld aan angst, somberheid, stress en piekeren. Ook onderzoeken waar cijfers gegeven worden aan het leven vallen hieronder. NB. Kan overlap vertonen met sociaal netwerk. Is niet erg.

Fysieke gezondheid

Bevindingen hebben betrekking op lichamelijke en lichamelijke ongemakken. Denk aan bewegen, gewicht, eten en eetgewoontes, middelengebruik en ziekte. Ook dingen in de context van lichamelijke ongemakken, zoals lichamelijke klachten in relatie tot schermgebruik. NB. Kan misschien overlap vertonen met vrijetijdsbesteding. Is niet erg.

Functioneren in onderwijs en werk

Algemene ontwikkeling

Bevindingen over de cognitieve en sociale ontwikkeling in positieve en negatieve zin. Deze kunnen aan veranderingen onderhevig zijn door bijvoorbeeld wegvallen van school, werk en sociale contacten.

Onderwijsresultaten

Bevindingen gaan over studievoortgang, leerachterstanden, leerwinsten, schoolprestaties en slagingspercentages. Ook afgestudeerden, doorstroomcijfers, stages en schooladviezen vallen hieronder.

Schoolmotivatie

Alles wat betrekking heeft op motivatie voor school, beoordeling van het onderwijs door studenten/leerlingen, kwaliteit van de werkplek, autonomie in het leren en het krijgen van begeleiding. Ook de hoeveelheid begeleiding van ouders valt onder deze categorie. NB. Kan enig overlap vertonen met ouder-kindrelatie.

Arbeid en inkomen

bevindingen gaan over schulden, uitgaven, professionele ontwikkeling, wegvallen van inkomen, werkloosheid en overgang naar volwassenheid.

Gezin

Opvoeding

Bevindingen hebben betrekking op veranderingen in opvoedstijl, tijd en energie die in de opvoeding zit en veranderende en/of nieuwe opvattingen over opvoeden.

Ouder-kindrelatie

Bevindingen hebben betrekking op de relatie tussen ouders en kinderen. Denk bijvoorbeeld aan veranderingen in de relatie door nieuwe regels of de hoeveelheid tijd die samen wordt doorgebracht, ook als het gaat om de betrokkenheid en steun vanuit ouders bij het online onderwijs, staat de bevinding onder deze categorie. NB. Laatstgenoemde vertoont enige overlap met de omstandigheden van ouders en de schoolmotivatie.

Omstandigheden ouders

De omstandigheden waarin de ouders hun ouderschapsrol moeten vervullen. Denk aan de balans tussen werk en opvoeden, huishouden, wegvallen van inkomen, thuiswerken, scheiding en veranderingen in de rolverdeling tussen opvoeders. Als ouders bijvoorbeeld meer stress ervaren bij het thuisonderwijs, valt dat hieronder.

Veiligheid in het gezin

Bevindingen hebben betrekking op de hoeveelheid ruzies en conflicten, spanningen, veiligheidsgevoelens en kindermishandeling.

Netwerk van het gezin

Bevindingen hebben betrekking op relaties met professionals en andere formele relaties, maar ook op het informele netwerk. Denk bijvoorbeeld aan de rol die opa en oma en de buurt spelen.

Sociaal netwerk en vrije tijd

Relaties, vrienden en sociaal netwerk

Bevindingen hebben betrekking op het directe netwerk van het kind. Denk aan de omgang met vrienden, sociale contacten, eenzaamheidsgevoelens, contact met docenten. Ook intieme relaties en de seksuele gezondheid vallen onder deze categorie.

Vrijtijdsbesteding

Bevindingen gaan over verveling, sport, cultuur, spontaniteit en georganiseerde activiteiten. Ook nieuw verworven hobby's en vrijwilligerswerk vallen hieronder.

Kansenongelijkheid

Bevindingen gaan over risicofactoren, verschillen in kansen die ontstaan zijn of verkleind/vergroot.

Kinderen en jongeren over het coronabeleid en de toekomst

Beleid	Bevindingen gaan over jongerenparticipatie, afstemming van het beleid op de doelgroep en inspelen zorgen en vragen die er zijn.
Maatregelen	Wat zeggen onderzoeken over het opvolgen van maatregelen, draagvlak voor de maatregelen en de visie van jongeren op de maatregelen.
Toekomstbeeld	Perspectieven op het latere leven van jongeren zelf, arbeidsmarkt, inkomen, wonen, behalen van doelen en ook veerkracht.

Jeugdveld

Professionals	Bevindingen gaan over persoonlijke ervaringen van professionals over online werken, aanpassingsvermogen, communicatie, onderling contact, veranderingen in samenwerken, contact met doelgroep/ cliënten, signalering, beperkingen in het uitvoeren van je werk, of nieuwe mogelijkheden.
Organisaties	Bevindingen gaan over het metaniveau, veranderingen in de organisatie door corona, financiële situatie van organisaties, kwaliteit van de dienstverlening (denk aan gegeven onderwijs, praktijklessen of gesprekken met cliënten) binnen het domein, uitstel van zorg, aanbod van diensten.

Het Nederlands Jeugdinstituut is een onafhankelijk en betrokken kenniscentrum dat actuele kennis over jeugd, vakmanschap en de organisatie van het jeugdveld verzamelt, verrijkt, duidt en deelt.

© 2021 Nederlands Jeugdinstituut

Alle informatie uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden. Graag de bron vermelden.

Meer informatie: www.nji.nl/coronavirus

Daar vindt u ook de contactgegevens waarbij u met uw vragen terecht kunt.

Auteurs: Thijs Tuenter, Nick van Hummel, Afke Donker, Justin van Aalten, Inge Bastiaanssen, Germie van den Berg, Nikki Udo, Tom van Yperen.

Fotografie: Eyeem, Maskot

Infographic: Buro Marmelade

Vormgeving: Punt Grafisch Ontwerp